

Skirmantas Bikelis, Simonas Mikšys

CIVILINIO TURTO KONFISKAVIMO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

2018

Autoriai:

Skirmantas Bikelis: 1–3 skyriai, 4 (su S. Mikšiu)

Simonas Mikšys: 4 (su S. Bikeliu)

Recenzantai:

Algimantas Čepas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas

Tomas Girdenis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakultetas

Gintautas Sakalauskas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Kalbos redaktorė Dalia Gedzevičienė

Maketuotojas Vitalijus Bilevičius

ISBN 978-9986-704-57-7 (internetinis/online)

© Lietuvos teisės institutas

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo

bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke

© Skirmantas Bikelis, 2018

© Simonas Mikšys, 2018

TURINYS

ĮVADAS	5
1. CIVILINIS TURTO KONFISKAVIMAS IR TEISĖS PRINCIPAI	8
1.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija dėl civilinio turto konfiskavimo	8
1.2. Civilinis konfiskavimas ir nekaltumo prezumpcija	11
1.3. Turto neteisėtumo prezumpcija ir įrodinėjimas civilinio turto konfiskavimo procese	13
2. CIVILINIO TURTO KONFISKAVIMO PRIDĖTINĖ VERTĖ	17
2.1. Dalies turto paėmimas mokestinėmis priemonėmis	17
2.2. Turto paėmimas kaip bešeimininkio	22
2.3. Išplėstinis turto konfiskavimas	25
3. BAUDŽIAMOJO PERSEKIOJIMO DĖL NETEISĖTO PRATURTĖJIMO (BK 189 ¹ STR.) PATIRTIS LIETUVOJE	32
3.1. Neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo idėjos vertinimas	32
3.2. BK 189 ¹ straipsnio taikymo praktikoje 2015–2018 metais patirtis	38
3.2.1. Tiriamo turto vertė ir pobūdis	40
3.2.2. Turto kilmės ir jos nustatymo klausimai	42
3.2.3. Bylų dėl neteisėto praturtėjimo nagrinėjimo rezultatai ir kliūtys apkaltinamiesiems nuosprendžiams priimti	50
3.2.3.1. Įstatymo taikymas laiko atžvilgiu	51
3.2.3.2. Konkurencija su mokestinėmis priemonėmis ir <i>non bis in idem</i> problema	53
3.2.3.3. Konkurencija su nusikalstamu būdu įgyto turto konfiskavimu	56
3.2.3.4. Nenustatytas nusikaltimo dalykas	58
3.2.3.5. Neįrodyta turto neteisėta (neaiški) kilmė	63
4. KONFISKUOTO TURTO REALIZAVIMO PROBLEMATIKA	70
IŠVADOS	76
LITERATŪRA	78
SUMMARY	84

ĮVADAS

Ši mokslo studija yra vieno iš jos autorių S. Bikelio tyrinėjimų tęsinys, ieškant, kaip būtų galima efektyviai atimti nusikalstamu būdu sukauptą turtą (visą ar bent dalį) iš asmenų, kurie jį įgijo, valdo arba saugo po priedanga, būdami fiktyvūs jo savininkai, ir kaip jį naudingai panaudoti. Šie tyrinėjimai prasidėjo dar 2012 metais, kai kartu su mokslinio projekto kolegomis buvo pradėta rengti kolektyvinė monografija „Kad nusikaltimai neapsimokėtų. Tradiciniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai“, išleista 2014 metų pradžioje, prieš pat pasirodant pirmosioms kasacinėms nutartims byloje dėl neteisėto praturtėjimo. Vėliau publikuota pora straipsnių, kuriuose analizuotos kasacinėse byloje dėl neteisėto praturtėjimo iškeltos problemos¹. Taip pat su kolegomis publikuota monografija „Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinio ir kontrolės priemonių analizė“², kurioje, šalia kitų klausimų, labai konkrečiame kontekste toliau buvo gilinamasi į neteisėto nusikalstamo pelno konfiskavimo problematiką. Dabar, simboliškai prabėgus lygiai penkeriems metams nuo monografijos publikavimo, pasirodo mokslo studija, kuria siekiama, atsižvelgiant į per tuos penkerius metus Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse sukauptą praktinę patirtį bei teisinės minties raidą, patikrinti monografijoje daugiausia teoriškai pagrįstus teiginius, išsakytą kritiką neteisėto (neaiškaus) praturtėjimo kriminalizacijos idėjai ir pateiktus siūlymus verčiau įgyvendinti civilinio turto konfiskavimo idėją.

Pagrindinis šio tyrimo klausimas – ar Lietuvos teisinėje sistemoje civilinio turto konfiskavimo mechanizmas suteiktų apčiuopiamos pridėtinės vertės, siekiant efektyviai paimti iš organizuotų, sunkių savanaudiškų, korupcinių nusikaltimų sukauptą turtą.

Jam atsakyti skirti antrasis ir trečiasis darbo skyriai. Antrajame nagrinėjamas civilinio turto konfiskavimo santykis su mokestinėmis priemonėmis, bešeimininkio turto institutu, išplėstiniu turto konfiskavimu. Trečiajame analizuojamas pagrindinis civilinio turto konfiskavimo „konkurentas“ – neteisėto (neaiškaus) praturtėjimo kriminalizacija. Pastarajam skiriama didžioji šio darbo dalis. Joje apibendrinama teorinė ir konstitucinė šio klausimo problematika (anaiptol jam nepalanki), taip pat pateikiama kriminologinė ir teisinė pastarųjų ketverių metų teismų praktikos neteisėto praturtėjimo byloje analizė, kurios įžvalgos ir išvados, iš vienos pusės, suteikia šiek tiek praktinės šviesos vis dar teorinei (Lietuvos kontekste) civilinio turto

¹ *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir *non bis in idem* principas // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2(88), p. 54–69; *Bikelis S.* Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective // *Journal of Money Laundering Control*, 2017, Vol. 20, Issue: 2, p. 203–214.

² *Bikelis S., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickėnienė I., Venkevičiūtė J.* Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinio ir kontrolės priemonių analizė. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2017.

konfiskavimo idėjai, o kartu dar sunkesniu akmeniu prislegia neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo idėją.

Dar vienas šio tyrimo klausimų – tai civilinio turto konfiskavimo teisinės priimtųjų klausimas, nulemiantis šio proceso esminių nuostatų santykį su pamatiniais bendraisiais ir baudžiamosios justicijos principais. Tai kertinis civilinio turto konfiskavimo proceso akmuo, kurio nepadėjus, bandyti įgyvendinti šį procesą būtų pernelyg rizikinga.

Galiausiai skiriama dėmesio moksle (neretai ir praktikoje) apleistam, bet svarbiam klausimui – konfiskuoto turto realizavimo problematikai. Tai sudėtinga ir specifinė konfiskavimo proceso dalis, nuo kurios rezultato iš dalies priklauso, ar pasiekiami civiliniam turto konfiskavimui (ir kitų tipų konfiskavimui) keliami uždaviniai. Neatsakingas konfiskuoto turto administravimas ir realizavimas gali diskredituoti visą konfiskavimo procesą, jeigu konfiskuotas turtas itin pigiai vėl sugrįžtų į tas pačias rankas, iš kurių jis konfiskuotas, o valstybė, negavusi adekvačios ekonominės grąžos, dar ir patirtų didelių turto administravimo kaštų (nekalbant apie prieš tai patirtus turto paieškos, tyrimo ir konfiskavimo kaštus).

Siekiant atsakyti į tyrimo klausimus, remtasi raportais apie civilinio turto konfiskavimo taikymo užsienio šalyse problematiką, atlikta išsami 2015–2018 metų teismų nuosprendžių bylose dėl neteisėto praturtėjimo analizė (tiek teisiniais, tiek kriminologiniais pūviais), analizuota Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija, pasitelkta daugybė duomenų (įskaitant interviu su praktikais), šio tyrimo vadovo sukaupytų ankstesniuose šios problemos tyrimuose. Tyrime panaudota ir patirtis maždaug nuo 2016 metų dalyvaujant diskusijose su įvairių institucijų atstovais dėl įstatymų projektų, kuriais siekiama įteisinti civilinį turto konfiskavimą, jų iškeltos problemos, svarbūs praktiniai aspektai, įžvalgos. Šios diskusijos itin suintensyvėjo 2018 metų antroje pusėje, kai buvo pradėtas rengti Neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymas.

Gana gausiuose lietuvių autorių akademinuose darbuose šia tema (ko gero, ši tema yra viena iš nedaugelio, sulaukusių intensyvios akademinės diskusijos) dominuoja teorinė neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos idėjos analizė ir platesnė ar siauresnė kritika. Ši diskusija, kurioje dalyvavo L. Pakštaitis, O. Fedosiukas, J. Namavičius, V. Piesliakas, R. Drakšas, S. Makūnaitė³, stipriai prisidėjo prie šiame

³ *Piesliakas V.* Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamosioje teisėje: siekiai ir realybė // *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18(2); *Fedosiuk O.* Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtą pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19(3); *Pakštaitis L.* Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20(1); *Makūnaitė S.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas // *Teisė*, 2014, t. 90; *Drakšas R.* Atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą: reguliavimo tikslai ir kriminalizavimo problemos // *Jurisprudencija*, 2016, Nr. 23(2), p. 210–233; *Namavičius J.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo konstitucinė problematika // *Teisė*, 2016, t. 101, p. 7–28.

ir ankstesniuose tyrimuose formuluotų minčių glūdinimo.

Už didelę pagalbą atliekant tyrimą dėkojame Kristinai Zūbaitei, tyrimo metu atlikusiai praktiką Lietuvos teisės institute ir svariai prisidėjusiai prie teismų praktikos apibendrinimo.

Autorių vardu
Skirmantas Bikelis

1. CIVILINIS TURTO KONFISKAVIMAS IR TEISĖS PRINCIPAI

1.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija dėl civilinio turto konfiskavimo

2014 metų monografijoje „Kad nusikaltimai neapsimokėtų...“, kurios tikslas – aptarti žinomus modernius teisinius mechanizmus, nukreiptus į nusikalstamos kilmės turtą, buvo pristatyta civilinio turto konfiskavimo idėja, paaiškinti jos veikimo principai, proceso struktūra, privalumai ir trūkumai, kurie tuo metu galėjo būti teoriškai numatyti, dar beveik nesant Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 189⁴ straipsnio taikymo praktikos ir esant nelabai gausiai informacijai apie užsienio valstybių patirtį (ypač kreipiant dėmesį į kontinentinės Europos valstybes ir bylas prieš civilinio turto konfiskavimo „pionieres“ Europos Žmogaus Teisių Teisme (toliau – EŽTT)).

Vienas šios monografijos tikslų buvo patikrinti – pagrįsti arba paneigti – civilinio turto konfiskavimo suderinamumą su pamatiniais žmogaus teisių apsaugos principais. Tai pamatas, be kurio būtų beprasmiška kurti civilinio turto konfiskavimo teisinį reguliavimą ir jo taikymo sistemą. Paaikšėjus, kad toks teisinis instrumentas pažeidžia asmens teises, žalą patirtų ne tik nepagrįstai žalą patyrę asmenys, bet ir valstybė – būtų veltui išieškoti resursai civilinio turto konfiskavimo sistemai kurti ir įgyvendinti, tektų atlyginti žalą ją patyrusiems asmenims, būtų prarastas laikas, per kurį galbūt galėjo būti sukurtos ir įdiegtos pagrįstos nusikaltimų kontrolės sistemos, kristų visuomenės pasitikėjimas valstybės gebėjimais kontroliuoti neteisėtai įgytą turtą ir, netiesiogiai, veikas, iš kurių šis turtas gaunamas.

Minėtame 2014 metų tyrime buvo prieita prie išvados, kad civilinio turto konfiskavimo idėja ir esminiai principai yra suderinami su žmogaus teisių reikalavimais, konkrečiai – nuosavybės apsauga (jos ribojimų proporcingumo reikalavimu, išplaukiančiu iš Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ŽTK, Konvencija) Pirmojo protokolo 1 straipsnio) ir nekaltumo prezumpcija (ŽTK 6 straipsnio 2 dalis).

Šią išvadą padėjo pagrįsti ir iki 2014 metų priimti EŽTT sprendimai, kuriuose buvo ginčijamas civilinio turto konfiskavimo suderinamumas su ŽTK. EŽTT priėjo prie išvados, kad civilinis turto konfiskavimas konkrečiais atvejais (konfiskuojant turtą, gautą iš mafijos tipo veiklos⁴, taip pat turtą, kuris, tikėtina, būtų panaudotas narkotikų prekyboje⁵) nepažeidė asmens teisės naudotis nuosavybe ir nekaltumo prezumpcijos.

Visose bylose EŽTT pabrėžė, kad nuosavybės apribojimai buvo padaryti dėl svar-

⁴ EŽTT 2001 m. liepos 5 d. sprendimas byloje *Arcuri ir kiti prieš Italiją*, Nr. 52024/99; Europos žmogaus teisių komisijos 1991 m. kovo 15 d. sprendimas dėl pareiškimo *M. prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 12386/86; EŽTT 1994 m. vasario 22 d. sprendimas byloje *Raimondo prieš Italiją*, Nr. 12954/87.

⁵ EŽTT 2002 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Butler prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 41661/98.

baus visuomenės intereso ir proporcingi siekiamieji tikslams. Buvo pažymėta, kad valstybės, lyginant su EŽTT, turi daug geresnes galimybes identifikuoti esmines, strategines problemas konkrečioje valstybėje ir turi plačią diskreciją nustatant strategines visuomenės saugumo užtikrinimo priemones, kurios anaipol neprivalo apsiriboti baudžiamuoju procesu. EŽTT pripažino, kad Konvencija jokių būdu nedraudžia gyvenimo logika paremtų, racionalių prezumpcijų, o bylos aplinkybės turi būti nustatomos remiantis labai konkrečiais duomenimis, o ne bendro pobūdžio prielaidomis. Visose bylose EŽTT atmetė pretenzijas, kad konfiskuojant turtą tuo pagrindu, kad jis gautas iš neteisėtos veiklos ar dėl to, kad toks turtas buvo skirtas neteisėtoms veikoms daryti, buvo pažeista nekaltumo prezumpcija. EŽTT tokią poziciją grindė tuo, kad turto konfiskavimas buvo taikomas kaip prevencinė, o ne baudžiamoji priemonė, o konfiskavimo procesuose atsakovų kaltės klausimas nebuvo keliamas.

Byloje *Arcuri prieš Italiją* civilinio turto konfiskavimo mechanizmu buvo pasinaudota konfiskuojant R. Arcuri ir jo šeimos turtą remiantis tuo, kad civilinio proceso įrodinėjimo standartais (nesant baudžiamąjo proceso, nepareiškus R. Arcuri kaltinimų) buvo nustatyta, kad R. Arcuri palaikė ryšius su mafijos tipo organizacija. Nustatant R. Arcuri ryšius su mafija, buvo pasiremta specialiojo bendradarbiaujančio liudytojo (it. *pentiti*) parodymais kitame procese prieš mafiją, kad R. Arcuri aktyviai dalyvavo mafijos organizacijoje ilgus metus, taip pat telefoninių pokalbių įrašais, kuriuose R. Arcuri grasino skolininkams. Neteisėta R. Arcuri šeimos turto kilmė buvo pagrįsta, o teiginiai, kad šis turtas gautas kaip legalaus verslo pelnas, atmesti remiantis duomenimis, kad šeimos verslui pradžią davė R. Arcuri iš nusikalstamos veiklos gautos pajamos, taip pat tai, kad R. Arcuri šeimos teiginiai apie pelningą verslą negalėjo būti pagrįsti dokumentais, nes didžioji dalis verslo nebuvo apskaitoma. Taip pat atkreiptas dėmesys į tai, kad šeimos narių nuosavybė buvo tik formali, o realus turto valdytojas buvo pats R. Arcuri.

Byloje *Butler prieš Jungtinę Karalystę* didelės pareiškėjo gabentų grynųjų pinigų sumos (240 000 GBP) konfiskavimas buvo grindžiamas išvada, kad šie pinigai buvo skirti prekybai narkotikais, nors pats pareiškėjas nebuvo kaltinamas dėl jokių nusikaltimų. Prie tokios išvados Anglijos teismai, remdamiesi civilinio proceso įrodinėjimo standartu, priėjo įvertinę tokias aplinkybes: ant piniginių banknotų buvo aptikta kanabinoidų pėdsakų, pinigai daugiausia buvo Škotijos svarais, kurie yra populiarūs narkotikų prekyboje, ir pareiškėjo maršrutas buvo į Ispanijos pietinę pakrantę, iš kur, Jungtinės Karalystės muitinės tarnybos duomenimis, driekiasi narkotikų gabenimo į Jungtinę Karalystę keliai. Be to, pareiškėjas pateikė visiškai neįtikinamą paaiškinimą, kokių tikslu jis vežasi tokią sumą grynųjų į Ispanijos pietus. EŽTT pažymėjo, kad tokia sprendimo motyvacija buvo gerai pagrįsta bylos aplinkybėmis, gyvenimiškųjų vertinimu, teismų išvados nebuvo paremtos vien „automatiniu“ prezumpcijų taikymu ir prielaidomis.

2015 metais EŽTT priėmė sprendimą byloje *Gogitidzė ir kiti prieš Sakartvelą*, kuriuo dar kartą patvirtino Teismo išaiškinimus *Arcuri* ir *Butler* bylose ir išreiškė vienareikšmį palaikymą civiliniam turto konfiskavimui, šiuokart jo taikymo praktiką aprobuodamas dar vienoje – korupcijos – srityje⁶. Šioje byloje pareiškėjui buvo pareikšti įtarimai dėl piktnaudžiavimo ir turto prievartavimo, kuriuos, kaip buvo įtariama, pareiškėjas padarė užimdamas pareigas valstybės tarnyboje. Šių įtarimų pagrindu buvo pradėtas civilinio turto konfiskavimo procesas pareiškėjo ir jo artimųjų valdomo turto atžvilgiu, kuris buvo baigtas (sprendimas konfiskuoti įsigaliojo) net penkeriais metais anksčiau, nei įsiteisėjo nuosprendis pareiškėjui dėl jam pareikštų įtarimų.

EŽTT atmetė pareiškėjo skundą. Teismas, apžvelgęs tarptautinius dokumentus, susijusius su organizuotų nusikaltimų ir korupcijos kontrole, pažymėjo, kad egzistuoja bendri europiniai ir netgi pasauliniai teisiniai standartai, kurie skatina konfiskuoti turtą, susijusį su sunkiais (angl. *serious*) nusikaltimais, tokiais kaip korupcija, turto legalizavimas, su narkotikais susiję nusikaltimai ir kt., nesant prieš tai priimto apkaltinamojo nuosprendžio. Dar daugiau, Teismas konstatavo, kad nustatant atsakovų turto sąsajas su nusikaltimais, leistinos gyvenimo logika pagrįstos prezumpcijos ir turto teisėtumo (nesisėjimo su nusikaltimais) įrodinėjimo pareigos perkėlimas atsakovams (105 p.). Taip pat buvo pažymėta, kad Teismas savo praktikoje yra ne kartą konstatavęs, kad Konvencija leidžia valstybėms konfiskuoti ne tik įtariamųjų, bet ir jų šeimų narių bei artimųjų giminaičių turtą, kai yra manoma, kad jie turi nuosavybę formaliai ir valdo turtą įtariamųjų naudai, ar kitaip nėra sąžiningi turto valdytojai (107 p.).

Teismas išreiškė pritarimą, jo teigimu, gerai išvystytai Teismo praktikai, pagal kurią tokio tipo procesas kaip civilinis turto konfiskavimas (*in rem*), kuris nesiejamas su kaltės nustatymu, nelaikomas bausme, bet nuosavybės kontrolės priemone Pirmojo protokolo 1 straipsnio prasme. Šis procesas netraktuotinas kaip baudžiamojo kaltinimo įrodinėjimo procesas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies prasme, priešingai, laikytinas „civiliniu“ procesu pagal šią Konvencijos nuostatą (121 p.).

Argumentuodamas civilinio konfiskavimo priskyrimą „civilinės“ prigimties institutams, Teismas pabrėžė taikomos teisinės priemonės paskirties (tikslų) esminę reikšmę sprendžiant, kokios prigimties yra ginčijama priemonė. Pasak Teismo, civilinio turto konfiskavimo proceso *in rem* tikslas nėra asmens kaltumo klausimo išsprendimas ir jo nubaudimas, bet nusikaltimų *prevencija* ir *status quo*, buvusio iki nusikaltimų padarymo, atkūrimas, t. y. *restitucija* (Teismas tai, manytina, ne visai tiksliai, vadina *kompensacija*). Atitinkamai asmens teisinis statusas šiame procese nesietinas su Konvencijos 6 straipsnio 2 dalimi, numatančia asmens, kuris yra

⁶ EŽTT 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas *Gogitidzė ir kiti prieš Sakartvelą*, pareiškimo Nr. 36862/05.

kaltinamas nusikaltimo padarymu (atsakovas civilinio turto konfiskavimo procese nėra niekuo kaltinamas), teisę būti laikomam nekaltu (Teismas šią išvadą parėmė nuorodomis į *Butler, AGOSI, Riela, Arcuri* bylas (126 p.)).

Tiesa, galima pastebėti, kad dilema, ar proceso arba konkrečios priemonės pobūdis yra „baudžiamasis“ ar „civilinis“, ko gero, yra siauroka, ji verčia į šią dilemą „sprausti“ mišrius procesus, koks, tikėtina, yra civilinio turto konfiskavimo procesas (taip pat, pavyzdžiui, išplėstinis turto konfiskavimas). Civilinio turto konfiskavimo procesas nėra vienalytis, jį sudaro žvalgybinis turto paieškos ir jo kilmės tyrimo etapas ir ginčo teisena civilinių bylų teisme. Konfiskavimo pagrindas yra pelnas iš neteisėtų veikų, kurios gali būti nusikalstamos veikos ir netgi sunkūs nusikaltimai, tiesa, to civiliniame procese nekonstatuojant. Bet, žinoma, net ir būdamas mišrus, šis procesas nėra skirtas kaltės klausimams spręsti ir asmenims bausti, taigi, minėtoje dilemoje vis dėlto galima pasirinkti vieną iš civilinės ar baudžiamosios prigimties „lentynų“ jam klasifikuoti.

Kartu atkreiptinas dėmesys, kad „civilinė“ civilinio turto konfiskavimo prigimtis šalina ir dvigubo baudimo draudimo pažeidimo klausimą. Tiesa, aplinkybė, kad neteisėto turto konfiskavimas nėra bausmė, nereiškia, kad negalėtų kilti kitokio pobūdžio konkurencija su kitomis į turtą nukreiptomis priemonėmis.

1.2. Civilinis konfiskavimas ir nekaltumo prezumpcija

Nors, kaip minėta, EŽTT vienareikšmiškai ne kartą pasisakė, kad taikant civilinį turto konfiskavimą iš nekaltumo prezumpcijos kylantys procesiniai reikalavimai nėra aktualūs, šio proceso ir nekaltumo prezumpcijos santykis vertas kiek platesnės analizės. Nekaltumo prezumpcijos problema tiesiogiai susijusi su esminiu civilinio turto konfiskavimo klausimu – koku pagrindu, kodėl šiame procese daroma tokia reikšminga, radikali intervencija į asmens nuosavybės teisę? Ar turtas konfiskuojamas dėl to, kad tai pajamos iš sunkių nusikaltimų? Bet ar paisant nekaltumo prezumpcijos galima taip teigti, jei intervencija daroma į asmenų, kurie nebuvo nuteisti dėl sunkių nusikaltimų, nuosavybę?

Civilinis turto konfiskavimas laikomas svarbia valstybės politikos priemone kontroliuojant sunkius savanaudiškus, organizuotus, taip pat korupcinius nusikaltimus, prisidedantis prie to, kad „nusikaltimai neapsimokėtų“ paimant iš nusikaltimų gaunamą naudą. Tokios griežtos priemonės proporcingumas grindžiamas visuomenės intereso apsaugoti nuo sunkių, organizuotų, savanaudiškų, korupcinių nusikaltimų svarba. Tačiau konfiskavimas taikomas civilinio proceso pagrindu, kuriame nesprenžiamas asmens kaltumo klausimas. Atitinkamai, siekiant nepažeisti nekaltumo prezumpcijos, negalima teigti, kad konfiskuojamas turtas yra gautas iš asmens padarytų nusikaltimų, dėl kurių jis nėra nuteistas.

Pats EŽTT, pavyzdžiui, *Gogitidzè* byloje, apibūdindamas konfiskuotą turtą, vartoja ne frazę „nusikalstamos kilmės“ turtas, bet įvairiausias kitas negatyvaus

turinio angliškas frazes, reiškiančias „neteisingai“, „neteisetai“ įgytą turtą, turtą, (tik) „susijusį su sunkiais nusikaltimais“, „nepaaiškintos kilmės turtą“: *wrongfully acquired, unlawfully obtained, ill-gotten, property linked to serious criminal offences, unexplained property*.

Ar tai nėra ekvilibristika sąvokomis? Ar nėra taip, kad turtas konfiskuojamas dėl to, kad jis gautas iš nusikaltimų, bet vengiama tai įvardyti, kad nebūtų pažeista nekaltumo prezumpcija? Manytina, nėra visiškai taip. „Vengiama“ turtą įvardyti kaip nusikalstamos kilmės veikiausiai dėl to, kad „nusikalstamos“ kilmės nustatymas yra baudžiamojo teismo kompetencijos sritis, o civilinis teismas civilinio proceso priemonėmis netgi, ko gero, neturi kompetencijos vertinti tam tikrus neteisėtus veiksmus kaip nusikalstamus. Galbūt susidarytų kiek dviprasmiška teisinė situacija, jei civiliniame procese būtų prieita prie išvados, kad turtas sukauptas verčiantis stambaus masto cigarečių kontrabanda, prekyba narkotikais, prabangių automobilių vagystėmis ar iš panašių akivaizdžiai nusikalstamų veikų. Kita vertus, net ir tokiais atvejais civilinis teismas gali ir, manytina, turėtų susilaikyti nuo konstatavimo ko nors daugiau nei to, kad turto kilmė yra „neteiseta“.

Be to, turto kilmės tyrimas civilinio turto konfiskavimo procese nėra skirtas tam, kad būtų nustatytas tiesioginis priežastinis ryšys tarp konkrečios veikos ir aptikto neaiškios kilmės turto. Turto kilmė dažniausiai nustatoma remiantis tik civiliniame procese leistinomis turto neteisėtumo prezumpcijomis⁷, leidžiančiomis turto neteisėtumą išvesti iš tam tikrų konkrečių ir įtikinančių, tačiau tik netiesiogiai turto kilmę liudijančių faktų. Be to, teismo išvados remiasi kiek žemesniu, nei baudžiamajame procese, įsitikinimo laipsniu. Tokiais įrodinėjimo standartais remiantis konstatuoti nusikalstamą turto kilmę, manytina, nebūtų pagrindo.

Iš kitos pusės, visiškai pagrįsta teigti, kad toks procesas, kuriame gan efektyviai, taikant civilinio proceso įrodinėjimo standartus, yra nustatoma neteisėta turto kilmė ir jis konfiskuojamas, iš tiesų padeda valstybei kontroliuoti sunkius savanaudiškus, organizuotus, korupcinius nusikaltimus.

Galima būtų klausti, ar konfiskuojant „neteisėtos“, bet ne „nusikalstamos“ kilmės turtą, nėra rizikos, kad civilinio turto konfiskavimo priemonė būtų pradėta taikyti ne tik kontroliuojant sunkius nusikaltimus, bet ją taikant būtų įsiveržta ir į kitas sferas, pavyzdžiui, nesunkių ekonominių-finansinių nusikaltimų ar net lengvesnių pažeidimų sritį? Mūsų atsakymas į šį klausimą būtų toks – rizika yra ir ją, taikant civilinį turto konfiskavimą, būtina turėti omenyje (stengtis eliminuoti). Pirmasis tokios rizikos saugiklis turėtų būti įstatyme numatyti civilinio turto konfiskavimo pradėjimo pagrindai, kurie turi turėti tam tikrą ryšį būtent su ta sritimi, kurią norima kontroliuoti civilinio turto konfiskavimo priemonėmis. O antriniai, bet ne mažiau

⁷ Tiesa, jos numatomos ir tokia mišrios prigimties institute kaip išplėstinis turto konfiskavimas.

svarbūs saugikliai būtų taikymo praktika ir aukšti teisinio darbo kultūros standartai, kurie turėtų užtikrinti, kad civilinio turto konfiskavimo priemonės būtų taikomos tik tokiose srityse ir tokiais atvejais, kai jį taikyti būtų proporcinga ir pagrįsta Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio prasme. Čia pažymėtina, kad, aiškindama civiliniam turto konfiskavimui teisine prigimtimi artimo išplėstinio turto konfiskavimo taikymo sąlygas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) kolegija pirmojoje kasacinėje byloje, kurioje iškilo šio išplėstinio turto konfiskavimo taikymo klausimas, taip pat pabrėžė, kad konfiskavimo apimtį adekvatumas (proporcingumas), juo siekiamų tikslų (viešojo intereso) bei asmens turtinių interesų balansas yra svarbūs ir esminiai vertinimai, be kurių konfiskavimas negali būti pagrįstai pritaikytas⁸.

1.3. Turto neteisėtumo prezumpcija ir įrodinėjimas civilinio turto konfiskavimo procese

Strateginis civilinio turto konfiskavimo tikslas ir pridėtinė vertė yra valstybės įgalinimas paimti neteisėtos ir *neaiškios* (teisėtais šaltiniais nepagrįstos) kilmės turtą, kuris „sukasi“ aplink sunkių savanaudiškų, organizuotų, korupcinių nusikaltimų „sferą“, taip reaguojant į šios sferos atstovų strateginę gynybinę taktiką iš nusikaltimų gautą pelną laikyti ne kaip savo nuosavybę, bet, informacinių technologijų terminais kalbant, „debesyje“, t. y. kaip kitų asmenų nuosavybę, faktiškai išlaikant to turto kontrolę. Tarptautiniu lygiu pripažintas faktas, kad „įtariamųjų ir kaltinamųjų praktika perduoti turtą tretiesiems asmenims siekiant išvengti konfiskavimo yra įprasta ir vis labiau plintanti“⁹, taip pat didelis organizuotų ir korupcinių nusikaltimų latentškumo laipsnis leidžia gan pagrįstai (bet jokia būdu – ne absoliučiai) preziumuoti, kad neaiškios kilmės ir didelės vertės turtas, susijęs su minėta sfera, yra neteisėtos (galbūt net nusikalstamos) kilmės.

Prezumpciją galima būtų suformuluoti, pavyzdžiui, taip: turtas laikomas neteisėtos kilmės, jei jis faktiškai kontroliuojamas asmens, prieš kurį buvo pradėtas baudžiamasis procesas įtariant dėl sunkių savanaudiškų, organizuotų, korupcinių nusikaltimų padarymo, ar asmens, palaikančio ryšius su asmenimis, prieš kuriuos buvo pradėtas baudžiamasis procesas dėl minėtų nusikaltimų, ir turtas negali būti pagrįstas to asmens teisėtomis pajamomis, kai nepagrįsto turto vertė viršija įstatymo nustatytą minimalų vertės slenkstį.

Tokia ar panašiai suformuluota prezumpcija¹⁰ yra civilinio turto konfiskavimo

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-245-1073/2018.

⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2014/42/ES dėl nusikaltimų priemonių ir pajamų iš nusikaltimų išaldymo ir konfiskavimo Europos Sąjungoje preambulės 24 punktą.

¹⁰ Plačiau apie Europos valstybėse taikomas civilinio turto konfiskavimo sąlygas ir jų palyginimą: *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girduškis M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų. Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Justitia, 2014, p. 164, 167.

proceso ašis ir nulemia įrodinėjimo pareigų paskirstymo klausimus. Ką valstybei atstovaujantis ieškovas civilinio turto konfiskavimo byloje turi įrodyti:

- turto faktinės kontrolės faktą, taip pat
- turtą kontroliuojančio asmens ryšį su asmenimis, kurie yra susiję su minėta *neteisėta veikla*, iš kurios galėjo būti gauta pelno, ar paties asmens sąsajas su tokia veikla, ir
- koks turtas iš asmens kontroliuojamo turto nėra gautas iš teisėtų šaltinių,
- jo vertę, kuri turi viršyti įstatyme numatytą minimalų slenkstį.

Iš karto būtina paaiškinti mūsų sąmoningai vartojamą terminą „neteisėta veikla“ vietoj „nusikalstamos veikos“ termino. Įvardyti veiklą „nusikalstama“, jeigu asmuo už ją nėra nuteistas baudžiamojo proceso tvarka, žinoma, negalima. Sąvoka „veikla“ vartojama dėl to, kad būtų išvengta įspūdžio, kad civilinio turto konfiskavimo procesu siekiama nustatyti konkretų neaiškios kilmės turto šaltinį (pavyzdžiui, konkrečią nusikalstamą veiklą). Neaiškios kilmės turtas gali būti gautas ne tik iš konkrečių nustatytų veikų, bet ir iš latentinių veikų. Apskritai turto kaupimas yra dažniau proceso, o ne vienos konkrečios veikos rezultatas, ypač kai turime omenyje organizuotai daromus nusikaltimus ar didelį pelną nešančią korupciją. Dėl to sąvoka „veikla“, turinti tęstinį turinį, čia, manytume, tinkamesnė.

Taigi, grįžtant prie įrodinėtinų aplinkybių, pažymėtina, kad valstybės atstovas (ieškovas) turi įrodinėti minėtos prezumpcijos sąlygas. Atsakovas atitinkamai siekia nuginčyti bent vieną iš prezumpcijos sąlygų.

Papildomai ieškovas įrodinėja (atsakovas – ginčija) aplinkybes, kurios sustiprintų teismo įsitikinimą, kad prezumpcija konkrečiu atveju yra pagrįsta ir turtas iš tiesų laikytinas neteisėtos kilmės (pvz., turto slėpimo/radimo aplinkybės).

Teismas savo ruožtu sprendimą konfiskuoti turtą grindžia įsitikinimu, kad turtas iš tiesų yra neteisėtos kilmės, atsižvelgdamas į įrodinėjimo dalyku esančias aplinkybes. Teismo išvadai turėtų turėti reikšmės ne tik aplinkybių konstatavimas, bet ir jų išreikštumo laipsnis. Tai ypač svarbu, kai kalbama apie formalias prezumpcijos sąlygas, tokias kaip „buvo pradėtas baudžiamasis procesas prieš asmenį“, kai asmuo nėra nuteistas dėl nusikaltimo (-ų) padarymo. Teismas turėtų tiesiogiai susipažinti su duomenimis, kurių pagrindu grindžiamas asmens ryšys su neteisėta veikla, ir įvertinti, ar šie duomenys yra įtikinantys (žinoma, nesprendžiant dėl asmens kaltumo). Taip pat, sprendžiant dėl turto konfiskavimo, turėtų būti atsižvelgiama į proporcingumo principą, pavyzdžiui, sprendžiant, ar siekiamo konfiskavimo apimtis būtų adekvati tam pelnui, kurį potencialiai galėjo sugeneruoti neteisėta veikla, su kuria siejamas turtą kontroliuojantis asmuo¹¹.

Svarbus įrodinėjimo standarto klausimas. Baudžiamojo proceso įrodinėjimo

¹¹ Tiesa, daugeliu atvejų apie galimos nusikalstamos veiklos ir jos pelno mastą galima spręsti būtent iš asmens kontroliuojamo neaiškios kilmės turto apimties.

standartas „visiško įsitikinimo, nepaliekant jokių pagrįstų abejonių“ šiuo atveju, manytina, netinkamas, nes iš esmės būtent dėl tokio standarto taikymo sunkumų iškilo efektyvesnių konfiskavimo instrumentų poreikis. Civiliniame procese gali būti naudojami įvairūs įrodinėjimo standartai – tiek aukštesni, tiek žemesni. LAT praktikoje ne kartą pažymėta, kad civiliniame procese įrodinėjimas turi savo specifiką – nereikalaujama absoliutaus teismo įsitikinimo (žr., pvz., LAT 2011 m. spalio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2011; 2015 m. liepos 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e3K-3-420-969/2015, 2018 m. gegužės 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e3K-3-201-695/2018). Tiesa, pastarojoje byloje LAT išskyrė specifinę bylų kategoriją – dėl neteisėtos statybos padarinių šalinimo (pastatų nugriovimo), kurioje, atsižvelgdamas į tokio pobūdžio sprendimų gan drastišką intervenciją į asmens nuosavybės teisę, išaiškino, kad „reikalaujant statinio (jo dalies) nugriovimo, kaip savavališkos statybos ar statybos pagal neteisėtai išduotą statybą leidžiantį dokumentą padarinių šalinimo priemonės taikymo, ir įrodinėjant faktines aplinkybes, sudarančias tokio reikalavimo pagrindą, taikytinas aukštesnis įrodinėjimo standartas. Teismui, sprendžiančiam reikalavimus dėl savavališkos statybos ar statybos pagal neteisėtai išduotą statybą leidžiantį dokumentą padarinių šalinimo statinių nugriovimo būdu, neturi kilti abejonių dėl faktinių aplinkybių, sudarančių tokio reikalavimo pagrindą, egzistavimo – teismo įsitikinimas turi būti iš esmės neabejotinas“¹².

Iš tiesų galima išvelgti panašumų tarp sprendimų griauti neteisėtai pastatytus pastatus ir konfiskuoti iš neteisėtos veiklos gautą didelės vertės turtą (irgi neretai pastatus). Abu sprendimai priimami ginant viešąjį interesą. Abu sprendimai sukelia labai rimtas turtines pasekmes ir yra susiję su rizika drastiškai pažeisti asmens teisę į nuosavybę, jeigu būtų priimami nepakankamai pagrįstai. Kita vertus, manytina, šiose bylų kategorijose kiek skiriasi visuomenės intereso ir privataus intereso balansas (neteisėtų statybų ir organizuotų, korupcinių nusikaltimų keliamos grėsmės lygis). Taip pat skiriasi įrodinėtinių aplinkybių specifiška būtent įrodinėjimo požiūriu. Neteisėtos statybos bylose įrodinėtinos aplinkybės yra gana konkrečios, susijusios su konkrečios vietovės ir pastato topografija bei jo įteisinimo dokumentais, jas galima nustatyti iš esmės dokumentų ir topografiniais tyrimais. Neaiškios (dažnai maskuojamos) kilmės turto tyrimas, jo sąsajų su neteisėta veikla įrodinėjimas yra, galima tvirtai teigti, dažnai sudėtingesnis, ypač turint omenyje gerai išvystytas organizuotus nusikaltimus darančių asmenų technikas slėpti turto ryšius ir kilmę. Atsižvelgiant į bylų kategorijų skirtumus, ypač visuomenės interesą efektyviai kontroliuoti pavojingiausius nusikaltimus, įrodinėjimo standartas civilinio turto konfiskavimo bylose neturėtų būti labai aukštas.

Tokiai argumentacijai yra pritaręs EŽTT. *Gogitidzé* byloje, apibendrinamas ligtolinę praktiką turto konfiskavimo *in rem* procesuose, Teismas pažymėjo, kad

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-201-695/2018.

„tais atvejais, kai konfiskavimas buvo taikomas *in rem* procese dėl turto, kuris buvo susijęs su pajamomis iš sunkių nusikaltimų, Teismas nereikalavo turto neteisėtos kilmės įrodinėjimo „nepaliekant pagrįstų abejonų“ (angl. *beyond reasonable doubt*). Vietoj to įrodinėjimas, remiantis tikimybių balansu (angl. *balance of probabilities*) arba didelės turto neteisėtos kilmės tikimybės (angl. *high probability of illicit origins*) standartu, kai kartu atsakovas negalėdavo įrodyti priešingai, remiantis Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsniu, buvo vertinamas kaip atitinkantis proporcingumo principo reikalavimus“¹³.

Bet kuriuo atveju EŽTT, kaip jau buvo minėta, reikalauja, kad teismo sprendimas konfiskuoti turtą būtų motyvuojamas konkretesnėmis aplinkybėmis ir konkrečiais duomenimis, kodėl teismas mano, kad konfiskuotinas turtas yra gautas iš neteisėtos veiklos.

Galima pridurti, kad artimo teisinio mechanizmo – išplėstinio turto konfiskavimo – kontekste Direktyvos 2014/42/EU preambulėje (21 p.) valstybės kviečiamos taikyti tikimybių balanso, t. y. žemiausią, įrodinėjimo standartą. Lietuvos Respublikos BK 72³ straipsnyje minimas „pagrįsto manymo“ įrodinėjimo standartas. Tiesa, šiuo standartu turi būti nustatoma, kad turtas yra ne tik neteisėtos, bet nusikalstamos kilmės. Šiame kontekste svarbu, kad išplėstinis turto konfiskavimas taikomas asmeniui, kuris yra nuteistas už savanaudišką nusikaltimą. Ši aplinkybė sustiprina manymą, kad asmuo susijęs su nevienkartinę pelninga neteisėta veikla, bet abejonų nepašalina, nes išplėstinio turto konfiskavimo keliu konfiskuojamas ne iš konkrečios nusikalstamos veiklos, už kurią asmuo yra nuteistas, bet iš jo kitos neteisėtos (latentinės) veiklos gautas turtas.

Į visa tai atsižvelgiant, manytina, civilinio turto konfiskavimo procese remtis žemiausiu įrodinėjimo standartu būtų priimtina, ko gero, tik tuomet, kai civilinio turto konfiskavimas taikomas už savanaudiškus nusikaltimus nuteisto asmens kontroliuojamam turtui. Kitu atveju (arba, siūlytina, visais atvejais) taikytinas kiek aukštesnis „didelės tikimybės“ įrodinėjimo standartas, kad nebūtų stipriai rizikuojama pažeisti Konvencijoje numatytus reikalavimus nuosavybės kontrolės proporcingumui.

¹³ *Gogitidzé ir kiti prieš Sakartvelą* (2015).

2. CIVILINIO TURTO KONFISKAVIMO PRIDĖTINĖ VERTĖ

Civilinio turto konfiskavimo diegimas Lietuvos teisinėje sistemoje neturėtų prasmės, jei šis procesas nebūtų daugiau apimantis ir / ar efektyvesnis būdas paimti iš organizuotų, sunkių savanaudiškų, korupcinių nusikaltimų gautą turtą, palyginus su jau egzistuojančių teisinių instrumentų potencialu.

Priemonių, kurias pasitelkus gali būti paimamas iš organizuotų, sunkių savanaudiškų, korupcinių nusikaltimų gautas turtas, sąrašas yra platus, nors šios priemonės anaipol ne visos skirtos būtent šiam tikslui. Pradedant baudžiamosios prigimties priemonėmis (baudos bausmė, įmoka į nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų fondą, baudžiamoji atsakomybė už turto legalizavimą (BK 216 straipsnis) ir už neteisėtą praturtėjimą (BK 189¹ straipsnis)), mišrios prigimties priemonėmis (turto konfiskavimas, išplėstinis turto konfiskavimas (BK 72, 72³ straipsniai), civilinis turto konfiskavimas) ir baigiant civiliniu šeimininkio turto institutu (Civilinio kodekso (toliau – CK) 4.57, Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 534–537 str., Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 94 str. 1 d. 5 p.) bei mokestinėmis priemonėmis – mokesčių tarifais, delspinigiais ir mokestine bauda, taikoma dėl pajamų, kurių gavimo šaltinių mokesčių mokėtojas negali pagrįsti (Mokesčių administravimo įstatymo (toliau – MAĮ) 139 straipsnio 2 dalis).

Turto legalizavimas, turto konfiskavimas, iš esmės ir išplėstinis turto konfiskavimas yra priemonės, nukreiptos į turtą, kuris vienareikšmiškai yra pajamos iš *nusikaltimų*. Civilinis turto konfiskavimas nukreiptas į turtą, kurio kilmė iš esmės yra neaiški, bet bylos aplinkybių visuma leidžia daryti išvadą, kad tai *neteisėtos kilmės turtas*, o duomenys apie jo netiesiogines sąsajas su nusikaltimais leidžia manyti, kad tai, tikėtina, gali būti nusikalstamos kilmės turtas. Likusios priemonės nukreiptos į *neaiškios kilmės turtą* be jokio neteisėtumo aspekto, kuris faktiškai gali būti ir nusikalstamos kilmės (šeimininkis turtas ir mokesčių administratoriui nepagrįstas turtas). Pastarajai priemonių grupei priskirtinas ir neteisėto (neaiškaus) praturtėjimo kriminalizavimas. Neaiškios kilmės turto sąvoka yra plačiausia, į ją gali patekti ir faktiškai neteisėtas bei faktiškai nusikalstamos kilmės turtas. Neteisėtos kilmės turto sąvoka gali apimti ir nusikalstamos kilmės turto sąvoką.

2.1. Dalies turto paėmimas mokestinėmis priemonėmis

Mokestinis procesas yra tarsi „paralelinis pasaulis“ baudžiamajam ir kitiems su turtu ir pajamomis susijusiems procesams. Mokestinės prievolės pasižymi neutralumu, jos kyla neatsižvelgiant į pajamų ar turto kilmės teisėtumą. Mokestiniam procese veikia unikalios aplinkybių nustatymo metodikos (pavyzdžiui, mokesčių bazės apskaičiavimas mokesčių administratoriaus vertinimu, MAĮ 70 straipsnis). Nors mokestinėmis priemonėmis negali būti paimamas visas neteisėtos kilmės turtas,

mokesčių tarifais, delspinigių ir mokestinių baudų pavidalu gali būti paimama ženkli tokio turto dalis. Dėl šių ypatumų turto (jo dalies) paėmimą mokestinėmis priemonėmis galima laikyti „atsarginiu“ ir kompromisiniu variantu, kai kitos į turtą nukreiptos priemonės „nesuveikia“, t. y. neaiškios, galbūt net nusikalstamos kilmės turto atžvilgiu nenustatomi teisiniai ar faktiniai pagrindai jį konfiskuoti panaudojant vieną ar kitą teisinį instrumentą¹⁴.

Mokslinėje literatūroje dar 2012 metais buvo išsakyta nuomonė, kad mokestinis procesas gali būti perspektyvesnis nei baudžiamosios prigimties į neaiškios kilmės turtą nukreiptos priemonės (t. y. neteisėto praturtėjimo kriminalizacija BK 189¹ straipsnyje): „Vis dėlto pajamų ir turimų turtų disproporcijos problemos efektyvesnis sprendimas glūdi ne baudžiamojoje teisėje. Pagaliau, ar valstybės interesas yra iniciuoti klampus baudžiamuosius procesus, teisti asmenis, kurių tikroji nusikalstama veikla nenustatyta, konfiskuoti jų santaupas, namus, žemes ir kitą turtą, suteikti jiems galimybes skusti Lietuvą Europos Žmogaus Teisių Teismui su didele sėkmės tikimybe? Manytina, geriant *ultima ratio* principą, protingiau būtų problemą spręsti finansinėmis-mokestinėmis priemonėmis, siekiant tam tikro valstybės ir asmens kompromiso bei nustatant proporcingą turto legalizavimo mokestį.“¹⁵

Visiškai pritardami skeptiui dėl neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo idėjos, keliame klausimą kiek kitu aspektu – mokestinių priemonių taikymo neaiškios kilmės turtui perspektyvumą lyginti ne su baudžiamojo, bet civilinio pobūdžio teisiniu instrumentu.

MAĮ 70 straipsnis mokesčių administratoriui suteikia plačiausias galimybes iš visų esamų teisinių instrumentų nustatyti asmens teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto apimtį. Remiantis šiuo straipsniu, mokesčių administratorius, net ir negavęs jokių duomenų iš asmens apie jo turtą ar pajamas, turi teisę pats, pagal jam prieinamus duomenis apie asmens turtą ir pajamas bei patvirtintas universalias metodikas, įskaitant išlaidų metodiką, savo vertinimu nustatyti asmens mokestinę bazę (pvz., jo pajamas ar turto vertę): „*Mokesčių mokėtojai priklausančią mokėti mokesčio sumą mokesčių administratorius apskaičiuoja pagal jo atliekamą įvertinimą, atsižvelgdamas į visas įvertinimui reikšmingas aplinkybes, turimą informaciją ir prireikus parinkdamas savo nustatytus įvertinimo metodus, atitinkančius protingumo bei, kiek objektyviai įmanoma, teisingo mokestinės prievolės dydžio nustatymo kriterijus.*“

Tokiais metodais įvertinus (nustačius) asmens pajamų ir turto apimtį, šiam turtui ar pajamoms apskaičiuojami mokesčiai, taip pat „išsijungia“ MAĮ 139 straipsnis, kuris numato mokestines baudas. Mokestinės baudos atlieka dvejopą funkciją: tarnauja

¹⁴ Mokestinių priemonių panaudojimo paimant neteisėtos kilmės turtą galimybės gan plačiai aptariamos čia: *Bikelis S.*, 2014, p. 344 ir toliau.

¹⁵ *Fedosjuk O.* Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19(3), p. 1221.

kaip sankcija mokestinių pareigų tinkamai nevykdantiems asmenims, kartu įgalina valstybę paimti dar didesnę (šalia mokesčių, delspinigių) neaiškios kilmės turto dalį.

Iki 2019 m. sausio 1 d. įsigaliojančių pakeitimų mokestinė bauda galėjo būti nuo 10 iki 50 procentų apskaičiuoto mokesčio sumos dydžio. 2019 m. sausio 1 d. įsigaliojančiais MAĮ pakeitimais nustatoma speciali norma (nauja 139 straipsnio 2 dalis), kuria specialiai neaiškios kilmės turtui yra nustatomos didesnės mokestinės baudos – nuo 50 iki 100 proc. apskaičiuoto mokesčio dydžio:

„2. Jeigu šio straipsnio 1 dalyje nurodyta trūkstama mokesčio suma priskaičiuojama dėl mokesčių administratoriaus mokestinio patikrinimo metu nustatytų mokesčių mokėtojo pajamų, kurių gavimo šaltinių mokesčių mokėtojas negali pagrįsti, mokesčių mokėtoju skiriama nuo 50 iki 100 procentų priskaičiuotos trūkstamos mokesčio sumos dydžio bauda.

3. Skirdamas konkrečią baudą, jos dydį mokesčių administratorius nustato vado-vaudamasis šio Įstatymo 140 straipsnyje nustatytomis baudų skyrimo taisyklėmis.“¹⁶

Jei taikomas pajamų mokesčio tarifas yra 20 procentų ir mokestinė bauda parenkama pagal vidurkio taisyklę, pagal šias nuostatas neaiškios (nepaaiškintos) kilmės turto gali būti paimama apie 35 procentus (minimaliai 30 ir daugiausia 40 proc.) vertės¹⁷.

Kokios pridėtinės vertės galėtų turėti civilinio turto konfiskavimo procesas, jeigu turime galimybę paimti 30–40 procentų neaiškios kilmės turto vertės pačiu efektyviausiu įrodinėjimo prasme ir greičiausiu iš esamų (mokestiniu) procesu?

Prieš mėginant atsakyti į šį klausimą, norėtume padaryti trumpą ekskursą, išlygą, manytina, vertą atskiros platesnės diskusijos specialiaje arba didesnės apimties mokslo darbe. Keltinas klausimas, ar tikrai valstybė gali laisvai nustatyti milžiniškas mokestines baudas, taikomas remiantis paties taikytojo (mokesčių administratoriaus) atliktu vertinimu ir tokiu (supaprastintu) būdu paimti neaiškios kilmės turtą? Ar tai nėra „per gerai, kad būtų tiesa“? Kas trukdytų tokiu metodu konfiskuoti visą neaiškios kilmės turtą? Tam tereikėtų, kad valstybė nustatytų, kad asmeniui, kuris turi nepaaiškinto turto, taikoma ne 50–100 procentų, bet 200–400 procentų priskaičiuotos trūkstamos mokesčio sumos dydžio bauda. Tuomet būtų galima, remiantis vien mokesčių administratoriaus vertinimu, tarkim, mokesčių tarifui esant 20 procentų, priskaičiuoti nuo 50 iki 100 procentų viso nepaaiškinto turto vertės mokestinę pretenziją (20 procentų mokesčio ir du–keturis kartus didesnę mokestinę baudą). Pritaikius maksimalią mokestinę baudą, būtų galima faktiškai

¹⁶ MAĮ 140 straipsnis numato „vidurkio“ taisyklę: mokesčių administratorius pasirenka skiriamos konkrečios baudos dydį, skaičiuodamas nuo jos vidurkio, kuris apskaičiuojamas šio Įstatymo 139 straipsnio 1 ar 2 dalyje (ar specialiajame mokesčio įstatyme) nurodytos trūkstamos mokesčio sumos dydžio baudos minimalių ir maksimalių dydžius sudedant ir gautą rezultatą padalijant pusiau.

¹⁷ 20 proc. mokesčio + 75 proc. nuo apskaičiuoto mokesčio (arba 15 proc. nuo mokestinės bazės). Jei taikoma 50 proc. trūkstamos mokesčio sumos bauda, tuomet išieškoma suma 20+10 procentų, jei 100 proc. trūkstamos mokesčio sumos – 20+20 procentų.

konfiskuoti viso nepaaiškinto turto vertę. Kaip toks lengvas ir greitas kelias konfiskuoti turtą, t. y. daryti radikaliausią intervenciją į asmens nuosavybės teisę, derėtų su proporcingumo reikalavimais, kylančiais iš Konvencijos? Kaip jau buvo minėta, EŽTT civilinį turto konfiskavimą laiko suderinamu su Konvencijos nuostatomis tik tol, kol yra išlaikomas balansas tarp visuomenės intereso (apsisaugoti nuo sunkių savanaudiškų, organizuotų, korupcinių nusikaltimų) ir asmens nuosavybės teisės. Be to, Teismas reikalauja gan drastiškos intervencijos į nuosavybės teisę pagrindus nustatyti remiantis konkrečiomis aplinkybėmis, o ne prielaidomis. Mokesčio administratoriaus savarankiškai atliktas asmens pajamų ir turto apimties vertinimas, žinia, nėra išsamiai konkrečiomis aplinkybėmis pagrįstas vertinimas, jame daug reikšmės teikiama standartiniams pajamų ir išlaidų apskaičiavimo metodams. Dar daugiau: mokesstinės baudos patenka į Konvencijos reguliavimo sritį ir netgi laikomos baudžiamąja priemone, tiesa, kartu pripažįstant tam tikrą Konvencijoje numatytų baudžiamųjų procesinių garantijų taikymo specifiką mokesciniuose procesuose¹⁸.

Iš to, kas pasakyta, manytina, išplaukia, kad mokesčio proceso efektyvumas (įrodinėjimo standarto ir taisyklių laisvumas) nebūtinai yra didelis privalumas lyginant su civiliniu turto konfiskavimu, kai yra taikomas aukštesnis įrodinėjimo standartas ir atitinkamai esama didesnių asmens interesų, susijusių su asmens nuosavybės apsauga, saugiklių. Tiesa, civilinio turto konfiskavimo procese sprendžiama dėl radikalesnės intervencijos į asmens nuosavybę nei mokesčiais priemonėmis.

Turto paėmimo apimtis yra bene pagrindinis argumentas svarstant dėl civilinio turto konfiskavimo pridėtinės vertės, lyginant su mokesčiais priemonėmis, taikomomis pajamoms, kurių mokesčių mokėtojas negali pagrįsti ir kokios jos numatytos nuo 2019 m. sausio 1 d. galiojančioje MAĮ redakcijoje. Civilinis turto konfiskavimas suteikia pagrindą paimiti visą nustatytą neteisėtos kilmės turtą, mokesčiais priemonėmis paaimama apie 35 procentus nepagrįstomis pajamomis sukaupto turto.

Esama ir tam tikrų procesinių niuansų. Civilinio turto konfiskavimo procese turto tyrimas atliekamas pasitelkiant kriminalinės žvalgybos priemones, tad šiame procese yra didesnių galimybių aptikti daugiau konkretaus slepiamo turto, nustatyti ryšius tarp asmenų, susijusių su nusikalstamu pasauliu, ir tam tikro turto, slepiamo pas kitus asmenis (fizinis ar juridinis), maišomo su teisėtos kilmės turtu.

Gan sudėtingas klausimas yra mokesčių administratoriui nepagrįsto turto statusas po to, kai asmeniui pritaikomos mokesčiais priemonės. Mokesčio administratoriaus akimis tai nebūtų nepagrįstas turtas (gal tiksliau – ir toliau nepagrįstas, nes jo kilmė nebūtų paaiškėjusi, bet jau apmokestintas, nesukuriantis mokesčiais prievolės). Ar mokesčiais procesas gali sukurti teisėtus lūkesčius dėl turto, net jei jis faktiškai

¹⁸ Išsamiai apie mokesčių baudų teisinės prigimties vertinimą Konvencijos kontekste rašoma straipsnyje: *Bikelis S. Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas // Teisės problemos, 2015, Nr. 2(88), p. 54–69.*

gautas neteisėtu būdu? Ar turto statusas mokestiniame procese (jam pasibaigus) gali turėti esminės reikšmės kituose su tuo turtu susijusiuose procesuose? Ar šis procesas netaptų kliūtimi šiam turtui vėliau, paaiškėjus pagrindams, taikyti išplėstinį turto konfiskavimą ar tą patį civilinį turto konfiskavimą, pripažinti esant nusikalstamos ar bent neteisėtos kilmės ir konfiskuoti, t. y. ar mokestinis procesas nepadėtų įteisinti apie 65 procentus iš organizuotų nusikaltimų gauto turto?

Teismų praktikoje jau yra pasitaikę atvejų (įskaitant vieną kasacinę bylą), kai mokestinis procesas dėl nepagrįsto turto buvo pripažintas kliūtimi kitam šio turto tyrimo procesui, konkrečiai baudžiamajam procesui pagal BK 189¹ straipsnį, motyvuojant tuo, kad baudžiamasis procesas pažeistų dvigubo baudimo draudimo principą, taip pat remiantis asmens teisėtų lūkesčių apsaugos būtinybe, nes, esą „*asmuo <...> įgijęs turtą, tačiau, vykdydamas jam paskirtas mokestines sankcijas, laiko jį įgytą teisėtai, nes vykdo mokestinę prievolę už visas savo turėtas pajamas, taip pat ir už tas, už kurias įgytas turtas*“¹⁹. Šio skyriaus autorius išsamiai nagrinėjo aptariamą klausimą 2015 metų publikacijoje ir priėjo prie kitokių išvadų nei teismai²⁰.

Ankstesniame šio darbo skyriuje buvo prieita prie išvados, kad tiek civilinis turto konfiskavimas, tiek išplėstinis konfiskavimas nelaikytini baudžiamosios prigimties priemonėmis, tad dvigubo baudimo klausimas šiuo atveju negalėtų būti keliamas. Kaip dėl lūkesčių dėl turto kilmės teisėtumo po to, kai turtas ar pajamos yra apmokestinamos ir galbūt pritaikomos mokestinės sankcijos? Šis klausimas būtų aktualus sprendžiant dėl „civilinės“ prigimties priemonių taikymo po mokestinio proceso dėl to paties turto. Kaip šio teksto autoriaus rašyta anksčiau, turto apmokestinimas neturi įtakos turto kilmės klausimui, nepagrindžia jo kilmės, nekuria lūkesčių dėl jo teisėtumo, tik lūkestį, kad šis turtas nebegali būti pakartotinai apmokestintas mokesčių administratoriaus: „Mokestinė pareiga mokėti pajamų, akcizų ir kitus mokesčius atsiranda nepriklausomai nuo to, ar apmokestinimo objektai įgyti teisėtu ar neteisėtu būdu. Taigi mokesčių sumokėjimas nuo pajamų anaipol neįrodo jų teisėtos kilmės, šis faktas su turto kilme iš viso neturi jokio ryšio. Asmuo gali deklaruoti pajamas, gautas iš sukčiavimo ar kyšininkavimo ir nuo jų sumokėti gyventojų pajamų mokestį, tačiau tai nepadarytų minėtais būdais gautų pajamų teisėtomis.“²¹

Dėl to, manytina, įvykęs mokestinis procesas neturėtų būti civilinio turto konfiskavimo proceso kliūtis, o šiame procese konfiskavus anksčiau apmokestintą turtą, turėtų būti įvykdoma mokestinė „restitucija“, t. y. sumokėti mokesčiai ir baudos gražinamos mokesčių mokėtojui.

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-226/2014, taip pat remiantis šia nutartimi priimtas sprendimas Kauno apygardos teismo baudžiamajoje byloje Nr. 1A-424-397/2018.

²⁰ *Bikelis S.*, 2015.

²¹ Ten pat, p. 63.

2.2. Turto paėmimas kaip bešeimininkio

Turto pripaėzinimas bešeimininkiu ir tuo pagrindu paėmimas valstybės ar savivaldybės nuosavybėn gali bŭti dar viena priemonė, kuria galima pasiremti paimant neaiėskios, nepagrįstos kilmės turta, galbŭt gautą iš nusikalstamų veikų. Skirtingai nuo mokes-tinių priemonių, taikant šią priemonę neaiėskios kilmės turto dalis, kuri pripaėžstama bešeimininke, yra paimama visa. Kaip ir mokestinės priemonės, tai yra neutrali prie-monė, nesiejama su neteisėta turto kilme. Ją taikant nėra keliamas klausimas dėl turto teisėtumo, bet dėl (faktinės) priklausomybės. Paprastai šis civilinės teisės institutas panaudojamas po to, kai atliekami ikiteisminio tyrimo veiksmai dėl sunkių nusikaltimų, taėiau arba tokiame procese nesurenkama pakankamai (pagal baudžiamojo proceso standartus) įrodymų apie padarytą nusikalstamą veiką, arba nesurenkama duomenų apie nusikalstamą turto kilmę, taip pat nenustatomas faktiškai turta kontroliuojantis asmuo. Pastarąjį asmenį apleisti turta ir nereikšti į jį pretenzijų, manytina, motyvuoja grėsmė tapti įtariamoju dėl sunkaus nusikaltimo padarymo. Maėai tikėtina, kad be baudžiamojo proceso konteksto bešeimininkio turto institutas savarankiškai galėtu padėti paimti galimai nusikalstamos kilmės turta valstybės ar savivaldybių naudai.

CK 4.57 straipsnis bešeimininkį daiktą apibrėžia kaip daiktą, kuris neturi savinin-ko arba kurio savininkas nežinomas. Kaip įtvirtina CK 4.58 straipsnis, bešeimininkis daiktas nuosavybėn gali bŭti perduotas tik valstybei arba savivaldybėms teismo sprendimu. Tas pats straipsnis numato išimėių dėl kilnojamųjų daiktų, kurie gali tapti juos valdyti pradėjusio asmens nuosavybe. BPK 94 straipsnio 1 dalies 5 punkte numatoma, kad daiktai, susiję su baudžiamuoju procesu, kurie nėra konfiskuojami turto konfiskavimo ar išplėstinio turto konfiskavimo pagrindais ir kurių likimas nėra sprendžiamas kitais šiame straipsnyje numatytais pagrindais, ir kurių savininkai nėra nustatyti, pereina į valstybės nuosavybę. Dėl šių daiktų priklausomybės kilę ginėai sprendžiami civilinio proceso tvarka. Turto pripaėzinimo procesą apibrėžia CPK 534–537 straipsniai.

Lietuvos teisėsaugos institucijų praktikoje baudžiamuosiuose procesuose dėl turto legalizavimo ar kitų nusikaltimų finansams arba juos nutraukus bešeimininkio turto institutu jau ne kartą buvo pasiremta kaip pagrindu paimti neaiėskios ir įtartinos kilmės turta, paprastai esantį įmonių sąskaitose.

Vienas pavyzdžių – dar 2012 metų Kauno apygardos teismo civilinė byla, kurioje buvo tenkintas Valstybinės mokesėių inspekcijos (toliau – VMI) ieėkinys dėl maėdaug 10 mln. Eur vertės lėšų įvairia valiuta, buvusių banko sąskaitose, pripaėzinimo bešeimi-ninkiu. VMI ieėkinys buvo paduotas po to, kai buvo nutrauktas ikiteisminis tyrimas dėl turto legalizavimo, nesurinkus pakankamai duomenų apie nusikalstamą turto kilmę. Nors byloje dalyvavo ir pretenzijas į lėšas reiėkė įmonių, kurių vardu buvo atidarytos sąskaitos, atstovai, apeliacinės instancijos teismas priėjo prie išvados, kad įmonių atstovai nepateikė pakankamai įtikinamų įrodymų, kad jų įmonės vykdė ūkinę veiklą (nebuvo fiktyvios).

Teismas nustatė, kad įmonių direktoriais ir atstovais buvo įforminti statybiniai asmenys, lėšos į sąskaitas pervestos be teisėto pagrindo, savininkai nenustatyti, nėra pagrindo paminėtas kompanijas (įmones) laikyti šių konkrečių pervestų pinigų savininkais; asmenys, kurių vardu įforminta kompanijų bankinė ar kitų sandorių veikla, su jomis iš esmės yra susiję tik formaliai; realiai su bankų sąskaitų atidarymu, jų realiu valdymu, sutarčių, pagal kurias buvo pervedami pinigai, formaliu sudarymu yra susiję kiti nenustatyti asmenys.

Svarbūs ir teismo pasisakymai įrodinėjimo klausimu. Teismas pažymėjo, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje ne kartą konstatuota, kad teismo nuosprendžiu nustatyti faktai turi ribotą prejudicinę galią civilinėje byloje (*Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje S. U. ir kt. v. Lietuvos valstybė ir kt., bylos Nr. 3K-3-215/2008; 2008 m. lapkričio 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Turto bankas“ ir kt. v. A. M., bylos Nr. 3K-3-554/2008; 2009 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje J. B.-W. ir kt. v. A. P., bylos Nr. 3K-3-378/2009; kt.*), nes teisiamojo veiksmai baudžiamojoje byloje tiriami ir vertinami baudžiamojo proceso ir baudžiamųjų įstatymų taikymo aspektu, o to paties asmens veiksmai civilinėje byloje – pagal civilinio proceso ir civilinių įstatymų reikalavimus²². Taigi asmenų išteisinimas dėl įtarimų dėl turto legalizavimo nesutrukdė teismui civilinėje byloje kritiškai įvertinti atsakovų pateiktų duomenų apie turto priklausomybę.

Šis pavyzdys, manytina, svarbus vertinant civilinio turto konfiskavimo proceso perspektyvas Lietuvoje, leidžiantis prasklaidyti akademinėse ir praktikų diskusijose išsakomas abejones, ar civilinių bylų skyrių teisėjai ryžtųsi kritiškai vertinti turto kilmės paaiškinimus ir taikyti įstatymo nuostatas, suteikiančias teisę konfiskuoti turtą civiline tvarka.

2018 metų rugsėjo mėnesį Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnybos (toliau – FNTT) direktoriaus pavaduotojas Raimondas Kajėnas ir FNTT Vilniaus apygardos valdybos viršininkas Dainius Baršauskas portale *15min.lt* aptarė tarnyboje besiklostančią praktiką remtis šeimininkio turto institutu. Pareigūnai nurodė, kad per aštuonis 2018 metų mėnesius FNTT šešiuose tyrimuose inicijavo pripažinimą šeimininkio turto, kurio bendra vertė siekė 4 mln. Eur²³. Iš publikacijoje pateiktų pavyzdžių matyti, kad kai kuriais atvejais ginčo dėl turto priklausomybės net nebūna. Pavyzdžiui, asmens, vėliau nuteisto dėl turto legalizavimo pagal BK 216 straipsnį, nuomojamame bute seife buvo aptikti 15 000 Eur. Tiek nuomininkas, tiek buto savininkas neigė, kad šie pinigai buvo jų nuosavybė. Pagrindas turtą pripažinti pajamomis iš nusikaltimo nebuvo rastas ir buvo pasinaudota šeimininkio turto institutu. Kitais atvejais pretenzijos į turtą yra reiškiamos (kaip ir anksčiau pateik-

²² Kauno apygardos teismo civilinė byla Nr. 2A-715-480/2012.

²³ Teisėsauga atrado aukso gyslą: aferistų milijonus pumpuoja į Lietuvos biudžetą // *15min.lt*, 2018-09-20. Prieiga per internetą: <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/teisesauga-atrado-aukso-gysla-aféristu-milijonus-pumpuoja-i-lietuvos-biudzeta-59-1026426>>.

tame pavyzdyje iš 2012 metų bylos). Pareigūnai pateikė pavyzdį iš tyrimo dėl lėšų vieno Nigerijos piliečio atidarytoje sąskaitoje. Bankui kilus įtarimų, kokiu pagrindu pervedamos piniginės lėšos, Nigerijos pilietis elektroniniu būdu pradėjo siųsti dokumentus, neva pateisinančius lėšas. FNTT ištyrė, kad tie dokumentai negali būti tikri, jie paprasčiausiai neegzistuoja. Įsitikinus, kad piliečio įmonė jokios veiklos tikrai nevykdo, 114 tūkst. JAV dolerių ir daugiau kaip 21 tūkst. eurų buvo pripažinta bešeimininkiu turtu²⁴.

Neaiškios kilmės turto paėmimą pripažinus jį bešeimininkiu yra aprobavusi ir viena iš LAT kolegijų nutartyje byloje Nr. 2K-76-1073/2018. Byloje buvo nustatyta, kad į bendrovės sąskaitą iš užsienio bankų buvo pervesti 96 055,72 Eur. Byloje taip pat nustatyta, kad bendrovė nevykdė jokios ūkinės-finansinės veiklos, nebuvo vedama jokia buhalterinė apskaita, neapskaitomos bendrovėje gaunamos lėšos bei neregistruojami kiti finansiniai veiksmai, pagal byloje atlikto tyrimo duomenis bendrovės valdymą ir operacijas neaiškios kilmės turtu vykdė nežinomi asmenys. Tikrieji bendrovėje gauto turto valdytojai nenustatyti, bendrovė nepateikė duomenų, kurie padėtų išsiaiškinti tikrąsias lėšų gavimo aplinkybes ir nurodyti tikruosius šių lėšų savininkus. Kiti asmenys dėl šio turto jokių reikalavimų nepateikė. Bendrovė bei jos tik formaliai įdarbintas mažaraštis direktorius ir dar vienas epizodiškai dalyvavęs asmuo buvo kaltinami dėl turto legalizavimo, neteisėto praturtėjimo, apgaulingo apskaitos vedimo, dokumentų klastojimo.

Vėliau apeliacinės ir kasacinės instancijų apčiuotu nuosprendžiu pirmosios instancijos teismas tiek įmonę, tiek jos direktorių bei kitą asmenį išteisino dėl pasikėsimo legalizuoti turtą ir neteisėto praturtėjimo, nuteisė tik dėl aplaidaus apskaitos tvarkymo. Ir nors minėtos lėšos nebuvo pripažintos gautos nusikalstamu būdu, jos, priėmus sprendimą nubausti bendrovę likvidavimo bausme, buvo perduotos valstybės nuosavybėn kaip bešeimininkis turtas: *„Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, teigtina, kad teismai, įvertinę surinktų ir patikrintų duomenų visumą, taip pat atsižvelgę į tai, kad tuometinis bendrovės direktorius D. piniginių lėšų, esančių įmonės sąskaitose, savininku savęs nelaikė, negalėjo paaiškinti nei iš kur, nei dėl ko jos buvo pervestos į bendrovės sąskaitas, taip pat nustatę tai, kad bendrovės ir neaiškios kilmės operacijų valdymą vykdė kiti šioje byloje nenustatyti asmenys, pagrįstai nusprendė bendrovės sąskaitoje esančias pinigines lėšas valstybės naudai perduoti BPK 94 straipsnio 1 dalies 5 punkto pagrindu.“*²⁵

Civilinio turto konfiskavimo perspektyvų kontekste galima pažymėti, kad bešeimininkio turto instituto taikymo praktika iš esmės jau yra davusi pradžią turto neaiškios kilmės nustatinėjimui ir nepagrįstos kilmės turto paėmimui civiliniame procese. Juolab kad abiejų procesų struktūra yra labai panaši – pirmiau vyksta ty-

²⁴ Ten pat.

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-76-1073/2018.

rimas, kurį atlieka teisėsaugos institucijos, pasitelkdamos kriminalinę žvalgybą ir kitas tyrimo priemones, vėliau turto kilmės klausimas gali būti ginčijamas civiliniame teisme pagal civilinio proceso taisykles. Civilinio turto konfiskavimo procesas Lietuvos teisinėje sistemoje šiuo požiūriu nebūtų kardinali naujovė.

Kokia civilinio turto konfiskavimo pridėtinė vertė, lyginant su turto pripažinimu bešeimininkiu? Manytina, šie du įvairiais atžvilgiais giminingi procesai iš esmės nekonkuruoja, vienas kitą papildo. Valdytojų apleistas bešeimininkis turtas sudaro tik nedidelę dalį turto, kuris galimai yra nusikalstamos kilmės. Civilinis turto konfiskavimas padėtų paimti neteisėtos kilmės turtą, kurį patys ar per trečiuosius asmenis kontroliuoja nustatyti asmenys, turintys sąsajų su nusikalstama sfera, ir kurio nuosavybė yra teisiškai apibrėžta. Vis dėlto apleisto turto pripažinimo bešeimininkiu procesas galėtų perraugti į civilinio turto konfiskavimo procesą, jei asmenys pareikštų pretenzijas į turtą ir pateiktų įtikinamus turto nuosavybės įrodymus. Ir jei būtų nustatytos sąlygos civilinio turto konfiskavimui.

2.3. Išplėstinis turto konfiskavimas

2010 metų gruodį BK 72³ straipsnyje įteisintas išplėstinis turto konfiskavimas buvo bene pirmasis mišrus baudžiamosios-civilinės prigimties teisinis institutas Lietuvos teisinėje sistemoje. Palyginus su kitu mišrios prigimties institutu – civiliniu turto konfiskavimu, išplėstinis turto konfiskavimas turi daugiau baudžiamąjį pobūdį elementų. Skirtingai nuo civilinio turto konfiskavimo, išplėstiniu konfiskavimu turtas paimamas tik nustačius jo nusikalstamą kilmę, išvados apie neteisėtą turto kilmę nepakanka. Ši priemonė taikoma tik už nusikaltimus nuteistiems asmenims (taikant civilinį turto konfiskavimą tai tik viena iš galimų sąlygų). Dėl išplėstinio turto konfiskavimo teismas sprendžia baudžiamąjį bylą vadovaudamasis baudžiamąjį proceso kodeksu, o civilinio turto konfiskavimo teisminė stadija vyksta civilinio proceso tvarka civilines bylas nagrinėjančiame teisme.

Kita vertus, išplėstinis konfiskavimas pasižymi ir civilinės prigimties institutams būdingais požymiais. Juo nėra siekiama riboti asmens nuosavybės teisės, įgytos teisėtais būdais (t. y. nėra turtinio pobūdžio baudimas), bet vykdyti teisinės tvarkos restituciją, atimant neteisėtai įgytą naudą. Jo taikymo pagrindų įrodinėjimo standartas yra žemesnis, nei būdinga baudžiamajam procesui. Išplėstinis turto konfiskavimas taikomas ne tik nuteistajam, bet ir jo artimiesiems bei kitiems asmenims. Šiame procese taikomos turto neteisėtos kilmės prezumpcijos (pavyzdžiui, kai turtas yra perduotas šeimos nariams (BK 72³ straipsnio 3 dalies 2 punktą)). Vokietijos Konstitucinis Teismas 2004 metais yra konstatavęs, kad išplėstinis turto konfiskavimas savo prigimtimi (skyrimo pagrindais ir tikslais) yra ne baudžiamąjį, bet restitucinio-kompensacinio pobūdžio, su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis (nekaltumo prezumpcijos negaliojimu, kaltumo principo negaliojimu, žemesniu įrodinėjimo

standartu). Tokiai pozicijai pritartina. Pasak šio teismo, išplėstiniu turto konfiskavimu nesiekama asmenį pasmerkti dėl veikos, iš kurios jis gavo neteisėtos naudos, ir priversti jį prarasti teisėtai įgytų gėrių, bet siekiama teisinės tvarkos nuosavybės sistemoje ir normų stabilumo atkūrimo²⁶.

Palyginus su įprastomis civilinio turto konfiskavimo taikymo sąlygomis, kurios iš esmės atspindi ir 2018 pabaigoje rengtame neteisėto praturtėjimo įstatymo projekte, išplėstinio konfiskavimo taikymo sąlygos iš dalies ir griežtesnės (siauresnės), bet, kita vertus, ir platesnės.

Išplėstinio turto konfiskavimo taikymo palyginamasis sąlygų griežtumas pasireiškia tuo, kad, kaip jau minėta, jis gali būti taikomas tik po to, kai asmuo nuteisiamas apkaltinamuoju nuosprendžiu ir tik padarius išvadą, kad jo nepaaiškintos kilmės turtas yra būtent nusikalstamos kilmės. Kita vertus, šis teisinis institutas gali būti taikomas labai plačiam nuteistųjų ratui – nuteistiems ne tik dėl sunkių, bet ir dėl apysunkių nusikaltimų, o mažiausia nepaaiškinto turto vertė gali tesiekti 250 MGL (BBND), tai 2018 metų pabaigoje sudarė vos 12 500 Eur. O štai civilinis turto konfiskavimas yra, galima sakyti, labiau specializuotas procesas, nukreiptas tik į naudą, gautą iš sunkių savanaudiškų, organizuotų ir korupcinių nusikaltimų. Be to, kaip būtina civilinio turto konfiskavimo taikymo sąlyga įstatymuose dažnai numatoma labai reikšmingo dydžio minimali nepaaiškinto turto vertė, kuri ne tik padeda fokusuoti turto tyrimus į pačius reikšmingiausias atvejus, bet ir padeda „atsijoti“ įrodinėjimo prasme menkai perspektyvias bylas. Antai neteisėto praturtėjimo prevencijos projekte 2018 metų pabaigoje buvo numatyta mažiausiai 2000 bazinių baudų ir nuobaudų dydžių (BBND) minimali nepaaiškinto turto vertė, lygi 100 000 Eur²⁷.

Nepaisant labai plačios išplėstinio turto konfiskavimo taikymo srities, prireikė lygiai aštuonerių metų nuo šio instituto įteisinimo, kad išplėstinio turto konfiskavimo taikymo klausimas pirmą kartą pasiektų kasacinę instanciją (kurioje buvo grąžintas iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka)²⁸. Tiesa, pirmoji kasacinė byla liečia ne pelną, gautą

²⁶ Beim erweiterten Verfall handele es sich grundsätzlich nicht um eine Strafe oder strafähnliche Sanktion, sondern um eine quasi-konditionelle Ausgleichsmaßnahme, deren Anwendung gemäß § 73d StGB die Feststellung von Schuld nicht voraussetze. Das Rechtsinstitut des erweiterten Verfalls gerät mit dem Schuldgrundsatz nicht in Konflikt, weil es keinen strafenden oder strafähnlichen Charakter hat. Eine an Wortlaut, Systematik und Entstehungsgeschichte des § 73d StGB orientierte Auslegung ergibt, dass die in der Vorschrift angeordnete Entziehung deliktisch erlangter Vermögensvorteile nicht bezweckt, dem Betroffenen die Begehung der Herkunftstat als Fehlverhalten vorzuwerfen und ihm deswegen vergeltend ein Übel zuzufügen (aa). Vielmehr verfolgt die Regelung des § 73d StGB vermögensordnende und normstabilisierende Ziele (bb) // Vokietijos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 14 d. sprendimas Nr. 2 BvR 564/95.

²⁷ Lietuvos Respublikos neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projektas Nr. 18-12906, registracijos data 2018-11-09. Paskelbtame projekto variante naudojami BSI (bazinių socialinių išmokų), o ne BBN dydžiai. Tai darbinė klaida, kurią planuojama ištaisyti.

²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 12 d. nutartis byloje Nr. 2K-245-1073/2018. Iš-

iš prekybos narkotikais ar kitos pavojingos organizuotos veiklos, ar korupcijos, bet pelną, galbūt gautą iš verslo, kuris vykdytas pažeidžiant mokesčių teisės reikalavimus. Ar tokiose bylose teisinė tvarka nebūtų atkurta, jei būtų pritaikytos mokestinės priemonės, o ne išplėstinis turto konfiskavimas? Ar ši priemonė tokio tipo bylose būtų proporcinga?²⁹ Pastarąjį klausimą iškėlė ir LAT kolegija minėtoje byloje. Šie klausimai, manytume, verti atskiro mokslinio darbo. Čia tik galime šiek tiek apgailestauti, kad pirmoji išplėstinio turto konfiskavimo kasacinė „kregždė“ atskrido iš nusikalstamos buhalterinės apskaitos versle srities, kurioje išplėstinio turto konfiskavimo taikymo perspektyvos yra gan abejotinos (be to, kaip bus parodyta netrukus, joje visiškai nepasiteisino mėginimai taikyti neteisėto praturtėjimo normą (BK 189¹ straipsnį)) ir juo labiau būtų abejotina civilinio turto konfiskavimo perspektyva.

Per visą aštuonerių metų laikotarpį bandymus pritaikyti išplėstinį turto konfiskavimą galima būtų suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų³⁰. Galima būtų išskirti trejetą priežasčių. Jos visos susijusios ne su pačia norma, kokiais nors jos trūkumais, bet teisės sistemos, teisės taikymo politikos ir organizaciniais dalykais. Manytina, išplėstinio turto konfiskavimo ligšiolinė (ne)taikymo istorija yra pavyzdys, rodantis, kad tam tikro teisinio instrumento efektyvumas gali priklausyti nuo įvairių išorinių aplinkybių. Ir, manytina, tai universalus pavyzdys, kuris gali suteikti svarbios informacijos prognozuojant civilinio turto konfiskavimo taikymo perspektyvas.

Pirmiausia išskirtina sisteminė priežastis, susijusi su išplėstinio turto konfiskavimo konkurencija su analogiškos paskirties teisine norma – BK 189¹ straipsnyje numatyta baudžiamąja atsakomybe už neteisėtą praturtėjimą. Kaip kitame skyriuje netrukus bus parodyta, pastarosios normos taikymo istoriją vargu ar galima pavadinti sėkminga, tačiau bent jau laikotarpio pradžioje (ypač iki 2015 metų) teisėsaugos pareigūnai ją laikė labai perspektyvia ir lengvai pritaikoma. Čia galima pacituoti 2014 metų monografiją: „*Kol kas (baigiantis 2013 metams) Lietuvoje išplėstinio turto*

plėstinį turto konfiskavimą mėginama pritaikyti per kratą nuteistųjų namuose rastiems 173 541 Eur vertės gryniesiems pinigams. Vienas asmenų nuteistas dėl apgaulingo apskaitos tvarkymo, kitas – dėl apgaulingo apskaitos tvarkymo ir melagingų duomenų į mokesčių deklaracijas įrašymo, siekiant išvengti 36 800 Eur mokesčių.

²⁹ Paminėtina, kad įstatymo projekto, kuriuo BK buvo papildytas išplėstinio turto konfiskavimo galimybe bei neteisėto praturtėjimo kriminalizaciją numatančiomis nuostatomis, motyvuodami jų poreikį, autoriai rėmėsi Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą ir Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją. Žr. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 168¹ straipsniu įstatymo projektų, dokumento numeris XIP-2344.

³⁰ Toks teiginys grindžiamas prokurorų interviu, darytais šio darbo autoriui atliekant tyrimą „Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinio ir kontrolės priemonių analizė“ (2017) bei ankstesniais tyrimais, taip pat Generalinės prokuratūros prokuroro teiginiais mokymuose prokurorams 2018 metais, Generalinės prokuratūros atstovo pasisakymais rengiant neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymą.

konfiskavimo taikymo praktikos dar nėra. <...> Mūsų kalbinti prokurorai ir apygardos teismo teisėjas teigė nė karto dar netaikę šio teisinio mechanizmo ir negirdėję apie jo taikymą. Pasak kalbinto FNTT pareigūno, laikinojo nuosavybės teisių apribojimo niekad nėra prašoma tam, kad būtų užtikrintas išplėstinio turto konfiskavimo taikymas. Kaip būtų galima tai paaiškinti? Tiek prokurorai, tiek FNTT pareigūnas vienbalsiai teigė, kad išplėstinis turto konfiskavimas praktikoje nėra reikalingas, kadangi yra kitas kur kas paprasčiau pritaikomas mechanizmas – baudžiamoji atsakomybė pagal BK 189¹ straipsnį už neteisėtą praturtėjimą, kurią pasitelkus galima taikyti ne išplėstinį, bet tradicinį turto konfiskavimą, teisėtomis pajamomis nepagrįstą turtą pripažįstant pajamomis iš nusikalstamos veikos.³¹ Taikyti BK 189¹ straipsnį skatino ne tik labai lanksti jo taikymo sąlygų interpretacija (netrukus atmesta LAT praktikoje³²), bet ir politinis Generalinės prokuratūros sprendimas suteikti prioritetą byloms dėl neteisėto praturtėjimo ir net kiekybinis progresinis tokių bylų skaičiaus planavimas, planuojant 16 bylų perduoti į teismą 2013, 20 bylų 2014, 25 bylas 2015 ir 29 bylas 2016 metais³³.

Nesubalansuota teisinė sistema gali būti tik vienu iš sisteminių visais atžvilgiais perspektyvaus instituto taikymo trikdžių. Kitas trikdis gali būti organizacinio pobūdžio – ne visuomet, įteisinus naują sudėtingą, pareigūnų laikui ir kvalifikacijai labai imlų teisinį institutą, yra pasirūpinama reikiamais tiek žmogiškaisiais, tiek finansiniais resursais. Ši problema palietė ir išplėstinio turto konfiskavimo praktiką minėtu laikotarpiu. Interviu tyrime „Neteisėta cigarečių apyvarta...“, kuriame buvo aptariamos išplėstinio turto konfiskavimo netaikymo priežastys, prokurorė paaiškino taip: „Sudėtinga, iš tikrųjų, tos tarnybos, kurios tiria šias bylas – muitinė, pasienis – neturi nei žmogiškųjų išteklių tam (įtariamųjų turto paieškai ir tyrimams – mūsų past.), nei galimybių ir tiesiog neapsimoka tiek investuoti, kai jų tiesioginis darbas yra tik tų prekių sulaikymas. Jie net į tai neinvestuoja, tai atitinkamai ir prokurorai netaiko to straipsnio (BK 72³ straipsnio – mūsų past.). Aišku, galime duoti nurodymus tirti, bet jei jie nemoka to tirti, negali, neturi lėšų, tai nelabai prasminga tirti. Čia įsijungia ir organizaciniai dalykai, gal būtų įmanoma tokį straipsnį pritaikyti, bet tai iš tikrųjų labai miglota perspektyva, o ir nauda neaiški.“³⁴

Neteisėto praturtėjimo prevencijos projekte planuojama numatyti konkrečią instituciją, kuri specializuotųsi turto tyrimuose taikyti civilinį turto konfiskavimą, padėtų ir kitoms valstybės institucijoms. Jeigu šiai funkcijai atlikti būtų skirtas pa-

³¹ Bikelis S., 2014, p. 309–310.

³² Apie tai išsamiai žr.: Bikelis S. Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective // Journal of Money Laundering Control, 2017, Vol. 20, Issue: 2, p. 203–214.

³³ Toks prioritetas buvo iškeltas strateginiuose prokuratūros veiklos planuose 2012–2014, 2013–2015 ir 2014–2016 metams. Apie tai plačiau žr. ten pat, p. 207.

³⁴ Bikelis S. et al. Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinio ir kontrolės priemonių analizė. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2017, p. 168.

kankamas finansavimas ir paruošti kvalifikuoti pareigūnai, tai labai sustiprintų viltis sulaukti gerų civilinio turto konfiskavimo taikymo rezultatų.

Dabar galima grįžti prie civilinio turto konfiskavimo pridėtinės vertės klausimo – ar civilinis turto konfiskavimas iš tiesų sukurtų reikšmingos pridėtinės vertės, jei būtų išspręstos išplėstinio turto konfiskavimo taikymą ribojančios sisteminės kliūtys (praktiką perorientuojant nuo BK 189¹ straipsnio taikymo link BK 72³ straipsnio taikymo) ir organizaciniai trukdžiai – pasirūpinant pakankamais žmogiškaisiais ir finansiniais ištekliais šiam institutui taikyti. Manytina, tiek vieną, tiek kitą būtina daryti bet kuriuo atveju. Ir, manytina, ėmus funkcionuoti BK 72³ straipsnio normai, civilinio turto konfiskavimo poreikis išliktų.

Civilinio turto konfiskavimo proceso reikšmė priklausytų nuo to, ar šis procesas galėtų vykti lygiagrečiai ir nepriklausomai nuo baudžiamojo proceso, ar priešingai, jam būtų teikiamas tik subsidiaraus proceso vaidmuo.

Jei būtų pasirinktas pastarasis variantas, esminė civilinio turto konfiskavimo pridėtinė vertė būtų galimybė jį taikyti tuomet, kai baudžiamajame procese nepavyksta surinkti pakankamai kaltinamojo kaltumo įrodymų siekiant atitikti visiško teismo įsitikinimo standartą, taip pat kai net ir nuteisus asmenis, kiltų didelių abejonų, ar nepaaiškintas turtas yra būtent nusikalstamos kilmės, o tai pagrįsti reikalauja BK 72³ straipsnio 1 dalis³⁵. Taip pat pažymėtina, kad Lietuvos baudžiamieji įstatymai nenumato galimybės vykdyti turto paieškos ir konfiskavimo procesą pasibaigus baudžiamajam procesui ir konfiskavus aptiktąjį turtą, kai vėliau aptinkama daugiau nepaaiškinto turto ar paaiškėja aplinkybių, kurios verčia abejoti, ar anksčiau nustatyti turto savininkai tikrai yra faktiškai turtą kontroliuojantys asmenys. BPK 444 straipsnis numato baigtinį sąrašą aplinkybių procesui atnaujinti. Tokioje situacijoje vėlgi galėtų būti pritaikytas civilinio turto konfiskavimo procesas, jeigu būtų atitinkamos tokiam procesui būtinos sąlygos.

Tai reikšminga pridėtinė vertė, tačiau, manytina, ji būtų dar ženklėsnė esant galimybei civilinio turto konfiskavimo procesą vykdyti nepriklausomai ir lygiagrečiai baudžiamajam procesui. Tuomet civilinis turto konfiskavimas nebūtų „atsarginis variantas“ – procesas, imantis veikti tik po baudžiamojo proceso nesėkmės, t. y. praėjus (praradus?) labai nemažai laiko. Be to, atskyrus turto konfiskavimo ir kaltinimo baudžiamajame procese klausimus (civilinį konfiskavimo procesą ir baudžiamąjį procesą), galima tikėtis tiek vieno, tiek kito procesų didesnės spartos (tiesa, galbūt verta pasvarstyti apie tokios galimybės įtvirtinimą ir baudžiamojo proceso kodekse). Galimi atvejai, kai, esant daug bendrininkų ir sudėtingiems kaltinimams, baudžiamasis procesas labai suvėlintų turto konfiskavimo klausimų sprendimą. Tačiau galimi ir priešingi atvejai, kai turto paieška ir sudėtingų turto slėpimo, apgaulingų turto kontrolės

³⁵ Abejonių dėl prašomo konfiskuoti turto nusikalstamos kilmės kilo ir minėtoje kasacinėje byloje Nr. 2K-245-1073/2018.

schemų išaiškinimas, įnirtingi ginčai dėl turto vertinimo ir jo šaltinių, trečiųjų asmenų interesų apsaugos klausimai (ypač, jei tenka susidurti su bankroto procedūromis) gali trukti kur kas ilgiau nei baudžiamieji bylos klausimai ir tuomet būtent (išplėstinio) turto konfiskavimo klausimai labai atidėtų nuosprendžio priėmimo galimybę.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į organizacinius aspektus. Civilinio turto konfiskavimo pagrindai yra orientuoti tik į stambius reikšmingiausius atvejus (Neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekte 2018 metų pabaigoje buvo siūloma numatyti, kad šiame procese minimali įtartinos kilmės turto vertė būtų ne mažesnė kaip 100 000 Eur ir turto faktinis valdytojas turėtų sąsajų su aukščiausio laipsnio organizuotu nusikalstamumu ar sunkiais į pilną orientuotais nusikaltimais). Turto paiešką ir jo kilmės tyrimą šiame procese atliktų šios srities aukščiausios kvalifikacijos tyrėjai, kaupiantys tokių bylų patirtį. Tokių tyrėjų kompetencija reikšmingai didintų civilinio turto konfiskavimo proceso potencialą ir pranašumą lyginant su išplėstiniu turto konfiskavimu.

Prognozuotina, kad praktikoje civilinio turto konfiskavimo proceso savarankiškumas lemtų tai, kad stambiausi neaiškios kilmės turto tyrimai, esant pagrindams vykdyti civilinį turto konfiskavimo procesą, būtų vykdomi šio proceso, o ne išplėstinio turto konfiskavimo tvarka. Pastaroji teisinė priemonė iš esmės taptų subsidiari civilinio turto konfiskavimo procesui ir būtų taikoma nesant pagrindų pastarajam.

Civilinio turto konfiskavimo proceso savarankiškumą nuo baudžiamojo proceso, kaip vieną esminių šio proceso privalumų, pažymi ne vienas šio klausimo ekspertas³⁶. Tai atsispindi ir valstybių, įteisinusių civilinį turto konfiskavimą, teisiniame reguliavime. Pavyzdžiui, Italijos antimafijos kodekso 30 straipsnis numato, kad civilinio (prevencinio) proceso tvarka gali būti konfiskuojamas turtas, kuris yra konfiskuotinas baudžiamajame procese (pavyzdžiui, jam jau taikomos procesinės apsaugos priemonės), nebent turtas jau konfiskuotas įsiteisėjusiu sprendimu baudžiamajame procese³⁷. Bulgarijoje tyrimą civilinio turto konfiskavimo proceso tvarka atlieka specializuota institucija, kuri gali pradėti tyrimą ir įtariamųjų ar kaltinamųjų turto atžvilgiu, t. y. nesibaigus baudžiamajam procesui³⁸.

Vis dėlto, rengiant Neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projektą, bręsta sprendimas suteikti pirmenybę baudžiamajam procesui ir padaryti civilinio turto

³⁶ Transparency International Comparative Report. Legislation meets practice: national and European perspectives in confiscation and forfeiture of assets. Sofia, 2015, p. 18; *Greenberg T. S., Samuel L. M., Grant W., Gray L.* Stolen asset recovery: a good practices guide for non-conviction based asset forfeiture. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2009. Prieiga per internetą: <<http://siteresources.worldbank.org/EXTSARI/Resources/NCBGuideFinalEBook.pdf>>; *Bikelis S.*, 2014, p. 332–333.

³⁷ Italijos antimafijos kodeksas (Codice antimafia) // Decreto legislativo, 06/09/2011 n° 159, G.U. 28/09/2011. Taip pat žr.: *Bikelis S.*, 2014, p. 194–195.

³⁸ *Greenberg T.*, 2009, p. 13–18.

konfiskavimo procesą tik subsidiariu. Vienas motyvų – nuogąstavimas, kad netektų nutraukti pradėtų ikiteisminių tyrimų dėl neteisėto praturtėjimo ir tai neatimtų galimybės konfiskuoti iš organizuotų nusikaltimų gautą turtą. Šie nuogąstavimai neatrodo labai pagrįsti, kadangi, manytina, minėtą turtą konfiskuoti būtų galima tose bylose pritaikius išplėstinį turto konfiskavimą. Juo labiau abejotina, kiek pagrįsta sumenkinti daugelį metų turinčios veikti sistemos efektyvumą dėl kelių šiuo metu vykdomų ikiteisminių tyrimų. Nemint, kad, kaip bus parodyta toliau, tyrimų dėl nusikaltimų, numatytų BK 189¹ straipsnyje, sėkmės tikimybė yra gana menka. Kitas motyvas – stiprus Prezidentūros politinis palaikymas BK 189¹ straipsniui³⁹, kuris, suteikus civilinio turto konfiskavimo procesui savarankiškumą, taptų akivaizdžiai beprasme ir naikintina norma. Tokia perspektyva, baiminamasi, užkirstų kelią priimti neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymą. Beje, toliau šiame darbe prieinama prie išvados, kad BK 189¹ straipsnio norma (ir pati ja įgyvendinama neaiškaus praturtėjimo kriminalizacijos idėja) yra įvairiais aspektais ydinga ir jos reikėtų atsisakyti bet kuriuo atveju. Galima būtų įvardyti ir dar vieną motyvą konservatyvesniam sprendimui, konfiskavimui baudžiamojo proceso tvarka. Kol civilinis turto konfiskavimas yra įteisintas tik keliuose Europos valstybėse, sprendimai konfiskuoti turtą civiliniame procese turėtų menkesnę perspektyvą būti pripažįstami ir vykdomi užsienio valstybėse, nei sprendimai konfiskuoti baudžiamajame procese. Reikia pripažinti, kad, atsižvelgiant į tarptautinį organizuotų nusikaltimų pobūdį ir laisvą kapitalo judėjimą Europos Sąjungoje, šis argumentas yra svarus.

Tiek civilinį turto konfiskavimą pripažinus savarankišku nuo baudžiamojo proceso, tiek subsidiariu, būtų svarbu, kad tiek baudžiamąjį persekiojimą, tiek turto tyrimą lygiagrečiai atliekančių institucijų bendradarbiavimas būtų glaudus ir sklandus. Taip pat svarbu išspręsti ir duomenų panaudojimo abiejuose procesuose klausimus. Kadangi civiliniame procese yra leidžiamos turto neteisėtumo prezumpcijos ir tai verčia atsakovą teikti paaiškinimus, o baudžiamajame procese asmuo turi teisę neįrodinėti jokių aplinkybių, galimas asmens pareigos įrodinėti savo turto kilmę civiliniame procese konfliktas su jo teise neliudyti prieš save apie aplinkybes, kurios gali būti svarbios sprendžiant jo kaltės klausimą baudžiamajame procese. Atitinkamai, įteisinant civilinį turto konfiskavimą, būtina spręsti šią problemą, numatant, kad duomenys, kuriuos asmuo pateikia civilinio turto konfiskavimo procese, negali būti panaudoti jo kaltinimui baudžiamajame procese⁴⁰. Tokią nuostatą yra numatyta ir 2018 metų pabaigoje parengtoje Neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekto redakcijoje.

³⁹ BK pakeitimo, kuriuo buvo įteisintas neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas, projekto rengėjai buvo Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos Teisės grupė.

⁴⁰ *Bikelis S.*, 2014, p. 338.

3. BAUDŽIAMOJO PERSEKIOJIMO DĖL NETEISĖTO PRATURTĖJIMO (BK 189¹ STR.) PATIRTIS LIETUVOJE

Svarstant dėl civilinio turto konfiskavimo perspektyvų ir galimų konkrečių jos taikymo sąlygų, prognozuojant galimas problemas ir siekiant jas sušvelninti ar užbėgti joms už akių, gan vertingos informacijos suteikia kito į neaiškios kilmės turtą nukreipto teisinio instrumento – neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos⁴¹, numatytos BK 189¹ straipsnyje – taikymo patirtis. Ši norma sudarytų tiesioginę konkurenciją civilinio turto konfiskavimo procesui – abu procesai gali būti nukreipti prieš asmenis, kurie turi įtartinos, galbūt net nusikalstamos kilmės turto, tačiau nėra nuteisti dėl jokio nusikaltimo.

Dar svarstant baudžiamojo kodekso pakeitimus, kuriais siūlyta papildyti BK išplėstinį turto konfiskavimą įteisinančiomis ir neteisėtą praturtėjimą kriminalizuojančiomis normomis, pastarąją kritikavo nemažai institucijų, kai kurios siūlė verčiau pagalvoti apie civilinio turto konfiskavimo įteisinimą⁴². Vis dėlto politinė valia eiti ne civilinio, bet baudžiamojo pobūdžio keliu buvo labai stipri ir dabar, praėjus beveik dešimčiai metų, turime nemažai duomenų, kurių pagrindu galime mėginti vertinti, ar tuometinis pasirinkimas buvo teisingas.

3.1. Neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo idėjos vertinimas

Prieš pateikiant BK 189¹ straipsnio taikymo analizę, reikėtų aptarti pačią BK 189¹ straipsnyje įgyvendinamą idėją – siekį baudžiamojo persekiojimo keliu paimti neaiškios kilmės turtą. Kadangi jau ne kartą įvairiuose mokslo darbuose šio skyriaus autoriaus ir kitų mokslininkų apie neaiškaus praturtėjimo kriminalizaciją rašyta, tai pačios idėjos nepristatinėsime, bet pamėginsim aptarti jos privalumus ir trūkumus, turėdami omenyje pagrindinį mūsų tyrimo tikslą – išsiaiškinti civilinio turto konfiskavimo pridėtinę vertę. Deja, neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo idėjos privalumų išskirti labai sunku, ypač lyginant su civiliniu turto konfiskavimu. Užtat trūkumai, mūsų nuomone, labai ryškūs ir reikšmingi.

Žvelgiant iš organizuotų ir korupcinių nusikaltimų kontrolės perspektyvos, neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos idėja turi logikos klaidą. Esminės organizuotų ir korupcinių nusikaltimų kontrolės problemos yra dvi – turto slėpimas pas trečiuosius asmenis ir sunkumai įrodinėjant turto kilmę aukščiausiais įrodinėjimo standartais. Jei į vieną iš problemos dedamųjų – turto slėpimo problemą – neteisėto

⁴¹ Kaip netrukus bus parodyta, tikslesnis terminas BK 189¹ straipsnyje kriminalizuotą nusikaltimą būtų vadinti „neaiškus“, o ne „neteisėtas“ praturtėjimas. Dėl minties tikslumo ir aiškumo toliau daugiausia vartosime pirmąjį terminą.

⁴² Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas, medžiaga klausymams dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo projekto Nr. XIP-2344, 2010 m. spalio 28 d.

praturtėjimo kriminalizacijos idėja „pataiko“, nusitaikydama į asmenis, kurie nėra padarę savanaudiško teisės pažeidimo, o tik priėmę svetimą turtą (atskiras klausimas, kiek tai dera su proporcingumo principu), tai kita problemos dalis nesprendžiama. Nors problema – aukštas turto kilmės įrodinėjimo standartas, jai spręsti siūlomas ne mokestinės ar civilinės arba bent mišrios prigimties, bet gryniausios baudžiamosios prigimties instrumentas, reikalaujantis kaltės įrodinėjimo, aktyvinantis nekaltumo prezumpciją ir atitinkamai aukščiausio turto kilmės įrodinėjimo standarto reikalavimą⁴³.

Idėjos kriminalizuoti neaiškų praturtėjimą logikos klaidos tuo nesibaigia. Esminis šios idėjos elementas – pagrindo konfiskuoti neaiškios kilmės turtą sukūrimas per BK 189¹ ir 72 straipsnių tandemą. Tačiau pagal BK 72 straipsnį nėra pagrindo konfiskuoti neaiškios kilmės turtą. Pagal BK 72 straipsnį konfiskuojamos pajamos iš nusikaltimų, t. y. turint duomenų, kad turtas gautas nusikalstamu būdu. Tikriausiai akivaizdu, kad neaiškios kilmės turtas netapatintinas su nusikalstamos kilmės turtu. Vien tai, kad įstatymų leidėjas kriminalizavo neaiškios kilmės turto turėjimą, nepadaro to turto kilmės nusikalstama, nusikalstamas tik jo turėjimas. Juk asmuo turtą gavo ne iš nusikaltimo. Jis galbūt turtą sukaupe iš nelegalaus darbo, galbūt iš smulkios prekybos cigaretėmis. Nėra duomenų, iš kokių šaltinių sukauptas turtas, jo kilmė nėra aiški. Dėl to baudžiamojoje byloje, kurioje galioja nekaltumo prezumpcija, visiškai nėra pagrindo teigti, kad neaiškios kilmės turtas yra nusikalstamos kilmės. Gal kas norėtų teigti, kad nusikaltimo dalykas visuomet yra konfiskuotinas turtas, nepriklausomai nuo jo kilmės, bet tai nebūtų tiesa, BK 72 straipsnis to nenumato (manytina, visiškai pagrįstai). Tokia yra argumentacijos, kodėl nėra teisinio pagrindo taikyti BK 72 straipsnį kartu su BK 189¹ straipsniu, esmė. Kiek plačiau šie argumentai yra išdėstyti ankstesniuose šių eilučių autoriaus darbuose⁴⁴.

Dar viena, manytina, logikos klaida yra tai, kad BK 189¹ straipsnio pagrindu griežčiau gali būti vertinamas iš pažeidimo gauto turto turėjimas nei pats pažeidimas, iš kurio turtas gautas. Dėl to kyla ir baudimo neproporcingumo problema, ir prieštaravimas teisingumo principui, iš kurio išplaukia, kad pavojingesnės veikos turi būti vertinamos griežčiau, o ne tokios pavojingos – švelniau. Dar daugiau, iš to kyla ir vertimo liudyti prieš save baudžiamojoje byloje problema. Antai kai turto šaltinis yra nesunkus nusikaltimas, baudžiamasis nusižengimas, administracinis ar mokestinis teisės pažeidimas, asmuo gali būti nubaustas griežčiau, jei jis teisėsaugai neatskleistų, iš kokių šaltinių turtą įgijo, nei tuo atveju, jei jis padėtų teisėsaugai nustatyti, iš kokio pažeidimo turtas gautas. Tokia situacija verčia jį save įkaltinti dėl

⁴³ Kaip minėta, O. Fedosiukas taip pat yra išsakęs poziciją, kad teisėtų pajamų ir turimo turto disproporcijos problema iš principo spręstina ne baudžiamosiomis, o kitomis (mokestinėmis) priemonėmis. Žr.: *Fedosiuk O.*, 2012, p. 1221.

⁴⁴ *Bikelis S.*, 2017, p. 171–173; taip pat žr.: *Bikelis S.*, 2014, p. 317, 318.

padaryto pažeidimo, iš kurio gautas turtas.

Pavyzdžiui, asmuo per keletą metų sukaupia 25 000 Eur iš smulkios nelegalios prekybos akcizinėmis prekėmis (ANK 209 straipsnis) ir dėl šių lėšų turėjimo pradedamas tyrimas pagal BK 189¹ straipsnį, jam pateikiami įtarimai ir vėliau kaltinimai dėl neteisėto praturtėjimo. Jeigu, asmeniui prisipažinus, būtų nustatyta, kad turtas sukauptas iš smulkios nelegalios prekybos akcizinėmis prekėmis, jam baudžiamoji atsakomybė pagal BK 189¹ straipsnį nekiltų, jis būtų laikomas padaręs tik kelis administracinius nusižengimus⁴⁵.

Jeigu lėšas turėtų pažeidėjo šeimos narys (pavyzdžiui, sūnus) ir jis neduotų parodymų prieš savo šeimos narį (pvz., tėvą), gali išeiti taip, kad sūnus, nepadaręs jokių slėpimo veiksmų, tik neatsisakęs jam perleidžiamo turto ir vėliau nedavęs parodymų prieš savo tėvą, būtų nubaustas už apysunkį nusikaltimą, nors turtas gautas net ne nusikalstamu būdu.

Be šių kritinių pastabų dėl idėjos logikos, akademinėse diskusijose BK 189¹ straipsnis sulaukė ir daugiau kritinių vertinimų⁴⁶. Diskusijoje sudalyvavo ir teismai, kai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas bei keli kiti teismai kreipėsi į Konstitucinį Teismą su abejonėmis dėl šio straipsnio atitikties Konstitucijai, o Konstitucinis Teismas pateikė savo požiūrį į išsakytą kritiką, ją vertindamas ir atremdamas iš konstitucingumo perspektyvos⁴⁷. Čia iš karto reiktų atkreipti dėmesį, kad Konstitucinis Teismas labai rezervuotai vertino šios normos pripažinimo prieštaraujančia Konstitucijai galimybę⁴⁸, pripažindamas valstybei plačią baudžiamosios politikos diskreciją ir kartu labai aukštai iškeldamas teisinio reguliavimo trūkumų konstitucinio toleravimo kartelę: „Vien abejonės dėl tam tikros veikos kriminalizavimo tikslingumo ar tokio teisinio reguliavimo veiksmingumo savaime nėra pagrindas kvestionuoti šio teisinio reguliavimo atitiktį Konstitucijai. <...> Taip pat nėra pagrindo teigti, jog BK 189¹

⁴⁵ Tokioje situacijoje iškiltų keblus klausimas dėl konfiskavimo pagal ANK 29 straipsnį taikymo ir iš disponavimo akcizinėmis prekėmis kylančių mokestinių prievolių išieškojimo santykio.

⁴⁶ Be šių eilučių autoriaus darbų paminėtini: *Namavičius J.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo konstitucinė problematika // *Teisė*, 2016, t. 101, p. 7–28; *Pakštaitis L.* Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20(1), p. 319–341; *Piesliakas V.* Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė // *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18(2), p. 675–688; *Fedosiuik O.* Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19(3), p. 1215–1233; *Makūnaitė S.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas // *Teisė*, 2014, t. 90, p. 175–187; *Drakšas R.* Atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą: reguliavimo tikslai ir kriminalizavimo problemos // *Jurisprudencija*, 2016, Nr. 23(2), p. 210–233.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. KT4-N3/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // TAR, 2017-03-15, Nr. 4356.

⁴⁸ Atmintina, kad anksčiau, 2012 m. birželio 25 d. sprendimu, Konstitucinis Teismas apskritai atsisakė nagrinėti BK 189¹ straipsnio konstitucingumo klausimą.

straipsnio 1 dalyje įtvirtintas teisinis reguliavimas jau jį nustatant buvo akivaizdžiai priešingas tautos gerovei, Lietuvos visuomenės ir valstybės interesams, akivaizdžiai paneigė Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes.⁴⁹

Akademinėje ir teisminėje kritikoje reikėtų padaryti skirtį tarp kritikos pačiai praturtėjimo iš neaiškių šaltinių kriminalizavimo idėjai ir kritikos jos realizavimo technikai. Į technines pastabas galima atsižvelgti padarant BK 189¹ straipsnio ar kitų baudžiamojo kodekso pakeitimų. Pastabos pačiai idėjai verčia imtis kardinalesnių žingsnių.

Neaiškaus turto kriminalizacijos idėją kaip „neįmanomą“ norminiu požiūriu yra įvardijęs J. Namavičius: „Taip formuluoti materialią, atsakomybę pagrindžiančią normą, vargu ar įmanoma: konkreti BK 189¹ straipsnio sudėtis tik nurodo, kad kažkokių, beje, tik hipotetinių, galimybių (teisėti pajamų šaltiniai) rasta nebuvo, bet sudėtyje neformuluojama reikalavimo, kad tam tikras faktas (neteisėtos pajamos) turėjo būti. Taigi šaltinis lieka nei teisėtas, nei neteisėtas, bet paprasčiausiai neaiškus. Toks neteisėto praturtėjimo sudėties „sukimasis ratu“ dogminiu aiškinimu neišsprendžiamas. Tai atsiliepia ir subjektyviesiems požymiams, nes tenka konstruoti tyčią ar neatsargumą „nebūtiems dalykams“.⁵⁰ „Sukurama iš esmės nepraktikuojama normos struktūra, negalinti apibrėžti, kokio elgesio reikalaujama iš įstatymo adresato.“⁵¹ Normos neaiškumas, jau savaime nesuderinamas su teisinės valstybės principu, kartu apsunkina ir asmens teisę į gynybą, kadangi daro kaltinimą dėl neapibrėžto nusikaltimo neaiškiu⁵².

Prie esminių neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo problemų būtų galima priskirti ne kartą keltą klausimą dėl nekaltumo prezumpcijos, konkrečiai – turimo turto neteisėtumo preziumavimo. Tokiai problemai pasitvirtinus, idėja būtų nesuderinama su žmogaus teisėmis ir žlugtų⁵³. Kad Lietuvos BK kontekste abejonės dėl šios problemos nėra pakankamai pagrįstos, įrodinėja L. Pakštaitis. Prie tokios išvados priėjo ir Konstitucinis Teismas. L. Pakštaitis atkreipia dėmesį, tai pastebi ir J. Namavičius, kad, nepaisant straipsnio „Neteisėtas praturtėjimas“ pavadinimo, kuriame yra

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. KT4-N3/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 4356, p. 35.

⁵⁰ *Namavičius J.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo konstitucinė problematika // *Teisė*, 2016, t. 101, p. 24.

⁵¹ Ten pat, p. 14.

⁵² Ten pat, p. 14, 22. Šiek tiek kitaip grįsdamas normos neaiškumo problemą, teisės į gynybą problemą kėlė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kreipimesi į Konstitucinį Teismą. Pastarasis teismas problemos neįžvelgė.

⁵³ Taip, pavyzdžiui, įvyko Italijoje (Italijos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 17 d. nutarimas byloje Nr. 48/1994), Portugalijoje (Portugalijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2012 m. balandžio 4 d. nutarimas byloje Nr. 179/12, 2015 m. liepos 27 d. nutarimas byloje Nr. 377/152012), kur neteisėto praturtėjimo kriminalizacija buvo pripažinta prieštaraujančia Konstitucijai, be kita ko, ir dėl prieštaravimo nekaltumo prezumpcijai.

žodis „neteisėtas“, ir nepaisant projekto autorių ketinimų, išreikštų aiškinamajame rašte, kad ketinama įteisinti turto neteisėtumo prezumpciją⁵⁴ (o tai ir išprovokavo diskusiją dėl kaltės preziumavimo įrodinėjant šio nusikaltimo požymius⁵⁵), tiek Baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio, tiek 190 straipsnio antrosios dalies dispozicijose aprašyti veikos požymiai nenukreipia į turto kilmės „neteisėtumą“, o apima kur kas plačiau – iš teisėtų šaltinių negautą turtą, kitaip tariant, apima ir neaiškios kilmės turtą⁵⁶. Juose kruopščiai išvengta sąvokų ar frazių, žyminčių neteisėtumą. Iš to išplaukia, kad turto kilmės neteisėtumas (ar net nusikalstama kilmė) nėra būtinas sudėties požymis ir jo ne tik preziumuoti, bet ir apskritai įrodinėti nėra būtina. Kaltinimas turi įrodyti tik turto kilmės neaiškumą (tiesa, aiškiai suformuluoti tokį kaltinimą gali būti nelengva). Iš Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimų kyla, kad neaiški turto kilmė turi būti įrodyta kaltinimo, dėl turto kilmės neaiškumo nepaliekant jokių pagrįstų abejonių. Kita vertus, panašiai kaip Italijos ir Portugalijos konstitucinių teismų, tokie formalūs argumentai neįtikina S. Makūnaitės, O. Fedosiuko, J. Namavičiaus, kelia abejonių ir šių eilučių autoriui⁵⁷. J. Namavičius rašo: „Jei ne formaliai, tai realybėje įrodinėjimo našta vis dėlto perkeliama įtariamajam: teisėsaugai yra santykinai patogiau konstatuoti nesant teisėtų alternatyvų, nei įtariamajam rasti įtikinamų argumentų apsiginti. O efektyviausia gynybos priemone ir toliau lieka teisėto pajamų šaltinio pagrindimas (tai rodo ir proceso aplinkybės straipsnyje analizuotų teismų bylose). Taigi galiausiai „aktyvesniam“ reikia būti įtariamajam negu teisėsaugai. Tai suprantama ne kaip „aktyvumas“ įtariamojo elgesio požiūriu (jo „teisė tylėti“ formaliai lieka⁵⁸), o kaip įrodinėjimo faktų suformulavimas įstatyme, kaltinimui leidžiant apsiriboti teisėtų alternatyvų nebuvimu (arba nesuradimu). Tokia nuostata abejotina ir proceso sąžiningumo principo (angl. *fair trail*) bei teisės į veiksmingą gynybą atžvilgiu.“⁵⁹

⁵⁴ „Teisėsaugos institucijoms įrodžius, kad turtas nebuvo įgytas teisėtai būdais, vienintelis galimas tokio turto buvimo pas kaltininką paaiškinimas – tai neteisėtas praturtėjimas“ // Įstatymų projektų Reg. Nr. XIP-2344, XIP-2345 aiškinamasis raštas.

⁵⁵ *Bikelis S.*, 2014, p. 319; taip pat žr.: *Fedosiuk O.*, 2012, p. 1220.

⁵⁶ *Namavičius J.*, 2016, p. 20–22; *Pakštaitis L.*, 2013, p. 335. Vertėtų pridurti, kad plati požymio apėptis, manytina, nereiškia, kad jis apima tik neaiškios kilmės turto turėjimą. Į sąvoką turtas, kuris nėra gautas iš teisėtų šaltinių, patenka ne tik neaiškios kilmės turtas, bet ir neteisėtos kilmės turtas ir, žinoma, nusikalstamos kilmės turtas.

⁵⁷ *Makūnaitė S.*, 2014, p. 182–183; taip pat žr.: *Namavičius J.*, 2016, p. 22; *Fedosiuk O.*, 2012, p. 1220–1221; *Bikelis S.*, 2014, p. 319–321.

⁵⁸ Autorius pateikia išnašą: „Griežčiau, nors ir bendresniu kontekstu, BOLES, J. R. N.Y.U. *Journal of Legislation & Public Policy*, Vol. 17, No. 4 (2014), p. 871–872: draudimas versti asmenį kaltinti save (*nemo tenetur se ipsum accusare*) pažeidžiamas, nes kaltinamasis yra netiesiogiai verčiamas atskleisti savo situaciją. Kol teisinis įpareigojimas nenumatomas, manytina, kad tai vis dėlto griežčiau nekaltumo prezumpcijos ir proporcingumo klausimas.“

⁵⁹ *Namavičius J.*, 2016, p. 22.

Šalia minėtų neaiškaus praturtėjimo kriminalizacijos idėjai kritinių, į jos šerdį nukreiptų, klausimų, akademinėje ir teisminėje diskusijoje buvo iškelta ir kitų probleminių aspektų, kvestionuojančių šios idėjos taikymo pagal BK 189¹ straipsnį apimtis, nurodant iš to kylančias baudimo proporcingumo problemas, ir šios normos suderinamumą su kitomis BK nuostatomis, konkrečiai su BK 16 straipsniu.

Vertindami BK 189¹ straipsnio apimtį per proporcingumo principo prizmę, mokslininkai yra išsakę kritikos dėl subjekto rato platumo (kad neapsiribota valstybės tarnautojais, taip pat kad atsakomybė gali paliesti trečiuosius asmenis), dėl žemos minimalios neaiškos kilmės turto vertės ribos, dėl turto kilmės (kad ji nėra apibrėžta kaip nusikalstama ar bent neteisėta), dėl neatsargumo kaltės galimybės, kuri vėlgi itin išplečia baudžiamosios atsakomybės už šią veiką ratą esant nedideliame (kartais net kurioziškai)⁶⁰ pavojingumo laipsniui⁶¹. Dėl šių dalykų būtų galima diskutuoti ir galbūt netgi atitinkamai koreguoti įstatymą, jeigu ne anksčiau minėti trūkumai, kurie kvestionuoja pačią neaiškaus turto turėjimo kriminalizavimo idėją ir diskusiją dėl jos detalių daro nelabai prasmingą.

Neatsargios kaltės dėl neaiškaus praturtėjimo galimybė kritikuojama ir iš kitos perspektyvos – kad tokia kaltė formalioje BK 189¹ straipsnyje numatytoje sudėtyje yra neva neįmanoma ir tai daro normą nesuprantamą, neaiškią⁶². Šiuo argumentu rėmėsi ir teismai kaip vienu iš pagrindų abejoti BK 189¹ straipsnio konstitucingumu: „Pasak pareiškėjų, BK 189¹ straipsnio formuluotė „turėdamas ir galėdamas žinoti“ būdinga neatsargios kaltės rūšiai – nusikalstamam nerūpestingumui. Pagal BK 16 straipsnį šia kaltės forma gali būti padaromos nusikalstamos veikos, kurių sudėčių būtinieji požymiai yra padariniai, o jie nėra būtinas neteisėto praturtėjimo sudėties požymis. Vertinant BK kaip vientisą baudžiamąjį įstatymą, pareiškėjų teigimu, apskritai neaišku, kaip galima BK 189¹ straipsnio kontekste neatsargiai neteisėtai praturtėti.“⁶³

⁶⁰ Civilinio kodekso 3.87 straipsnis numato, kad turtas, sutuoktinių įgytas po santuokos sudarymo, yra jų bendroji jungtinė nuosavybė. Taigi BK 189¹ straipsnio subjektai daugeliu atvejų yra ne tik „tikrasis“ kaltininkas/ė, bet ir jo sutuoktinis/ė, nes jie abu turi nuosavybės teise nusikaltimo dalyką, o sutuoktiniui inkriminuoti neatsargumą, tai yra tai, kad jis mažų mažiausiai turėjo ir galėjo žinoti, kad turtas nėra gautas iš teisėtų šaltinių, lyg ir nebūtų labai sudėtinga. Tad, gal kiek hiperbolizuojant, galima būtų teigti, kad dėl galimos neatsargios kaltės formos ir veikos platumo BK 189¹ straipsnis faktiškai numato bendrąją jungtinę baudžiamąją atsakomybę. Šis teiginys buvo faktiškai patvirtintas LAT baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2014 m. balandžio 11 d. priimta nutartimi „paslaugiosios poros“ byloje Nr. 2K-P-93/2014.

⁶¹ Fedosiuk O., 2012, p. 1221–1222; taip pat žr.: Piesliakas V., 2011, p. 685; Pakštaitis L., 2013, p. 329, 333. Tiesa, L. Pakštaitis palaiko įstatymų leidėjo poziciją dėl neapriboto subjektų rato, nurodydamas, kad korupciniai nusikaltimai nėra vieninteliai, kuriais yra sukaupiama neteisėtos kilmės turto. Tam tikrai galima pritarti, prisimenant, kad ir, pavyzdžiui, organizuotai daromus savanaudiškus nusikaltimus.

⁶² Drakšas R., 2016, p. 227.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. KT4-N3/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos

Konstitucinis Teismas neįžvelgė keliamos problemos ir lakoniškai atsakė, kad iš BK 189¹ straipsnio 1 dalyje nustatyto teisinio reguliavimo yra aišku, kad pagal jį asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už neteisėtą praturtėjimą, jeigu jis padarė šį nusikaltimą arba tyčia, arba neatsargiai dėl nusikalstamo nerūpestingumo, t. y. alternatyviomis kaltės formomis⁶⁴. Teismo pozicijai pritarina. Tiek neatsargumas, tiek netiesioginė tyčia yra įmanomos darant nusikalstamas veikas, kurios apibrėžtos formaliosiomis sudėtimis (pvz., disponavimo veikose) – kai asmuo nėra tikras dėl disponuojamo dalyko požymių, bet didesniu ar mažesniu laipsniu suvokia, kad dalykas gali šiais požymiais pasižymėti⁶⁵. Vairuotojas gali įtarti, kad dalis jo vežamo krovinio yra kontrabandinis, kurjeris gali įtarti, kad jo gabenamame pakete gali būti narkotikų, turtą dovanų priimančio asmuo gali įtarti, kad turtas yra gautas iš nusikalstamų veikų. Panašią situaciją aprašo ir BK 189¹ straipsnis. Konstitucinis Teismas į šį pareiškėjo (LAT) argumentą atsakė paties LAT išaiškinimu: „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra išaiškinęs, kad BK 189¹ straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta formali nusikaltimo sudėtis ir kad tais atvejais, kai BK, apibrėždamas formalias nusikaltimo sudėtis, nustato, kad veika yra nusikaltimas ir tada, kai ji padaryta dėl neatsargumo – nusikalstamo nerūpestingumo, teismas yra įpareigojamas svarstyti klausimą dėl baudžiamosios atsakomybės ir esant neatsargiai kaltės formai.“⁶⁶ Iškelta problema, manytina, iš tiesų nėra konstitucinio kalibro, tačiau atskleidžia baudžiamojo kodekso vientisumo trūkumą. Tik, mūsų nuomone, šį trūkumą pirmiausia reikėtų taisyti koreguojant bendrąją dalį, jos neišsamias kaltės formas apibrėžiančias nuostatas, numatant trūkstamas kaltės formas ir rūšis formaliai apibrėžtomis sudėtimis (netiesioginę tyčią ir abiejų rūšių neatsargumą)⁶⁷.

3.2. BK 189¹ straipsnio taikymo praktikoje 2015–2018 metais patirtis

Kaip minėta, 2012 ir 2017 metais Konstitucinis Teismas du kartus pozityviai išsprendė BK 189¹ straipsnio konstitucingumo klausimą. Taigi, nepaisant kritiško ir net kritinio neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo idėjos vertinimo akademinuose sluoksniuose, teisinio pagrindo šios normos netaikyti praktikoje nebuvo ir dar vis (2018 metų pabaigoje) nėra (išskyrus tai, kad, šių eilučių autoriaus nuomone, nėra teisinio pagrindo kartu su BK 189¹ straipsniu neaiškios kilmės turtui taikyti

Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 4356, p. 40.

⁶⁴ Ten pat, p. 40.3.

⁶⁵ Apie tai išsamiai rašoma: *Bikelis S.* Kaltininko abejonė dėl nusikalstamos veikos aplinkybių ir jos baudžiamasis teisinis vertinimas // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 8(98), p. 41–47.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. KT4-N3/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 4356, p. 40.4.

⁶⁷ *Bikelis S.*, 2007.

nusikalstamos kilmės turto konfiskavimą BK 72 straipsnio pagrindu). Be to, kaip jau minėta anksčiau, BK 189¹ straipsnio taikymą labai aktyvino Generalinės prokuratūros sprendimas pripažinti persekiojimą dėl neteisėto praturtėjimo vienu iš prokuratūros veiklos prioritetų. Dėl šių aplinkybių Lietuva sukaupe nemažai vertingos (nors ir labai brangios įvairiomis prasmėmis) neaiškiaus praturtėjimo baudžiamojo persekiojimo patirties, kuri gali praversti modeliuojant civilinio turto konfiskavimo procesą.

Siekdami apibendrinti neteisėto praturtėjimo tyrimo baudžiamosiose bylose patirtį, atlikome 2015–2018 metų (sausio – liepos mėn.) priimtų nuosprendžių ir nutarčių apžvalgą⁶⁸. Šis laikotarpis buvo pasirinktas atsižvelgiant į tai, kad po BK papildymo 189¹ straipsniu 2010 m. gruodį tik 2014 metais buvo priimtos pirmosios kasacinės nutartys šios kategorijos bylose, tad iš esmės tik nuo 2015 metų teismų praktiką galima laikyti įgavusią kiek aiškesnę ir tvirtesnę kryptį⁶⁹. Tiesa, teismų praktikos raidą kiek pristabdė tai, kad 2015 metų lapkritį Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, o netrukus ir dar keletas teismų sustabdė nagrinėjamas bylas ir kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar BK 189¹ straipsnis neprieštarauja Konstitucijai. Konstitucinis Teismas sprendimą priėmė 2017 metų kovą. Kadangi šios normos prieštaravimo Konstitucijai nebuvo įžvelgta, nuo 2017 metų pavasario baudžiamieji procesai dėl neteisėto praturtėjimo vėl įgavo energijos, kuri, tiesa, vis dėlto buvo ir tebėra gerokai prislopinta fakto, kad minėtu laikotarpiu daugelis procesų dėl neteisėto praturtėjimo baigėsi nerezultatyviai.

Tiriamuoju laikotarpiu, pasinaudodami LITEKO informacine sistema, surinkome įsiteisėjusius teismų sprendimus (ir aukštesnių instancijų teismų sprendimus dėl šių sprendimų) iš viso 25 procesuose dėl neteisėto praturtėjimo (BK 189¹ straipsnis).

Nuosprendžių bylose dėl neteisėto praturtėjimo analizė leido padaryti tiek kriminologinių, tiek teisinių įžvalgų apie neaiškios kilmės turto tyrimo ir jo rezultatų teisinio vertinimo procesą:

1. apie turto pobūdį:

- dėl kokios vertės turto tyrimai yra pradedami ir pasiekia teismą,
- kokios rūšies tai turtas,

2. apie turto galimą kilmę:

- iš kokio pobūdžio veiklos galimai gautą turtą buvo nukreiptas tyrimas, ar byloje esama duomenų apie turto ar jo turėtojo sąsajas su organizuotai daromais nusikaltimais, ar bent apie ryšį su kokiais nors nusikaltimais,

⁶⁸ Labai dėkojame Kristinai Zūbaitei, tyrimo metu atlikusiai praktiką Lietuvos teisės institute ir svariai prisidėjusiai prie apžvalgos parengimo.

⁶⁹ Dėl BK 189¹ straipsnio taikymo praktikos iki 2015 metų žr.: *Bikelis S.*, 2017; taip pat dėl atskirų to meto praktikoje kilusių probleminių klausimų žr.: *Bikelis S.*, 2015, p. 54–69 bei *Bikelis S.*, 2014, p. 316–320.

- ar turto turėtojas yra savo veikla gavęs pajamų, ar tai trečiasis asmuo, kuriam turtas yra perleistas,
 - kokius paaiškinimus apie turto kilmę teikia kaltinamieji, kokias gynybines taktikas jie naudoja,
3. apie teisinius bylų nagrinėjimo rezultatus ir teisines kliūtis apkaltinamiesiems nuosprendžiams priimti.

3.2.1. Tiriama turto vertė ir pobūdis

BK 189¹ straipsnis numato 500 MGL minimalią atsakomybę užtraukiančią neaiškios kilmės turto vertę. BK papildymo šia norma priėmimo metu ši vertė atitiko 19 000 Eur, o nuo 2018 metų sausio 1 dienos, Vyriausybės nutarimu kilstelėjus bazinį baudų ir nuobaudų dydį nuo 38 iki 50 eurų, minimali minėto turto vertė tapo 25 000 Eur⁷⁰. Tokia žema baudžiamosios atsakomybės riba (turto vertė, atitinkanti viso labo ekonominės klasės automobilio vertę) sulaukė tiek šių eilučių autoriaus, tiek mokslininko ir praktiko O. Fedosiuko kritikos⁷¹.

Galima išskirti bent keletą argumentų, kodėl neaiškios kilmės turto vertė turėtų būti ženkliai didesnė. Visų pirma atsižvelgtina į proporcingumo principą. Keltinas klausimas, kiek pagrįsta imtis griežčiausių baudžiamųjų teisinių priemonių dėl neaiškios kilmės nedidelės apimties praturtėjimo, kai galbūt tokio reiškinio kontrolei visai pakaktų mokestinių priemonių. Be to, žema atsakomybės riba pernelyg apkrautų sudėtingą ir brangią baudžiamosios justicijos sistemą. Tai ne tik brangiai kainuotų valstybės biudžetui, bet ir išaugintų tyrėjų, prokurorų ir teismų krūvių. Sistema būtų apkrauta aibe santykinai smulkių tyrimų (kurie galėtų būti išsprendžiami paprastesne mokesčių administravimo tvarka), užuot sutelkus resursus į reikšmingiausių atvejų tyrimą. Be to, žinant, kad būna, kad valstybės politikai ir pačios teisėsaugos vadovybė pareikalauja ne (tik) kokybinių, bet kiekybinių tyrimų rodiklių, būtina turėti omenyje riziką, kad, esant žemai minimaliai tiriamo turto vertei, teisėsaugos institucijos gali mėginti pasigerinti tyrimų statistiką, energiją nukreipdamos į paprastesnius ir greičiau atliekamus mažesnės neaiškaus turto vertės tyrimus⁷². Taip šis galingas teisinis įran-

⁷⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2017 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas Nr. 707 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 14 d. nutarimo Nr. 1031 „Dėl bazinio bausmių ir nuobaudų dydžių patvirtinimo“ pakeitimo“ // TAR, 2017-09-05, 2017-14215. Atskiros diskusijos reikėtų dėl to, kiek kriminalizacijos ir bausmių ribų keitimas Vyriausybės nutarimais dera su principu *nullum crimen sine lege*.

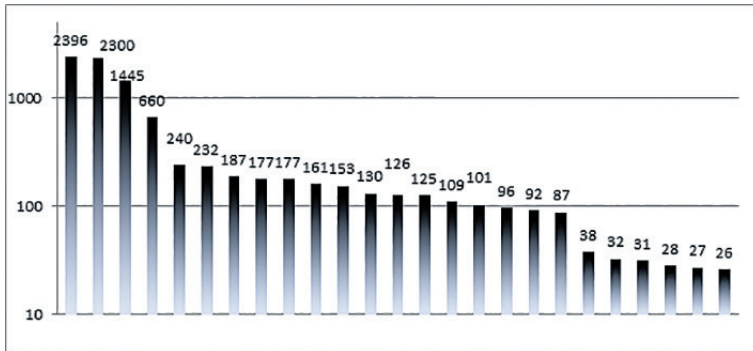
⁷¹ Bikelis S., 2014, p. 314; taip pat žr. Fedosiuk O., 2012.

⁷² Pavyzdžiui, strateginiuose Prokuratūros planuose 2012–2014, 2013–2015 ir 2014–2016 metams buvo numatyti kiekybiniai (augantys) rodikliai, kiek neteisėto praturtėjimo bylų turi būti ištirta per metus. Esant tokiam planavimui, reikalaujamą statistiką lengviau pasiekti greitai ištiriant kelias nesudėtingas bylas, nei kruopščiai ir ilgai dirbant siekiant atskleisti sudėtingas turto slėpimo schemas, kurios naudojamos didesnių verčių turtui apsaugoti nuo galimo konfiskavimo.

kis gali būti pernelyg orientuotas į lengvesnių, o ne reikšmingesnių tyrimų atlikimą, kartu didinant spaudimą ne galingiesiems neteisėtai praturtėjusiems, o palyginus smulkius pažeidimus darantiesiems⁷³. Nedidelė neaiškaus turto vertė kelia ir sunkiai sprendžiamų įrodinėjimo problemų. Įtariamo asmens paaiškinimai, kad jis galėjo sutaupyti santykinai nedidelę sumą ar pasiskolinti ją iš kelių asmenų, yra sunkiai nuginčijami, net jei ir keltų didelių abejonų (ypač jei asmuo turi pažįstamų verslininkų ar kitų asmenų, operuojančių panašiomis ir kur kas didesnėmis sumomis). Užtat bent 100 000 Eur ar didesnės vertės neteisėtos kilmės turto šaltinių pateisinimas yra kur kas sudėtingesnis, kadangi tai nėra dažnam lengvai sutaupoma, pasiskolinama ar disponuojama suma. Juolab kad dažnai didelės vertės turtas būtų registruojamas turtas, o tai vėlgi palengvintų jo tikrosios kilmės tyrimą. Galiausiai, kuo mažesnės vertės turtas yra areštuojamas ar konfiskuojamas (jei tai nėra lėšos ar grynieji pinigai), tuo mažiau atsiperka valstybei jo administravimo ir realizavimo išlaidos.

Atitinkamai O. Fedosiukas 2012 metais yra siūlęs pakelti minimalią atsakomybę užtraukiančią nepagrįsto turto vertę bent iki 1000 MGL⁷⁴, šio teksto autorius 2014 metų pradžioje – iki 2000–2500 MGL, t. y. kilstelėti ribą nuo ekonominio automobilio iki bent ekonominio būsto (sostinėje) kainų lygmens.

2018 metais rengtame neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekte buvo įrašyta 2000 bazinių socialinių išmokų dydžių (BSI, o tai atitiktų 76 000 Eur) minimali riba. Labai diskutuotinas, greičiausiai per neapsižiūrėjimą pateiktas, siūlymas šiame projekte remtis socialinėms išmokoms apskaičiuoti, bet ne nusikalstamoms veikoms kvalifikuoti ir sankcijų dydžiams nustatyti skirtu dydžiu (BBND), kuris naudojamas ir kvalifikuojant neteisėto praturtėjimo nusikaltimus pagal BK 189¹ straipsnį. Manytina, nuostata turėtų būti pakeista, ir vietoj BSI remiamasi BBND, kuris yra 50 EUR, o minimali turto konfiskavimo pagal minėtą įstatymą vertė siektų 100 000 Eur.

1 paveikslas. Turto, dėl kurio turėjimo buvo palaikomas kaltinimas baudžiamosiose bylose, vertės (tūkst. Eur)

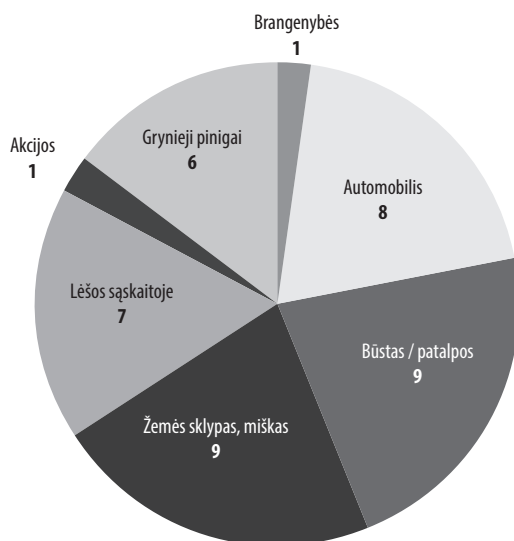
⁷³ Apie riziką, kad esant žemai minimaliai turto vertei praktika gali įgauti socialiai neteisingą orientaciją, užsimena ir O. Fedosiukas (2012).

⁷⁴ Fedosiuk O., 2012, p. 1223.

Kaip 100 000 Eur riba atrodo baudžiamųjų bylų dėl neteisėto praturtėjimo pagal BK 189¹ straipsnį, nagrinėtų 2015–2018 m., kontekste?

Turto vertės mediana bylose buvo 126 tūkst. Eur, vidurkis – 367 tūkst. Eur. Matome, kad mažesnės nei 100 tūkst. Eur vertės turtas buvo tyrimo dalykas devyniose iš 25 bylų (36 proc.). Trijose bylose turto vertė nesiekė, bet buvo artima 100 tūkst. Eur, ir šešetas bylų vyko dėl ženkliai mažesnės vertės turto (26–38 tūkst. Eur). Tiesa, buvo bylų, kuriose pradinė turto vertė buvo didesnė, bet vėliau dalis turto buvo pašalinta iš kaltinimo atsižvelgiant į tai, kad jis įgytas iki 2010 metų gruodžio. Taigi, minėtas minimalios vertės apribojimas iki mažiausiai 100 tūkst. Eur anaip tol nebūtų dramatiškas, daugelis (64 proc.) teismus pasiekusių procesų ir iki šiol vyko dėl didesnės vertės turto.

Pagal turto rūšis ir pobūdį baudžiamųjų bylų duomenys pasiskirstė gan tolygiai (2 *paveikslas*). Negalima būtų teigti, kad dominuotų viena kuri rūšis. Kai kuriose bylose buvo tiriamas kelių rūšių turtas.

2 paveikslas. Tiriamo turto rūšys (bylų skaičius, kuriose turtas buvo nusikaltimo dalykas)

Žvelgiant iš turto administravimo ir realizavimo požiūrio taško, matyti, kad buvo tiriami nemažai likvidaus, didesnių administravimo kaštų nereikalaujančio turto (lėšos sąskaitose, gryniesi pinigai, brangenybės, akcijos). Sudėtingiau tiek administruoti, tiek racionaliai realizuoti automobilius, patalpas, ypač kai proceso dalykas yra dalis sklypo, pastato ar buto.

3.2.2. Turto kilmės ir jos nustatymo klausimai

Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją 20 straipsnyje užsimenama, kad valstybės gali svarstyti neteisėto praturtėjimo kriminalizaciją viešųjų asmenų, valstybės tarnautojų

atžvilgiu⁷⁵. Europos Komisija 2008 metų komunikate pakvietė valstybes nares apsvarstyti neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos galimybę (kaip vieną iš alternatyvų, šalia civilinio turto konfiskavimo) organizuotų nusikaltimų kontrolės kontekste⁷⁶. EŽTT, sprendęs dėl neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos analogo – civilinio turto konfiskavimo – pagrįstumo, pripažino šį teisinį mechanizmą proporcinga teisės į nuosavybę ribojimo priemone užtikrinant visuomenės saugumą savanaudiškų ir organizuotų nusikaltimų prevencijos ir kontrolės kontekste⁷⁷. Tokį atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą taikymo kontekstą pristatė ir šios normos autoriai baudžiamojo kodekso papildymo įstatymo projekto aiškinamajame rašte: „Siekama sudaryti sąlygas korupcinius, turtinius, ekonominius, finansinius ir kitus savanaudiškus nusikaltimus padaryti ekonomiškai nenaudingus ir todėl mažiau patrauklius nusikalsti linkusiems asmenims, pakirsti pavienių asmenų ir nusikalstamų organizacijų potencialą daryti naujas nusikalstamas veikas, taip mažinti jų paplitimą ir valstybei bei visuomenei daromą žalą.“

Pirmosios bylos, pasiekusios Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą 2014 metais, galėjo sukelti nuogaštavimų, kad praktika tarsi „pametė“ ankstesnėje pastraipoje aptartą kryptį (kontekstą) ir pasuko lengvų tyrimų, greitų rezultatų demonstravimo ir statistikos gerinimo linkme. Pirmoji buvo nelegaliai alkoholinius gėrimus gaminusio pensininko neteisėto praturtėjimo byla (2014 m. vasario 11 d. nutartis byloje Nr. 2K-48/2014). Ją sekė turto slėpimo nuo sutuoktinio skyrybų procese byla („palslaugiosios poros“ byla, 2014 m. balandžio 11 d. nutartis plenarinės sesijos byloje Nr. 2K-P-93/2014). Netrukus – apsimestinių paskolos santykių tarp verslininkų byla (2014 m. balandžio 15 d. nutartis byloje Nr. 2K-75/2014). Vos trejetas LAT pasiekusių bylų negalėtų būti pagrindas daryti nors kiek rimtesnius apibendrinimus, bet tai buvo nerimą keliantys signalai, kad, BK 189¹ straipsnyje nenumačius jokių reikšmingesnių orientyrų ir konkretesnių subjektų (juos minint tik aiškinamajame rašte), teisėsaugos institucijos nebūtinai pačios susiorientuos į reikšmingiausias, su organizuotais ar korupciniais nusikaltimais susijusio turto tyrimus, bet, remdamosi legalumo principu, veikiamos politinio bei institucinio spaudimo vykdyti planuose numatytus kiekybinius rodiklius ir pademonstruoti naujosios normos veiksmingumą, ims persekioti asmenis dėl kiekvienos itin plačią BK 189¹ straipsnyje numatytą nusikaltimo sudėtį galimai atitinkančios veikos.

Kokią situaciją matome 2015–2018 metų bylose, ar jose matyti gijų, galimai jungiančių tiriamą turtą su organizuotais ar korupciniais nusikaltimais?

Pirmiausia reikėtų paaiškinti metodologinį turto kilmės analizės niuansą. Ją atliekant buvo remiamasi kaltinimo surinkta ir teismui pateikta informacija, įskaitant ir

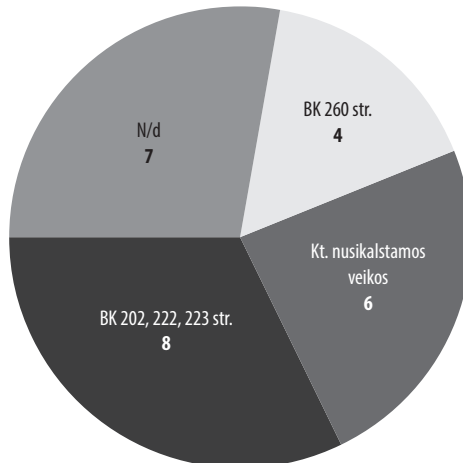
⁷⁵ Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją // Žin., Nr.136-5145.

⁷⁶ Europos Komisijos komunikatas „Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo: užtikrinkime, kad nusikalsti nebūtų pelninga“, COM (2008) 766 galutinis, 2008 m. lapkričio 20 d.

⁷⁷ Žr. šio darbo 1.1 skyrių.

tokią, kuriai patvirtinti teisme pagal įrodinėjimo baudžiamajame procese standartus pritrūko duomenų ar ji nebuvo vertinama teismo dėl to, kad baudžiamasis procesas teismo buvo nutrauktas dėl kitų teisinių priežasčių. Atitinkamai šioje analizėje teiginius apie bylose minimo neaiškios kilmės turto ryšius su tam tikrais nusikaltimais reikėtų interpretuoti kaip galimus, bet ne patvirtintus baudžiamajame procese ir nepaliekančius jokių pagrįstų abejonių. Galima ir taip teigti, kad kaltinimo pateikti duomenys labiau apibūdina patį tyrimą – į kokios galimos kilmės turtą jis buvo nukreiptas, nei tirtą turtą, kurio kilmė daugeliu atvejų teisme taip ir nebuvo patikimai (baudžiamojo proceso įrodinėjimo standartais) nustatyta. Mūsų šios praktikos kriminologinės apžvalgos tikslais visiškai pakanka turėti subjektyvų vaizdą iš teisėsaugos pozicijų tam, kad atsakytume, kokiuose „ežeruose“ neaiškios kilmės turtas yra „žvejojamas“, net jei ir nėra galimybės išsiaiškinti, ar „įkliuvusios žuvys“ iš tiesų buvo neteisėtos kilmės turtas.

Analizuotuose baudžiamuosiuose procesuose tirtą turtą pagal galimą jo kilmę galima suskirstyti į keturias grupes (3 paveikslas):

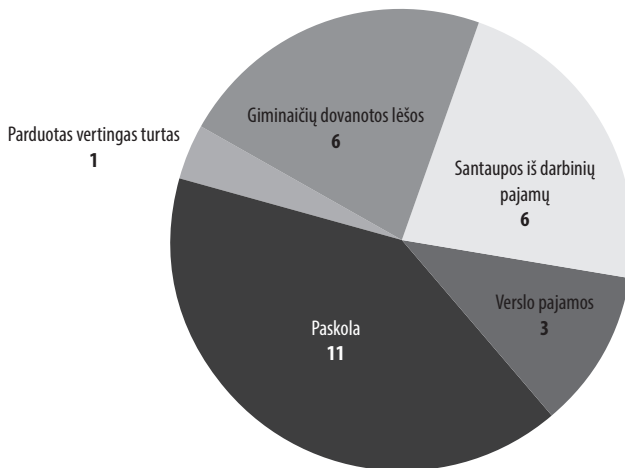
3 paveikslas. Galima turto kilmė

- turtas, galimai esantis pajamos iš neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis dideliais kiekiais (BK 260 straipsnis);
- turtas, galimai esantis pajamos iš kitų nusikalstamų, galimai organizuotų, veikų (kontrabanda, neteisėtas disponavimas akcizinėmis prekėmis, neteisėtas prekės ženklų naudojimas, stambaus masto sukčiavimas, prekyba vogtomis automobilių detalėmis);
- turtas, galimai esantis pajamos iš neteisėtos ūkinės ar finansinės veiklos (ne visuomet nusikalstamos, kvalifikuojamos pagal BK 202, 220–223 straipsnius)⁷⁸;

⁷⁸ S. Makūnaitė (2014, p. 181) yra atkreipusi dėmesį, kad, remiantis BK 190 straipsnio 2 dalyje pateiktu įstatyminiu išaiškinimu, turtas ar pajamos negali būti pripažintos BK 189¹ straipsnyje numatyto

- turtas, apie kurio ryšį su konkrečios rūšies nusikalstamomis veikomis ir apskritai nusikalstamą kilmę nėra jokių duomenų. Nepaisant duomenų apie turto ryšį su nusikalstamomis veikomis šiose bylose dėl neteisėto praturtėjimo nebuvimo, kai kurie atvejai, patekę į šią kategoriją, turi tarptautinio pinigų plovimo požymių (pvz., stambūs lėšų pervedimai iš veiklos nevykdančių užsienio įmonių, stambūs lėšų pervedimai į įmonės, kuriai formaliai vadovauja mažaraštis ir nieko apie įmonės valdymą nenutuokiantis asmuo, sąskaitą), dėl ko neatmestinas jų ryšys su organizuotais nusikaltimais. Žinoma, dalis šios kategorijos atvejų gali būti susiję su baudžiamosios atsakomybės neužtraukiančiais apskaitos reikalavimų ar mokestiniais pažeidimais.

Patys kaltinamieji kai kuriais atvejais turto kilmės paaiškinimų neteikė ar net negalėjo pateikti (pvz., mažaraštis asmuo, fiktyviai dirbantis įmonės direktoriumi, suprantama, nieko negalėjo paaiškinti, koku pagrindu lėšos pateko į jo „vadovaujamos“ įmonės sąskaitą). Pateiktus turto kilmės paaiškinimus galima sugrupuoti į penketą kategorijų (4 paveikslas).

4 paveikslas. Kaltinamųjų paaiškinimai apie turto kilmę⁷⁹

Kaip matome, kaltininkai pateikė gan tipinius pajamų šaltinius, tarp kurių didžiausią dalį sudarė paskolos sutartys ir kurių realumu abejoti būtų galima tik įvertinus bylos aplinkybių visumą. Paaiškinimų ir kitų byloje surinktų duomenų vertinimo klausimą aptarsime vėliau, skyriuje, skirtame neteisėto praturtėjimo bylų teisiniams aspektams, tarp jų – įrodymų vertinimo klausimams.

nusikaltimo dalyku vien dėl to, kad apskaitytos teisės aktų nustatyta tvarka. Iš to sektų, kad reikėtų iš principo pergalvoti BK 189¹ straipsnio taikymo praktiką tokios kategorijos bylose.

⁷⁹ Kai kuriose bylose kaltinamieji nurodė keletą neišsiaiškintų turto šaltinių. Kai kuriose, kaip minėta, paaiškinimų nebuvo pateikta.

Ko gero, visuotinai žinomu faktu galima laikyti tai, kad nusikalstamu būdu gautos pajamos, jeigu kaltininkai yra nors kiek finansiškai ir teisiškai kvalifikuoti, yra kiek įmanoma slepiamos nuo galimo konfiskavimo. Tai daroma paprastesniais ar sudėtingesniais būdais, tačiau bet kuriuo atveju vengiama jų palikti kaip savo nuosavybę, turtas perleidžiamas tretiesiems asmenims. Kad tai yra įprasta ir plačiai paplitusi praktika, yra konstatuota Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2014/42/ES preambulės 24 punkte⁸⁰, apie tai rašo ne vienas finansinių tyrimų ekspertas. Antai apibendrinama Jungtinės Karalystės patirtį konfiskuojant nusikalstamos kilmės turtą, K. Bullock pacitavo finansinius tyrimus atliekantį pareigūną: „*Visi mano tiriamieji pasistengė niekad nieko neregistruoti savo vardu. Tai kelia labai labai didelį nusivylimą, kai žinai, kad asmuo gavo kokius 200 000 svarų pelno, ir žinai, kad jie kažkur turi būti, tačiau nieko nėra jo vardu.*“⁸¹ Italų ekspertai yra pažymėję, kad daugeliu atvejų turtas yra fiktyviai ar faktiškai perduodamas trečiajam asmeniui, bet faktiniu valdytoju išlieka perleidėjas, ir prokuroro pareiga yra šias aplinkybes nustatyti⁸².

Mūsų tyrime ši tezė iš esmės pasitvirtino. Nemažoje dalyje bylų kaltinimai dėl neteisėto praturtėjimo buvo pareikšti su turtą generuojančia veikla nedaug bendro turintiems asmenims (tokia veikla užsiimančių asmenų artimiesiems). Bylose, kuriose esama duomenų apie tikėtinus turto saitus su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ar kitomis nusikalstamomis veikomis, absoliučiai daugeliu atvejų turtas formaliai priklausė tretiesiems asmenims. O tiriant turtą, gali mai gautą iš neteisėtos ūkinės-finansinės veiklos (nemažai atvejų – nenusikalstamos), visais atvejais turto „turėtojas“ buvo šia veikla įtartas asmuo. Bylose, kuriose nebuvo duomenų apie turto saitus su nusikalstamais, atitinkamai nebuvo duomenų ir apie turtą generuojančias veikas darančius (artimus) asmenis.

⁸⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2014/42/ES dėl nusikaltimų priemonių ir pajamų iš nusikaltimų išaldymo ir konfiskavimo Europos Sąjungoje.

⁸¹ *Bullock K. Criminal benefit, the confiscation order and the post-conviction confiscation regime // Crime Law and Social Change, 2014, 62, p. 56.*

⁸² *Galabov et al., 2015, p. 23.*

1 lentelė. Galima turto kilmė ir jo valdymas

Galima turto kilmė	Turto savininkas – trečiasis asmuo (dalis nuo visų bylų)	Ryšys tarp turto savininko ir galimai neteisėtus savanaudiškas veikas dariusio asmens
BK 260 straipsnyje numatytos veikos	3 iš 4	Motina teista pagal BK 260 str. 3 d.
		Tėvas galimai yra BK 260 str. numatytus nusikaltimus darančios grupuotės narys
		Tėvas nuteistas pagal BK 260 str. 3 d.
Kiti nusikaltimai	5 iš 5 įskaitant vieną bylą, kurioje dalį turto turėjo įtariamasis neteisėtu praturtėjimu, dalį – tretieji asmenys	Buvęs sutuoktinis penkis kartus teistas pagal BK 199 ² str.
		Sūnus ir vyras nuteisti pagal BK 182 str. 2 d. ir kt.
		Tėvas nuteistas pagal BK 249, 199, 199 ² str. ir kt.
		Sužadėtinis nuteistas pagal BK 199 ¹ , 204, 300 str.
		Sūnėnas ir vyras įtariamasis pagal BK 199 ¹ str.
Nėra duomenų	2 iš 7	Įmonės, į kurios sąskaitą iš užsienio gauta įmoka, (fiktyvus) direktorius yra socialiai remtinasis asmuo
		Lėšos aptiktos jokios veiklos nevykdančios įmonės sąskaitoje, pervestos iš įmonių, kurioms (fiktyviai) vadovauja socialiai remtini asmenys
Neteisėta ūkinė-finansinė veikla	0 iš 8	-

Šios statistikos nereikėtų pernelyg plačiai interpretuoti, kad, tarkim, neteisėta ūkinė-finansinė veikla užsiimantys asmenys nėra linkę slėpti savo pajamų. Statistika vėlgi daugiau pasako apie tyrimo kryptis ir sėkmę nei apie patį galimai neteisėtai gautą turtą. Asmuo, ne visai teisėtai būdais užsiimantis ūkinė-finansinė veikla, gali dalį pajamų slėpti perleisdamas jas kitiems asmenims, bet finansinį tyrimą atliekantys tyrėjai gali apsiriboti pas asmenį aptikto turto kilmės tyrimu ir neieškoti ar neturėti duomenų apie turtą, paslėptą pas kitus asmenis.

Atkreiptinas dėmesys, kad turtas visais atvejais buvo patikimas artimais giminytės ryšiais susijusiems asmenims. Tačiau kai kurie iš šių asmenų nepatektų į BK 248 straipsnyje vartojamos „artimųjų giminaičių“ sąvokos apibrėžtį⁸³. Į ją nepatektų sūnėnas, buvusi sutuoktinė, sužadėtinė (taip pat pusseserės/pusbroliai, tetos/dėdės). Manytina, visiškai realu, kad turtas būtų slepiamas pas visų šešių Civilinio kodekso 5.11 straipsnyje nurodytų eilių giminaičius. Nei į BK 248 straipsnyje pateiktas sąvokas, nei į CK 5.11 straipsnyje minimas giminystės eiles nepatenka tokie kaltininkai

⁸³ BK 248 straipsnis. Sąvokų išaiškinimas:

1. Artimieji giminaičiai yra tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai.
2. Nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai.

artimi asmenys kaip jo ar jos sugyventinė (-is), kai nėra registruota partnerystė, ir buvę sutuoktiniai. Visiškai galimi atvejai, kai, siekiant išvengti turto konfiskavimo, iš pažeidimų darymo gyvenantys sutuoktiniai formaliai išsiskiria, bet ir toliau kartu gyvena, augina vaikus, o vieno iš buvusių sutuoktinių neteisėtai gaunamas turtas yra registruojamas kito buvusio sutuoktinio vardu. Tikėtina, kad toks atvejis galėjo būti vienoje bylų, kurioje buvo nustatyta, kad B buvo teistas pagal BK 199² straipsnį 2002, 2004, 2007, 2008 metais, taip pat baustas už analogiškus smulkesnius pažeidimus administracine tvarka ir vėl nuteistas pagal tą patį straipsnį 2015 metais. Jo buvusi sutuoktinė A 2015 metais buvo kaltinama dėl nepagrįsto turto turėjimo. Byloje nustatyta, kad A ir B 2006 metų pradžioje nutraukė santuoką, bet vėliau tais pačiais metais jie susilaukė vaiko, gavo leidimą statytis namą ir jį pasistatė ir toliau kartu gyveno⁸⁴.

Šie pastebėjimai dėl artimųjų giminaičių sąvokos ribotumo nėra tiesiogiai reikšmingi inkriminuojant BK 189¹ straipsnį, tačiau esminiai taikant 72 straipsnį, taip pat alternatyvą – išplėstinį konfiskavimą pagal 72³ straipsnį, kuris numato turto neteisėtumo prezumpciją, kai turtas yra perduotas artimiesiems giminaičiams ar šeimos nariams. Svarbu, kad į tai būtų atsižvelgiama rengiant civilinio turto konfiskavimo įstatymą, jame formuluojant turto konfiskavimo pagrindus bei turto neteisėtos kilmės prezumpcijas.

BK 189¹ straipsnyje atsakomybė yra numatyta tam, kas *nuosavybės teise turėjo* <...> turtą, net jei nuosavybės teisė įgyta fiktyviai⁸⁵. Toks formalus ir siauras požymių formulavimas lemia tai, kad šį straipsnį inkriminuoti yra keblu, jei panaudojamos turto slėpimo pas trečiuosius asmenis schemas.

Kai turtas nėra registruotinas, jo nuosavybę „perkelti“ tretiesiems asmenims ir taip išvengti tokio turto konfiskavimo nėra sudėtinga.

*K., kaltintam neteisėtu disponavimu akcizinėmis prekėmis, taip pat buvo inkriminuojamas ir neteisėtas praturtėjimas, o šio nusikaltimo dalyko dalimi buvo per asmens kratą paimtos jo nešiotos auksinės grandinėls nuo kaklo bei rankos, taip pat jo segėtas auksinis laikrodys. K. paaiškino, kad šios brangenybės yra jo tetos bei žmonos (tą patvirtino ir jo teta bei žmona), o jis jomis tik naudojasi. Nesant tai paneigiančių duomenų, teismas pripažino, kad šios brangenybės negali būti pripažintos BK 189¹ straipsnyje numatyto nusikaltimo dalyku.*⁸⁶

Kitoje byloje visiškai nesudėtingu būdu buvo, tikėtina, slepiama registruotino nekilnojamojo turto priklausomybė tikrajam savininkui.

Kaltinamasis dėl neteisėto praturtėjimo ir kitų nusikalstamų veikų, be kita ko, buvo kaltinamas tuo, kad po 2010 m. gruodžio 11 d. nuosavybės teise turėjo apartamentus,

⁸⁴ Panevėžio apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-25-581/2015.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-93/2014.

⁸⁶ Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-35-348/2015.

esančius Bulgarijos Respublikoje, už kuriuos jis sumokėjo iš viso 48 768,01 Eur, žinodamas, kad jis šiam apartamentui įsigyti neturėjo pakankamai teisėtų pajamų. Šie apartamentai tarpusavio su N susitarimu, kaip teigiama kaltinime, siekiant ateityje supaprastinti disponavimą šiuo turtu, buvo registruoti N vardu.⁸⁷

Kiek efektyvi BK 189¹ straipsnio norma prieš tokį elementarų kaltinamojo teisinį manevrą? Visų instancijų teismai apartamentus Bulgarijos Respublikoje iš kaltinimo pašalino kaip nesamą inkriminuojamos nusikalstamos veikos dalyką, nes nei BK 189¹ straipsnio įsigaliojimo dieną, nei vėliau kaltinamasis jų nuosavybės teise neturėjo, nes butas pirkimo–pardavimo sutartimi buvo registruotas N vardu⁸⁸. Ar pagal BK 189¹ straipsnio logiką šioje byloje turėjo būti traukiama atsakomybė N (tai minėtame procese nebuvo padaryta)? Manytina, taip, nors, žvelgiant į persekiojimo už neteisėtą praturtėjimą esmę, būtų ganėtinai nelogiška kaltinimą nukreipti nuo galimai neteisėtai praturtėjusio asmens ir faktinio turto valdytojo (jį išsteisinant, nors norma kovojama būtent su neteisėtu praturtėjimu, o konkrečiai – su pavojingomis savanaudiškomis veikomis, dėl kurių neteisėtai praturtėjama) į jo pagalbininką, kuris pavojingos savanaudiškos veikos nepadarė, išskyrus tai, kad sutiko tapti formaliu turto savininku. Bet panašu, kad būtent tokia yra BK 189¹ straipsnyje numatytos normos logika (jei šį žodį tiktų šioje vietoje vartoti) ir tai buvo patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinėje sesijoje priimtoje nutartyje Nr. 2K-P-93/2014 „paslaugiosios poros“ byloje:

„Paslaugiosios poros“ byloje pirmos instancijos teismas sutuoktinių pensininkų porą, sutikusią, kad jiems būtų fiktyviai užrašytas skirtis planavusios ir turto dalybų norėjusios išvengti moters turtas, išsteisino, aiškindamas įstatymą, kad apsimestinis sandoris nesukuria nuosavybės teisės apskritai ir BK 189¹ straipsnio prasme. Tačiau LAT plenarinė sesija tokį teisės aiškinimą paneigė ir šioje byloje išaiškino, kad BK 189¹ straipsnio prasme paslaugioji pora (abu) buvo pagrįstai traukiami baudžiamojon atsakomybėn kaip įgiję nuosavybėn (tegu ir fiktyviai) jų pajamomis nepagrįstą turtą. Įdomu, kad pati turto slėpėja nebuvo persekiojama, o kaltinamaisiais tapo jai paslaugą sutikę padaryti asmenys.

Civilinio turto konfiskavimo ar išplėstinio turto konfiskavimo procese baudžiamosios atsakomybės klausimas nebūtų keliamas ir tokio, mūsų nuomone, prasilenkimo su logika būtų išvengta.

Paminėtina išskirtinai neteisėto praturtėjimo normos taikymo problema, kuri gali tapti aktuali asmeniui turtą perleidžiant kitiems asmenims, t. y. slepiant. Šios normos neįmanoma pritaikyti turto skaidymo atveju. Pavyzdžiui, asmuo, norėdamas paslėpti savo iš pagal įstatymo reikalavimus neįformintų pajamų užgyventą turtą, jo dalį (fiktyviai, likdamas faktiniu jo valdytoju) perleidžia keliems asmenims, kiekvie-

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-306-942/2015.

⁸⁸ Ten pat.

nam po 400 MGL vertės dalį. Tokiu atveju nė vienas asmuo negalėtų būti traukiamas atsakomybėn, nes kiekvieno atskirai turimo neaiškios kilmės turto vertė nesiektų minimalios baudžiamajai atsakomybei ribos (500 MGL). Toks turto skaidymas netaptų problema taikant išplėstinį turto konfiskavimą ar civilinį turto konfiskavimą, kuriuos taikant tyrimas nukreiptas į turtą, o ne asmenis, ir turto perdavimas trečiajam asmeniui nesudaro kliūčių turtą konfiskuoti, jei nustatoma, kad sandoris yra apsimestinis ar asmuo yra artimas giminaitis (pagal vertikaliąją giminystę) arba asmuo turėjo ir galėjo žinoti, kad perduodamas turtas įgytas nusikalstamu būdu ar neteisėtai įgytomis lėšomis.

3.2.3. Bylų dėl neteisėto praturtėjimo nagrinėjimo rezultatai ir kliūtys apkaltinamiesiems nuosprendžiams priimti

Ar galima teigti, kad teisėsaugos pastangos kontroliuoti neteisėtą praturtėjimą pasitelkus BK 189¹ straipsnyje numatytą teisinį įrankį yra vaisingos ir idėja įdiegti šį teisinį instrumentą, nepaisant nemažai projektą lydėjusių skeptiškų nuomonių, pasiteisino? O gal realybė nėra tokia šviesi, kaip tikėjosi projekto autoriai, ir dabar taikant jų pasiūlytą instrumentą yra eikvojama aibė teisėsaugos darbo ir finansinių resursų, ir gaunamas tik menkas rezultatas?

Iš mūsų analizuotų 25 procesų dėl neteisėto praturtėjimo, kuriuose buvo priimti teismų sprendimai 2015–2018 metais, 3 baigėsi įsiteisėjusiais apkaltinamaisiais nuosprendžiais ir 22 buvo nutraukti. Vienu iš apkaltinamųjų nuosprendžių nebuvo konfiskuota jokie turto (turtas jau buvo anksčiau konfiskuotas kaip pajamos iš kito nusikaltimo, už kurį kaltinamasis buvo nuteistas)⁸⁹, bet, kita vertus, vienu iš išteisinamųjų nuosprendžių neaiškios kilmės turtas buvo perduotas valstybės nuosavybėn kaip bešeimininkis. Tad ar kaip sėkmės rodiklį imtume apkaltinamųjų nuosprendžių dalį, ar sprendimų konfiskuoti neaiškios kilmės turtą dalį, rezultatą gauname tą patį: 3 iš 25 arba 12 procentų.

Kaip sėkmės kriterijų imant konfiskuoto neaiškios kilmės turto vertę, jos santykį su teismo nepripažintu nusikaltimo dalyku ir nekonfiskuoto turto verte, sėkmės rodiklis prastesnis – 2,7 procento (konfiskuota turto už 249,6 tūkst. Eur, o nusikaltimo dalyku kaltinamuosiuose aktuose buvo įvardintas turtas už 9,2 mln. Eur).

Tiesa, neaiškios kilmės turto konfiskavimo baudžiamojoje byloje dėl neaiškaus praturtėjimo įvardinimas kaip sėkmės skamba labai dviprasmiškai, kadangi, kaip jau buvo minėta šiame darbe, teisinio pagrindo konfiskuoti neaiškaus praturtėjimo dalyką remiantis BK 72 straipsniu nėra. Tačiau tai dar nebuvo pastebėta ir pripažinta nė viename teismo procese, nė vienoje teismų instancijoje (buvo atvejų, kai

⁸⁹ O tai reiškia, kad iš tiesų nebuvo pagrindo traukti asmens baudžiamajon atsakomybėn dėl neteisėto praturtėjimo.

gynyba rėmėsi šiuo argumentu, bet šis argumentas net nebuvo aptariamasis, tiesiog ignoruojamas). Turto konfiskavimą sėkmės kriterijumi čia įvardiname tik turėdami omenyje, kad tai yra pagrindinis neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimo tikslas. Jis mums suteikia informacijos, kaip valstybei sekėsi įgyvendinti šią idėją ir siekti jos tikslų ignoruojant vieną iš esminių šios idėjos trūkumų – pagrindo konfiskuoti turtą nebuvimą.

Tiek nuteisimo, tiek konfiskavimo rodikliai bylose dėl neaiškaus praturtėjimo atrodo prastai ypač turint omenyje, kad duomenys imami iš tyrimų, kurie tyrimo vadovo (prokuroro) buvo pripažinti sėkmingai baigtais ir perduotais į teismą. Jeigu skaičiuotume statistiką nuo visų pradėtų tyrimų, sėkmės koeficientai būtų neabejotinai kelis kartus prastesni.

Žinoma, naivu būtų manyti, kad tokių sudėtingų tyrimų kaip neaiškos kilmės turto tyrimas, ypač jei turtas sukauptas profesionaliai maskuojant jo kilmę ir ryšius su faktiniu valdytoju, sėkmės rodiklis galėtų būti labai aukštas. Bet gauti statistiniai sėkmės rodikliai (imant bet kurį kriterijų) nėra įkvepiantys.

Šalia kiekybinių sėkmės rodiklių, manytina, ne mažiau svarbu (o gal ir kur kas svarbiau) yra kokybiškai įvertinti priežastis, kodėl 22 iš 25 procesų nebuvo priimti apkaltinamieji nuosprendžiai.

3.2.3.1. Įstatymo taikymas laiko atžvilgiu

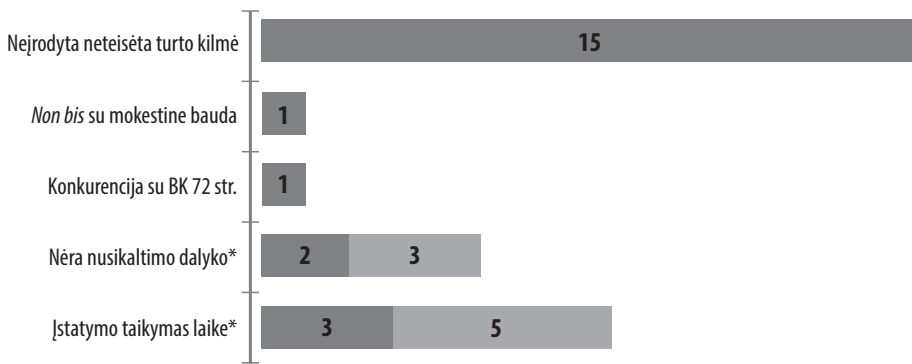
Skirtingai nuo civilinės (restitucinės, prevencinės) prigimties teisinių instrumentų, baudžiamojo pobūdžio (kaltės pagrindu taikomos, į baudimą orientuotos) teisinės priemonės, sunkinančios asmens padėtį, negali būti taikomos iki jų įsigaliojimo susiklosčiusiems santykiams jokiais atvejais (BK 3 straipsnis).

Naujai kriminalizavus tam tikras veikas, natūralu, dalį procesų dėl jų tenka nutraukti, jeigu tiriamos veikos yra padarytos iki baudžiamojo įstatymo įsigaliojimo. Paprastai tai padaroma ikiteisminio tyrimo stadijoje, vos paaiškėjus tokiai aplinkybei. Galėtų stebinti faktas, kad įstatymo taikymo laiko atžvilgiu klausimas net 8 (32 proc.) bylose dėl neteisėto praturtėjimo kilo tik teismo nagrinėjimo, o ne ikiteisminio tyrimo stadijoje, bet tam yra objektyvus paaiškinimas. Nors įstatymų leidėjas specialia pastaba išaiškino BK 189¹ straipsnio taikymo klausimą, po beveik ketverių metų po įstatymo įsigaliojimo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje šis išaiškinimas buvo susiaurintas, o 2017 metų Konstitucinio Teismo nutarime susiaurintas dar labiau ir pastaroji aplinkybė paaiškėjo kai kuriems procesams jau pasiekus teismo nagrinėjimo stadiją.

Priminsime, kad autentiškas (įstatymų leidėjo) aiškinimas skelbia, kad pagal 189¹ straipsnį baudžiamajon atsakomybėn traukiami asmenys, kurie Baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnyje nustatytus požymius atitinkantį turtą **turi** po šio įstatymo (Nr. XI-1199) įsigaliojimo (2010 m. gruodžio 11 d.) (pajuodinta – aut.). Taigi, įsta-

tymo tekste akcentuojamas turto turėjimo, ne jo įgijimo momentas.

Tačiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai plenarinėje sesijoje susiaurino šį išaiškinimą atsižvelgdami į pamatines vertybes, kurias saugo draudimas asmens padėti sunkinti taikant įstatymą atgal – teisės aktais negalima reikalauti neįmanomų dalykų; teisės subjektas turi būti įsitikinęs, kad jo elgesys, atitinkantis tuo metu galiojančius teisės aktus, ir vėliau bus laikomas teisėtu ir nesukeliančiu jam neįgiamų teisinių padarinių. Kolegija atkreipė dėmesį, kad įstatymo leidėjas nenustatė jokie pereinamojo laikotarpio ir tvarkos, leidžiančių turto savininkui legalizuoti nuosavybės teise turimą didesnės negu 500 MGL vertės turtą ar kitaip išvengti baudžiamosios atsakomybės, taip pat į sąvokos „turtas“ neutralumą pavojingumo aspektu. Atitinkamai plenarinė sesija konstatavo, kad *sprendžiant, ar iki nagrinėjamo įstatymo įsigaliojimo įgyto, bet teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto turėjimas užtraukia baudžiamąją atsakomybę, būtina vertinti bylos duomenis, kurie leidžia daryti išvadą, ar turimo turto įgijimo pagrindas buvo įstatymo uždrausta veikla, kuri ir pagal anksčiau galiojusius įstatymus užtraukdavo baudžiamąją atsakomybę. Tik tais atvejais, kai nustatytos bylos aplinkybės lemia teismo įsitikinimą, kad pajamos turimam turtui įgyti ar pats turtas gauti iš tuo metu pagal įstatymą nusikalstamos veiklos ir turto savininkas tai žinojo ar galėjo žinoti, nepaisant to, kad turtas įgytas iki 2010 m. gruodžio 11 d., baudžiamosios atsakomybės taikymas pagal BK 189¹ straipsnį nelaikytinas priešingu BK 2 straipsnio 3 dalyje ir 3 straipsnyje nustatytiems reikalavimams, o kartu ir konstituciniam teisinės valstybės principui, Konstitucijos 31 straipsnio 4 daliai, Žmogaus teisių ir pagrindinių*

* išteisinamasis nuosprendis vien dėl nusikaltimo dalyko nebuvimo priimtas dviejose bylose, o vienoje šis argumentas paminėtas šalia kitų pagrindų ir dalies turto atžvilgiu; trys procesai nutraukti vien tiktai remiantis negalimumu įstatymą taikyti atgal, o penkiuose procesuose šis pagrindas paminėtas šalia argumento, kad nebuvo įrodyta neteisėta turto kilmė.

5 paveikslas. Procesų dėl neteisėto praturtėjimo nutraukimo teisiniai pagrindai (bylos, kuriose jais pasiremta)

*laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnio reikalavimams*⁹⁰.

Konstitucinis Teismas sprendime nesvarstė tokio įstatymo aiškinimo varianto, kokį pateikė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija, ir jį pagrindžiančių argumentų, bet tik konstatavo, kad BK 189¹ straipsnio taikymo klausimas turi būti taikomas dar siauriau: „Konstatuotina, kad jeigu asmuo BK 189¹ straipsnio 1 dalyje nurodytą turtą nuosavybės teise įgijo iki jo įsigaliojimo ir turėjo (turi) jį po šio straipsnio įsigaliojimo, jis negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal šį BK straipsnį.“⁹¹

Iš tiesų įstatymo taikymo atgal klausimas, kai siekiama ne tik konfiskuoti neteisėtai įgytą turtą, bet ir pritaikyti baudžiamąją atsakomybę, yra labai jautrus ir netenka stebėtis dėl griežto (siauro) šio klausimo išaiškinimo LAT ir Konstituciniame Teisme. Kai asmens kaltės ir baudžiamosios atsakomybės klausimas nekeliamas, o siekiama tik paimti neteisėtai įgytą turtą (civilinio turto konfiskavimo atveju), į įstatymo taikymo laiko atžvilgiu klausimą galima pažvelgti kur kas lanksčiau, nerizikuojant pažeisti asmens teisėtų lūkesčių. Tai ženkliai praplėstų neteisėtai įgyto turto paėmimo galimybes pirmąjį dešimtmetį po civilinio turto konfiskavimo įteisinimo.

Kaip rodo mūsų analizė, prabėgus 4–8 metams nuo įstatymo įsigaliojimo, draudimas jį taikyti atgal vis dar buvo gana reikšmingas vykdant galimai neteisėtai įgyto turto tyrimus. Iš kitos pusės, tiriamojo laikotarpio prastų procesinių neteisėto praturtėjimo baudžiamąjo persekiojimo rezultatų negalima suvesti į įstatymo taikymo atgal draudimo problemą, kadangi, kaip minėta, ši teisinė baudžiamąjo persekiojimo kliūtis buvo lemiamą (nesant kitų pagrindų procesą nutraukti) tik trijuose procesuose iš 25.

3.2.3.2. Konkurencija su mokestinėmis priemonėmis ir *non bis in idem* problema

Vienoje iš bylų, patekusių į mūsų tyrimo lauką, kilo mokestinio proceso ir baudžiamąjo proceso konkurencijos ir dvigubo baudimo, pakartotinio baudžiamąjo pobūdžio proceso problema. Dėl šios problemos, remdamasis *non bis in idem* principu, apeliacinės instancijos teismas panaikino pirmosios instancijos teismo apkaltinamąjį nuosprendį ir priėmė išteisinamąjį nuosprendį dėl kaltinimų pagal BK 189¹ straipsnį. Šioje byloje baudžiamasis persekiojimas dėl neaiškaus praturtėjimo vyko po to, kai buvo įvykęs mokestinis procesas prieš tą patį asmenį taip pat dėl neaiškaus praturtėjimo ir buvo pritaikytos mokestinės priemonės (apskaičiuoti mokesčiai, delspinigiai ir skirta

⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-93/2012.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. KT4-N3/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamąjo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 4356.

bauda)⁹². Šioje byloje (ją patogumo dėlei pavadinsim „Kauno“ byla) buvo pasiremta kasacine nutartimi Nr. 2K-226/2014 („Marijampolės“ byla)⁹³, kurioje buvo priimtas analogiškas sprendimas panašioje situacijoje.

Iš karto reikėtų pažymėti, kad tarp bylose nagrinėtų situacijų buvo reikšmingų skirtumų. „Marijampolės“ byloje tiek pradinio mokestinio tyrimo, tiek baudžiamojo persekiojimo (kuris vyko pradinio mokestinio tyrimo surinktos medžiagos pagrindu) apimtis buvo identiška – dėl to paties 230 tūkst. Eur vertės nepaaiškintos kilmės turto. Vėliau, kaltinamajam ir VMI pasirašius susitarimą mokestiniame procese, nepagrįstų pajamų apimtis bei pritaikytos mokestinės priemonės buvo sumažintos daugiau kaip tris kartus (paskirta mokestinė bauda siekė kiek mažiau nei 1,5 tūkst. Eur). „Kauno“ byloje priešingai – mokestinio tyrimo metu nustatyta nepaaiškinto turto vertė buvo kelis kartus didesnė (vien mokesčių buvo priskaičiuota už 8,2 mln. Eur) nei turto, dėl kurio turėjimo buvo vykdomas baudžiamasis persekiojimas (šio turto buvo už 2,4 mln. Eur). Vien VMI paskirta mokestinė bauda (beveik 2,4 mln. Eur) savo verte iš esmės prilygo baudžiamajame procese inkriminuoto neaiškaus praturtėjimo dalyko vertei ir daugiau kaip 63 kartus viršijo maksimalią 38 000 Eur (1000 MGL) baudą, kokią buvo galima skirti už apysunkius nusikaltimus pagal tuo metu galiojusią 2011 m. balandžio 21 d. BK 47 straipsnio redakciją ir tuometinį MGL dydžio reguliavimą.

Šių eilučių autorius baudžiamojo persekiojimo už neaiškų praturtėjimą ir mokestinio proceso konkurencijos problemą ir su ja susijusią *non bis in idem* principo taikymo problemą yra išsamiai nagrinėjęs 2015 metų publikacijoje „Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir *non bis in idem* principas“. Publikacijoje buvo pabrėžta, kad, prieš sprendžiant dvigubo baudimo problemą, pirma būtina įsitikinti, ar problema egzistuoja. Nesant didesnių abejonų, kad mokestinė bauda ir baudžiamoji bauda yra abi baudžiamojo pobūdžio priemonės ir gali sudaryti dvigubą baudimą, abejonų gali kilti, ar pažeidimai, už kuriuos taikomos sankcijos, tikrai yra tapatūs⁹⁴. Abejonę, ar BK 189¹ straipsnyje numatytas neaiškus praturtėjimas ir pajamų nepagrindimas pajamų šaltiniais pagal MAĮ 139 straipsnio 2 dalį gali būti tapatūs pažeidimai, buvo grindžiama argumentu dėl skirtingo šių pažeidimų objekto: „BK 189¹ straipsnyje aprašytos nusikalstamos veikos pagrindinis objektas nėra valstybės finansinė sistema, mokestinių reikalavimų laikymosi užtikrinimas. Ši norma buvo įdiegta daugiausia siekiant kovoti su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija. Jos pagrindiniai objektai yra kiti nei finansinių nusikaltimų. Tokią išvadą tik sustiprina BK 190 straipsnio antrosios dalies nuostata, aiškiai atsiejanti BK 189¹ straipsnyje numatytą pažeidimą nuo finansinių reikalavimų

⁹² Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-424-397/2018.

⁹³ Taip byla patogumo dėlei pavadinta S. Bikelio (2015) publikacijoje, p. 54–69.

⁹⁴ *Bikelis S.*, 2015, p. 62–64.

pažeidimų.⁹⁵ J. Namavičius oponuoja tokiam požiūriui. Jo nuomone, dėl BK 189¹ straipsnio neapibrėžtumo apskritai neįmanoma nustatyti šio nusikaltimo objekto: „Jeigu greta „visuomenės interesų“ pažvelgsime, kokį individualų „socialinį blogį“ užkardo neteisėto praturtėjimo sudėtis, rasime nedaug: tai didesnės nei 500 MGL vertės turto turėjimas, kurio kilmė neaiški, tačiau įgijimo teisėtomis pajamomis alternatyvų nematyti. <...> Asmuo tiesiog „turi“ turtą, kuris negalėjo būti pagrįstas teisėtomis pajamomis. Tokia nuostata <...> fokusuojasi tik į tam tikrą „nežinomybę“ turto kilmės atžvilgiu <...>. Todėl iki šiol nepavyko (ir vargu ar pavyks) nustatyti, kokį teisinį gėrį ši sudėtis saugo. <...> be pajamų kilmės aiškumo yra neįmanoma nustatyti, kokioms gi visuomenės viešosioms ar ekonominėms egzistavimo sąlygoms (valstybės sprendimų nešališkumas, finansai, turtinės teisės ir kt.) bent jau potencialiai buvo keliami grėsmė.“⁹⁶ Mūsų atlikta BK 189¹ straipsnio praktikos analizė parodė, kad baudžiamasis persekiojimas pagal šį straipsnį nukreipiamas į skirtingo pobūdžio, galimai įvairiausios kilmės turto šaltinius (tiek susijusius su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ar kitais nusikaltimais, tiek su neapskaičiuota ūkine veikla, tiek visiškai neaiškios kilmės turtą), ir, reikia pripažinti, apibrėžti, kokia vertybė saugoma tokiomis procesais, yra labai sudėtinga. Praktika kartu leido padaryti išvadą, kad teikti daug reikšmės įstatymo leidėjo ketinimams, suformuluotiems aiškinamajame rašte, kurie neatitinka normos turinio (šiuo atveju normos turinys buvo daug platesnis ir neapibrėžtesnis), yra net šiek tiek naivu. Klausimas dėl neaiškaus praturtėjimo kriminalizavimu saugomos vertybės galėtų būti apibrėžtesnis, jei šio nusikaltimo subjektų ratas būtų siauresnis, pavyzdžiui, apimtų tik valstybės tarnautojus ir už sunkius organizuotus savanaudiškus nusikaltimus teistus asmenis. Rengiamame neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekte, kuriuo ketinama įteisinti civilinio turto konfiskavimo procesą, siūloma panašiu būdu apibrėžti subjektų ratą. Taip civilinio turto konfiskavimo tikslai ir reguliavimas labiau sutaptų ir būtų galima tvirtčiau pasakyti, kokias vertybes tokiu teisiniu mechanizmu siekiama apsaugoti.

Grįžtant prie *non bis in idem* klausimo, remiantis tuo, kas pasakyta, galima daryti kiek kitokią išvadą, nei daroma šių eilučių autoriaus 2015 metų publikacijoje – nėra pakankamo pagrindo teigti, kad neaiškaus praturtėjimo nusikaltimo ir pajamų nepaaiškinimo teisėtais šaltiniais mokestinis pažeidimas turi esminių skirtumų, dėl kurių jie negalėtų būti laikomi tapatūs. Dėl to *non bis in idem* problema išlieka aktuali.

Konstatavimo, kad pažeidimai iš esmės buvo tapatūs ir kad abu procesai dėl tapataus pažeidimo buvo baudžiamojo pobūdžio, remiantis EŽTT praktika, nepakanka tam, kad būtų konstatuota, kad buvo pažeistas *non bis in idem* principas. Svarbu nustatyti, ar pareiškėjas realiai buvo pakartotinio persekiojimo auka⁹⁷. Pakartotinio

⁹⁵ Ten pat. Analogiškai *Makūnaitė S.*, 2014, p. 181.

⁹⁶ *Namavičius J.*, 2016, p. 17–18.

⁹⁷ *Bikelis S.*, 2015, p. 64.

persekiojimo auka asmuo nebūtų pripažintas, jei jo atžvilgiu aptariamasis principas būtų pritaikytas lanksčiai. Ką tai reiškia? Lankstus principo taikymas reiškia, kad, nubaudus administracine ar mokestine tvarka, gali būti laikinai toleruojamas dvigubas baudimas, gali vykti baudžiamasis procesas dėl to paties pažeidimo su sąlyga, kad, pritaikius baudžiamąjį įstatymą, turi būti panaikinamos nuobaudos, pritaikytos mokestine ar administracine tvarka. Minėtoje publikacijoje tiek principo *non bis in idem* paskirties loginės analizės, tiek gausios ir labai dinamiškos EŽTT praktikos analizės pagrindu buvo prieita prie išvados, kad tuomet, kai šio principo tiesmukas ir kategoriškas taikymas gali lemti pernelyg švelnią atsakomybę (asmuo, prieš išsprendžiant jo baudžiamosios atsakomybės klausimą, administracine ar mokestine tvarka yra nubaustas kur kas švelnesne bauda nei ta, kuri jam grėstų pritaikius baudžiamąjį įstatymą, t. y. situacijose, panašiose į „Marijampolės“ byloje susiklosčiusią situaciją), yra galima ir būtina aptariamą principą taikyti lanksčiai. Tokiose situacijose, kokia susiklostė „Kauno“ byloje, kai mokestinis nubaudimas yra aiškiai griežtesnis nei sankcija, kuria asmuo realiai galėtų būti baudžiamas pritaikius baudžiamojo įstatymo sankciją, rizikos, kad asmuo gali būti nubaustas pernelyg švelniai, ir poreikio lanksčiai taikyti *non bis in idem* principą nėra.

Aptariama mokestinio proceso ir baudžiamojo persekiojimo konkurencijos problema ir gana sudėtingi jos sprendimo būdai keletą pastarųjų metų buvo tapusi intensyvių suinteresuotų valstybės institucijų diskusijų, kuriose dalyvavo ir teismų atstovai, tema. Reaguodamas į šias diskusijas, įstatymų leidėjas priėmė MAĮ 132 straipsnio pakeitimus, kuriais iš esmės eliminavo *non bis in idem* problemą⁹⁸. Įstatymo pakeitimais buvo nustatyta, kad mokesčių administratorius, matydamas, kad mokestinis pažeidimas gali turėti nusikalstamos veikos požymių, perduoda mokestinio tyrimo medžiagą kompetentingai teisėsaugos institucijai klausimui dėl baudžiamojo persekiojimo spręsti, o mokestinio tyrimo pagrindu mokestinės baudos skyrimą sustabdo. Jei baudžiamasis persekiojimas yra pradėtas dar iki mokestinio tyrimo pabaigimo, bauda neskiriama. Baudos skyrimas nepradedamas, jei baudžiamoji byla buvo iškelta iki mokestinio patikrinimo pradžios. Asmenį patraukus baudžiamojon atsakomybėn, mokestinė bauda nėra skiriama. Asmens baudžiamojon atsakomybėn nepatraukus, mokestinė bauda jam paskiriama (MAĮ 132 straipsnio 4, 5 dalys).

3.2.3.3. Konkurencija su nusikalstamu būdu įgyto turto konfiskavimu

Vienoje iš tyrimo laikotarpio pradžioje išnagrinėtų bylų kilo BK 189¹ straipsnio konkurencijos su kitais straipsniais, kriminalizuojančiais (to paties) turto gavimą, klausimas.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo Nr. IX-2112 2, 38, 68, 87, 100, 132, 139, 140 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 40-1 straipsniu įstatymas // TAR, 2018-06-30, Nr. 10972. Įsigalioja nuo 2019 m. sausio 1 d.

Laikant, kad BK 189¹ straipsnyje kriminalizuotas visų rūšių iš teisėtų šaltinių negauto (t. y. neaiškios, neteisėtos ar nusikalstamos kilmės) turto turėjimas, galima būtų manyti, kad šiame straipsnyje numatyta bendroji norma, o kiti straipsniai, kurie kriminalizuoja konkrečias praturtėjimo veikas, yra specialiosios normos ir jų konkurencija tarsi galėtų būti sprendžiama pagal bendrosios ir specialiosios normos konkurencijos taisyklės. Tokiu atveju BK 189¹ straipsnis galėtų būti inkriminuojamas iš sutapties tuomet, kai šiame straipsnyje numatyta sankcija būtų griežtesnė nei sankcija už nusikalstamą veiką, kuri kriminalizuoja konkretų praturtėjimo būdą (pavyzdžiui, jei per tam tikrą laiką yra padaryti keli nesunkūs nusikaltimai (pvz., sukčiavimai) ir iš jų gauta virš 500 MGL vertės turto). Jei nusikaltimo, kuriuo kriminalizuotas konkretus turto gavimo būdas, sankcija būtų lygi ar viršytų BK 189¹ straipsnyje numatytą sankciją, pastarojo straipsnio inkriminuoti nereikėtų, specialioji norma „laimėtų“ konkurenciją prieš bendrąją.

Kita vertus, laikant, kad BK 189¹ straipsnyje kriminalizuojamas tik neaiškios kilmės turto turėjimas, minėta konkurencija būtų negalima. Tuomet visais atvejais nustačius, kad lėšų šaltinis nusikalstamas, turėtų būti taikoma atitinkama norma, kriminalizuojanti konkretų praturtėjimo būdą, bei BK 72 straipsnio pagrindu pajamos iš nusikalstamos veikos konfiskuojamos. Jei turto kilmė nenustatoma, tik tuomet būtų galima neaiškios kilmės turto turėjimo kvalifikacija pagal BK 189¹ straipsnį. Pastarosios pozicijos laikosi S. Makūnaitė, kaip motyvą nurodydama, regis, tai, kad tik tokiu atveju neteisėto praturtėjimo nusikaltimą būtų galima atskirti nuo kitų praturtėjimo nusikaltimų⁹⁹. Tokio požiūrio laikytasi ir į mūsų analizės lauką patekusiuose Kauno apygardos ir Lietuvos apeliacinio teismo (vėliau pačiame procese) sprendimuose. Lietuvos apeliacinis teismas byloje Nr. 1A-204-150/2015 paliko galioti Kauno apygardos teismo sprendimą išteisinti K dėl neteisėto praturtėjimo, kuriam neteisėtas praturtėjimas buvo inkriminuojamas dėl 146 102,93 litų bei 285 Latvijos latų turėjimo žinant, kad šis turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, t. y. žinant, kad šie pinigai gauti jo vadovaujamai bendrovei vykdant neteisėtas ūkines komercines operacijas ir darant nusikalstamas veikas. Tuo pačiu nuosprendžiu K buvo nuteistas dėl apgaulingo apskaitos tvarkymo, o pinigai (tie patys 146 102,93 litai bei 285 Latvijos latai, rasti jo gyvenamojoje vietoje), remiantis byloje surinktais įrodymais, buvo pripažinti apgaulingo apskaitos tvarkymo rezultatu. Apeliacinis teismas nurodė, kad „teismų praktikoje atskleidžiant BK 189¹ straipsnio 1 dalies turinį, pažymėta, kad turto, kaip negalėjusio būti įgyto teisėtomis pajamomis, finansiniai šaltiniai nėra tiksliai identifikuojami, tačiau patikrinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, neabejotinai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų. Tuo tarpu K. kaltinamas turėjęs nuosavybės teise jam priklausančius 146 102,93 Lt bei

⁹⁹ Makūnaitė S. Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas // Teisė, 2014, t. 90, p. 181.

285 Latvijos latus žinodamas jų tikslų neteisėtą įgijimo šaltinį, t. y. kaip neteisėtų ūkinių komercinių operacijų ir nusikalstamų veikų rezultatas. <...> Teisėjų kolegija konstatuoja, kad neteisėto praturtėjimo dalyku nelaikytinas turtas, kuris buvo gautas iš konkrečios nustatytos nusikalstamos veikos, t. y. kai turto kilmė yra aiškiai nusikalstama, tai negali būti kvalifikuojama kaip neteisėtas praturtėjimas pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį ar kaip šio baudžiamojo įstatymo straipsnio ir straipsnio, kuris numato baudžiamąją atsakomybę už konkrečią nusikalstamą veiką, iš kurios buvo gautas turtas, sutaptis. Kai yra žinoma, kad turto kilmė yra nusikalstama, nebetenka prasmės aiškintis turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus ir kitas su šiuo klausimu susijusias aplinkybes, nes akivaizdu, kad nusikalstamu būdu įgytas turtas yra neteisėtas, o teismų praktikoje išaiškinta, kad būtent minėtos aplinkybės yra svarbios vertinant, ar įmanoma pagrįsti turimą turtą teisėtomis pajamomis, ir vėliau sprendžiant neteisėto praturtėjimo klausimą¹⁰⁰.

Suprantama, kad, nustačius nusikalstamą turto kilmę, tirti, ar šis turtas negalėjo būti įgytas iš teisėtų šaltinių, nebūtų prasmės. Tačiau vis dėlto nėra iki galo aišku ir įtikinama, kodėl teismas ir kiti šios pozicijos atstovai teigia, kad BK 189¹ straipsnio norma apima „tik“ neaiškios kilmės turtą, o ne visą turtą, apie kurį, remiantis teisėsaugos surinktais įrodymais, daroma išvada, kad jis nėra gautas iš teisėtų šaltinių, kitaip tariant, yra arba nusikalstamos, arba neteisėtos, arba neaiškios kilmės. Argumentas, kad tik taip galima atskirti BK 189¹ straipsnį nuo kitų nusikaltimų, neatrodo labai įtikinantis, kadangi neaišku, kodėl yra būtina griežtai atskirti bendrąsias ir specialiąsias normas, siaurinant (manytina, dirbtinai) bendrąją normą. Juk tokias situacijas padeda spręsti normų konkurencijos taisyklės. Teismo argumentas, kad neteisėtas praturtėjimas įrodinėtinas tik vienu būdu – netiesioginiais įrodymais, kaip antai duomenimis apie turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus ir kitas su šiuo klausimu susijusias aplinkybes – taip pat neatrodo įtikinamas, nes nusikaltimo požymių įrodinėjimo būdų gali būti įvairių. Gan keistai skambėtų taisyklė, kad tam tikro nusikaltimo požymiai būtų privalomai įrodinėjami tik vienu konkrečiu būdu, tik remiantis vienos konkrečios rūšies aplinkybėmis ir įrodymais. Ji, manytina, prieštarautų BPK 20 straipsnio 5 daliai, numatančiai, kad teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu.

3.2.3.4. Nenustatytas nusikaltimo dalykas

Keturiuose iš analizuotų bylų teismai priėjo prie išvados, kad visas ar dalis turto, dėl kurio turėjimo buvo pareikšti kaltinimai, negali būti laikomi BK 189¹ straipsnyje numatyto

¹⁰⁰ Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-204-150/2015.

nusikalavimo dalyku. Reikalavimus dalykui, kurių neatitiko turtas nagrinėjamos byloje, galima surūšiuoti į tris grupes:

1. turto realumas;
2. turto vertė, viršijanti minimalų reikalaujamą dydį;
3. turtas turi nuosavybės teise priklausyti kaltinamajam.

Inkrinuojant neteisėtą praturtėjimą turi būti įsitikinama, kad asmens turtas yra realus. Tai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs dar 2014 metais byloje Nr. 2K-75/2014. Fiktyvių aktyvų regimybė gali susidaryti asmenims neskaidriai tvarkant įmonės finansus ir buhalterinę apskaitą. Tokia situacija buvo teismo nustatyta ir vienoje iš mūsų analizuotų bylų:

K. buvo kaltinamas tuo, kad kaip UAB A vadovas šiai įmonei buvo paskolinęs ir neatgavęs 1158167,56 Lt, kaip UAB B vadovas šiai įmonei buvo paskolinęs ir neatgavęs 299026,13 Lt, UAB C buvo paskolinęs ir neatgavęs 828000 Lt. Tokiu būdu K. (neva) turėjo 2285193,69 Lt (661 838 Eur) vertės turto (paskolintų piniginių lėšų) žinodamas, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis.

Kaltinamasis teisiamojo posėdžio metu tvirtino, kad jis pasirašė paskolų sutartis ir buhalterinės apskaitos dokumentus (kasos pajamų orderius), norėdamas sureguliuoti UAB A ir UAB B pajamų ir išlaidų buhalterinį balansą, tačiau faktiškai jokių paskolų šioms įmonėms nesuteikė, grynųjų pinigų į įmonės kasą neįnešė. Įmonėse „cirkuliavo“ iš šokėjų ir masažo paslaugų gautos, tačiau kasose neapskaitytos lėšos.

Atsižvelgdamas į tai, kad nebuvo nustatyta, jog kaltinamasis faktiškai patyrė specialisto išvadoje ir ekspertizės akte nurodyto dydžio išlaidas, t. y., nenustatytas nusikalstamos veikos dalykas – nusikalstamu būdu įgytas turtas, teismas sprendė, kad negalima daryti neginčijamos išvados, jog kaltinamasis nuosavybės teise turėjo didesnės nei 500 MGL vertės turta, nepagrįstą teisėtomis pajamomis.¹⁰¹

Atliekant turto, kurio vertė nedaug viršija įstatymo nustatytą minimalią ribą, tyrimą, egzistuoja rizika, kad bent dėl dalies turto, nepasitvirtinus įtarimams dėl jo neteisėtos kilmės, gali nelikti pagrindo visam baudžiamajam procesui. Planuojant tyrimus, resursų jiems skyrimą, nustatant tyrimų prioritetus, kiek tai leidžia persekiojimą organizuojančios institucijos politika, į tai būtina atsižvelgti.

Vienas iš baudžiamųjų procesų buvo nutrauktas teisme nustačius, kad dalis dalyko, skirtingai nei teigė kaltinimas, buvo gauta iš teisėtų šaltinių:

Aptarti duomenys patvirtina, kad K. 2010 metų pabaigai turėjo grynųjų pinigų likutį, kurį sudarė 33 678,71 Lt, todėl kaltinime nurodyta 93 000 Lt suma, kurios K. įsigydamas nekilnojamąjį turtą negalėjo pagrįsti teisėtomis pajamomis, mažintina 33 678,71 Lt suma, kurią K. turėjo 2010 metų pabaigoje. Kadangi minėta suma, t. y. 59 321,29 Lt, neviršija 500 MGL (65 000 Lt) dydžio vertės turto, įgyto K. neteisėtomis

¹⁰¹ Klaipėdos miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-50-795/2015.

pajamomis, todėl teisėjų kolegija sprendžia, kad K. nepadarė veikos, turinčios nusikaltimo, numatyto BK 189¹ straipsnio 1 dalyje, požymių.¹⁰²

Tai, kad visa inkriminuojamo nusikaltimo dalyko vertė turi viršyti įstatymo nustatytą minimalią ribą, anaipol nereiškia, kad kiekvienas nuosavybės teisės objektas atskirai paėmus taip pat turi viršyti šią ribą. Vienoje iš analizuotų bylų Lietuvos apeliacinis teismas priėmė sprendimą, kuriuo iš kaltinimo pašalino atskirus nuosavybės objektus, kurių individuali vertė nesiekė įstatymo visam turtui nustatytos minimalios vertės ribos, nors bendra inkriminuojamo turto vertė ją gerokai viršijo.

Byloje neteisėto praturtėjimo dalyku pripažinti šie objektai: 1) automobilis Toyota Corolla Verso, įsigytas už 6 906 Lt; 2) automobilis Nissan Almera, įsigytas už 500 Lt; 3) 291 200 Lt vertės gyvenamasis namas; 4) piniginės lėšos – 67 300 Lt. Minėta, kad neteisėto praturtėjimo dalykas yra asmeniui nuosavybės teise priklausantis, didesnės negu 500 MGL vertės turtas, kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Teisėjų kolegija atkreipia dėmesį į tai, kad pateiktame kaltinime nurodyti du automobiliai neatitinka BK 189¹ straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos dalyko požymių. Kaltinime nurodyti automobiliai yra mažesnės negu 500 MGL vertės.¹⁰³

Nors tokia sprendime galima išvelgti racionalų grūdą vertinant turto kilmės tyrimo ir tokio turto administravimo kaštų ir naudos santykį, ko gero, akivaizdu, kad įstatymo nustatytos ribinės dalyko vertės ar kiekiai, ar tai būtų vagystės, ar kontrabandos, ar neteisėto disponavimo narkotinėmis medžiagomis ar šiuo atveju neteisėto praturtėjimo dalyką apibūdinantys požymiai, visuomet skaičiuojami bendra suma ir apimtimi, o ne kiekvienam dalyką sudarančiam objektui atskirai. Kitoks požiūris prieštarautų logikos dėsniams, apibrėžiantiems visumos ir dalies santykį.

BK 189¹ straipsnyje numatyto nusikaltimo dalykas gali būti tik kaltinamajam nuosavybės teise priklausantis turtas.

Turto nuosavybės klausimas labai aktualus tiriant praktikoje neretas situacijas, kai per įmonių sąskaitas cirkuliuoja neaiškios kilmės lėšos ir mėginama atsakomybėn dėl neteisėto praturtėjimo patraukti konkrečius asmenis, pavyzdžiui, įmonės vadovą. Kaip žinia, įmonės akcininkų ir darbuotojų, įskaitant administracijos vadovą, turtas yra atskiras nuo įmonės turto. Vadovo įgaliojimai disponuoti įmonės lėšomis anaipol nereiškia, kad vadovas turi nuosavybės teisę į lėšas, kuriomis jis turi įgaliojimus disponuoti. Įmonės akcininkas net ir tuo atveju, kai asmuo yra vienintelis akcininkas ir valdo 100 procentų įmonės akcijų, neturi nuosavybės teisės į įmonės lėšas ir kitą turtą, išskyrus į mokamus dividendus ar tuomet, kai įmonė likviduojama¹⁰⁴.

Vienoje bylų, kurioje ir buvo minėta situacija, kaltinimai neteisėtu praturtėjimu buvo pareikšti UAB direktoriui, kuris kartu buvo vienintelis UAB akcininkas.

¹⁰² Šiaulių apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-1-519/2017.

¹⁰³ Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-80-165/2016.

¹⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys bylose Nr. 2K-407/2014, 2K-76-1073/2018.

Nagrinėjamojoje byloje K ir UAB (duomenys neskelbtini) kaltinimai pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį buvo pareikšti nurodant, kad K, būdamas UAB (duomenys neskelbtini) vadovu ir vieninteliu akcininku, veikdamas kartu su P ir kitais tyrimo metu nenustatytais asmenimis, žinodami, kad minėta bendrovė nevykdo jokios veiklos, turėdami ir galėdami žinoti, kad bet kuris turtas, kurio bendrovė neturėjo, negalėjo būti įgytas teisėtomis lėšomis dėl jų pačių ir kitų asmenų netikrų dokumentų pagaminimo ir panaudojimo, bendrovės apgaulingos apskaitos tvarkymo, laikotarpiu nuo 2012 m. rugpjūčio 20 d. iki 2012 m. rugsėjo 25 d., bendrovei nepagrįstai gavus nuosavybės perlaidą iš užsienio bankų užsienio valiuta, kurių suma sudarė 332 392,75 Lt (96 267,59 Eur), neteisėtai disponavo šiuo turtu iki 2012 m. rugsėjo 28 d.¹⁰⁵

Įdomu, kad apeliacinės instancijos teismas šioje byloje sprenddamas dėl K atsakomybės dėl neteisėto praturtėjimo akcentavo ne turto turėjimo nuosavybės teisės, bet disponavimo nuosavybe klausimą. K išteisinimą motyvavo tuo, kad K realiai nedisponavo įmonės turtu. „Neteisėtas praturtėjimas yra sietinas iš esmės su realiu disponavimu tokiu turtu, jo nauda. Nors K buvo UAB vadovas (direktorius ir vienintelis akcininkas), tačiau bylos duomenimis nepaneigta, kad jis tebuvo tik formalus šios bendrovės valdytojas ir iš esmės bendrovės reikalų, turto netvarkė, kadangi tuo užsiėmė kiti, šioje byloje nenustatyti asmenys. <...> K formaliai atliko bendrovės vadovo (direktoriaus) funkcijas, neišmanydamas ir nesidomėdamas bendrovės veikla, jos finansine padėtimi. K už atlygį sutiko būti įformintas bendrovės direktoriumi, tačiau realiai jokių veiksmų, išskyrus jam pateiktų dokumentų pasirašymą, neatliko, bendrovės veikla ir finansais, sandoriais nesidomėjo.“¹⁰⁶ Manytina, BK 189¹ straipsnyje numatytų požymių kontekste disponavimo turtu klausimas yra antraeilis. Visų pirma turi būti išsiaiškinta, ar inkriminuojamo nusikaltimo dalykas nuosavybės teise priklausė kaltinamajam.

Gan formaliai apibrėžtas aptariamasis neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas užprogramuoja problemą – galimybę nesunkiai išvengti atsakomybės turimo turto nuosavybės teise įforminant kitų asmenų vardu. Jei daiktui registracija nebūtina, nuosavybės teisę gali lengvai „prisiimti“ kiti asmenys, daiktai gali būti apdairiai neįgyjami, o jais tik naudojamosi. Trumpai priminsime porą šiame darbe jau aptartų pavyzdžių iš teismų praktikos.

K., kaltintam neteisėtu disponavimu akcizinėmis prekėmis, taip pat buvo inkriminuojamas ir neteisėtas praturtėjimas, o šio nusikaltimo dalyko dalimi buvo per asmens kratą paimitos jo nešiotos auksinės grandinėlės nuo kaklo bei rankos, taip pat jo segėtas auksinis laikrodis. K. paaiškino, kad šios brangenybės yra jo tetos (tą patvirtino ir jo teta), o jis jomis tik naudojasi. Nesant tai paneigiančių duomenų, teismas pripažino, kad šios

¹⁰⁵ Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-178-628/2017.

¹⁰⁶ Ten pat.

*brangenybės negali būti pripažintos BK 189¹ straipsnyje numatyto nusikaltimo dalyku.*¹⁰⁷

Manytina, ne veltui 2012 metų Prancūzijos BK pakeitimais buvo numatyta, kad gali būti konfiskuojamas ne tik asmens įgytas ar fiktyviai perleistas turtas, bet ir toks turtas, kuriuo asmuo gali laisvai naudotis savininko sutikimu. Panašios nuostatos yra numatytos ir Italijos įstatymuose, tokios praktikos laikomasi ir Danijos teismų praktikoje taikant išplėstinį turto konfiskavimą¹⁰⁸.

Kiek daugiau pastangų reikalauja registruotino turto nuosavybės maskavimas, bet ir šiuo atveju atlikus nesudėtingus veiksmus BK 189¹ straipsnio inkriminavimas tikrajam turto šeimininkui tampa neįmanomas:

*Kaltinamasis dėl neteisėto praturtėjimo ir kitų nusikalstamų veikų, be kita ko, buvo kaltinamas tuo, kad po 2010 m. gruodžio 11 d. nuosavybės teise turėjo apartamentus, esančius Bulgarijos Respublikoje, už kuriuos jis sumokėjo iš viso 48 768,01 Eur, žinodamas, kad jis šiam apartamentui įsigyti neturėjo pakankamai teisėtų pajamų. Šie apartamentai tarpusavio su N susitarimu, kaip teigiama kaltinime, siekiant ateityje supaprastinti disponavimą šiuo turtu, buvo registruoti N vardu.*¹⁰⁹

Visų instancijų teismai apartamentus Bulgarijos Respublikoje iš kaltinimo pašalino kaip nesamą inkriminuojamos nusikalstamos veikos dalyką, nes nei BK 189¹ straipsnio įsigaliojimo dieną, nei vėliau kaltinamasis jų nuosavybės teise neturėjo, nes butas pirkimo–pardavimo sutartimi buvo registruotas N vardu¹¹⁰.

Anksčiau minėtoje Lietuvos apeliacinio teismo byloje Nr. 1A-80-165/2016, kurioje iš kaltinimo buvo pašalinti menkaverčiai automobiliai, buvo atkreiptas dėmesys į šios problemos variaciją ir ja pasiremta kaip papildomu pagrindu šiuos automobilius šalinti iš kaltinimo. Teismas vertino, kad atsakomybė pagal BK 189¹ straipsnį galima tik tuomet, jei kaltinime nurodytas turtas nuosavybės teise priklauso kaltinamajam „inkriminavimo metu“:

Be to, abu šie automobiliai, inkriminuojant neteisėtą praturtėjimą, K. nuosavybės teise nebepriklausė, nes buvo parduoti (Toyota Corolla Verso parduotas 2013-05-14, Nissan Almera parduotas 2012-07-04). Esant tokioms bylose nustatytoms faktinėms aplinkybėms, teisėjų kolegija sprendžia, kad kaltinime nurodyti automobiliai negalėjo būti pripažinti BK 189¹ straipsnio dalyku.

Tokia teismo pozicija neatrodo pagrįsta. Visų pirma „inkriminavimo“ metas ar momentas nėra teisinė sąvoka ir jokios įstatymo taikymo laiko atžvilgiu taisyklės nėra ir negali būti siejamos su tokiu momentu (BK 3 straipsnis). Teisiškai reikšmingi momentai yra įstatymo įsigaliojimas, veikos darymo pradžia ir pabaiga¹¹¹. Antra,

¹⁰⁷ Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-35-348/2015.

¹⁰⁸ *Bikelis S.*, 2014, p. 174.

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-306-942/2015.

¹¹⁰ Ten pat.

¹¹¹ Šiame darbe kiek anksčiau buvo minėti tiek LAT plenarinės sesijos, tiek Konstitucinio Teismo spren-

jeigu (galbūt) teismas tokį sprendimą kildina iš vertinimo, kad trunkamosios baigtos veikos savanoriškas nutraukimas yra baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė, tai toks vertinimas neatitinka baudžiamojo įstatymo.

3.2.3.5. Neįrodyta turto neteisėta (neaiški) kilmė

Remiantis LAT praktika, bylose dėl neteisėto praturtėjimo finansiniai šaltiniai turtui įgyti gali būti tiksliai nenustatyti, tačiau, patikrinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, turi būti aiškiai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų¹¹². Kaip jau buvo aptarta šiame darbe, nagrinėjant normų konkurencijos klausimus, šis išaiškinimas vėliau teismų praktikoje dar pasiaurintas priėjus prie diskutuotinos išvados, kad tais atvejais, kai yra nustatyta, kad turto šaltinis yra konkreti nusikalstama veika, BK 189¹ straipsnis nėra inkriminuojamas, o turtas konfiskuojamas BK 72 straipsnio pagrindu taikant atsakomybę už nustatytą turto šaltinių tapusį nusikaltimą.

Iš dvidešimt penkių mūsų analizuotų bylų, (tik) dviejose bylose (abi išnagrinėtos laikotarpio pabaigoje – 2018 metais), nesant duomenų apie turto kilmę iš konkretaus nusikaltimo, buvo patikimai baudžiamojo proceso įrodinėjimo standartais įrodyta, kad turtas negalėjo būti įgytas nė vienu teisėtu šio turto gavimo būdu¹¹³.

Iš šių dviejų pavyzdžių vienu atveju tas pats turtas galėjo būti konfiskuotas pritaikant išplėstinio turto konfiskavimo normas, tad lieka abejonių, ar tai iš tiesų BK 189¹ sėkmingo pritaikymo pavyzdys. Ir tik vienu atveju atsakomybė dėl neteisėto praturtėjimo buvo pritaikyta asmeniui, kuriam pritaikyti kitas baudžiamąsias turto konfiskavimo priemones būtų iš tiesų sudėtinga.

Pirmuoju atveju asmens, kaltinamo dėl dalyvavimo nusikalstamame susivienijime, narkotinių ir psichotropinių medžiagų platinimo dideliais kiekiais ir šių medžiagų kontrabandos, gyvenamojoje vietoje buvo aptikta grynųjų, kurių vertė 125 550 Eur. Teismas nevertino šių pinigų kaip tiesioginio su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis susijusių nusikaltimų (už kuriuos kaltinamasis buvo nuteistas toje pačioje byloje) rezultato, bet vertino per BK 189¹ straipsnio prizmę kaip jo turimą turtą iš nepaaiškintų šaltinių. Manytina, šioje byloje galėjo būti taikomas išplėstinis konfiskavimas (ar netgi klasikinis konfiskavimas) be perteklinio BK 189¹ straipsnio inkriminavimo.

dimai, kuriuose išsamiai (nors ir skirtingai) buvo pasisakyta BK 189¹ straipsnio taikymo klausimu.

¹¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-93/2014.

¹¹³ Vienas apkaltinamasis nuosprendis priimtas ir kaltinamasis nuteistas dėl neteisėto praturtėjimo nepaisant to, kad kaltinamasis jau anksčiau buvo nuteistas dėl to paties turto įgijimo užsiimant neteisėta ūkine veikla pagal BK 202 straipsnį. Toks nuosprendis nebuvo apskūstas, tačiau jis, remiantis susiklosčiusia praktika, yra nepagrįstas (perteklinis). Šios bylos nepriskiriame prie sėkmingų BK 189¹ straipsnyje numatytų požymių įrodinėjimo pavyzdžių. Dar viena bylų galėjo būti įrodinėjimo požiūriu, tačiau buvo nutraukta atsižvelgiant į įstatymo taikymo laiko atžvilgiu reikalavimus nevertinant byloje surinktų įrodymų.

Kaltinamojo versija, kad šie pinigai yra ne jo, o jo artimųjų, teismo buvo atmesta įvertinus artimųjų turtinę padėtį, pajamas ir byloje užfiksuotus telefoninių pokalbių įrašus, kuriuose kaltinamasis su šiais asmenimis derino gynybinę turto kilmės pagrindimo versiją. Galimybė, kad tokią sumą kaltinamasis galėjo įgyti kokiais nors teisėtai būdais, buvo atmesta, kadangi kaltinamasis nedirbo ir neturėjo oficialių pajamų¹¹⁴.

Reikėtų pažymėti, kad neteisėtų veikų rezultato laikymas savo namuose seife gali rodyti labai žemas kaltininko socialines, finansines, teisines kompetencijas slėpti įgytą turtą arba laiko trūkumą tai padaryti. Neteisėtai įgytas turtas buvo aptiktas jokių finansinių kompetencijų nereikalaujančiu tyrimo veiksmu – krata asmens gyvenamojoje patalpoje. Taigi šis pavyzdys turto kilmės išaiškinimo požiūriu yra, galima sakyti, trivialus ir nelaikytinas rimtu į neteisėtos kilmės turtą nukreiptų teisinių instrumentų testu.

Kur kas sudėtingesnė buvo kita byla, kurioje nustatytos aplinkybės netgi sulaukė skirtingų teismų vertinimų – pirmosios instancijos teismas priėmė išteisinamąjį, o apeliacinės – apkaltinamąjį nuosprendį. Aukštesnysis teismas nenustatė, iš kokių šaltinių kaltinamoji įsigijo ir turėjo nuosavybės teise per 26 tūkst. Eur vertės sklypų (dar 8 sklypus per 130 tūkst. Eur vertės kaltinamoji įgijo iki BK 189¹ straipsnio įsigaliojimo, tad dėl jų kaltinama nebuvo), būdama už sukčiavimą užvaldant didelės vertės turtą nuteistų asmenų žmona ir motina. Tačiau teismas nepatikėjo kaltinamosios plačiais ir gerai apgalvotais paaiškinimais, kad šią sumą ji galėjo susitaupyti iš darbo užmokesčio, pensijos, giminaičių dovanų, palikimo, verslo bei atgauti kaip suteiktą paskolą. Atmesdamas šiuos paaiškinimus kaip neįtikinamus, teismas, šalia kitų svarbių aplinkybių, konstatavo, kad, remiantis mokesčių administratoriaus duomenimis, kaltinamosios išlaidos kasmet pajamas viršijo nuo pat 2003 metų, o 2010–2012 metais jos išlaidos viršijo pajamas apie 1,5 mln. litų (apie 400 tūkst. Eur). Tokiame kontekste teiginiai apie galimas santaupas buvo įvertinti kritiškai. Kaltinamosios argumentas, kad turtas galėjo būti susigrąžintos paskolos dalis, paneigtas teismui kruopščiai ištyrus tariamos paskolos suteikimo aplinkybes ir suabejojus tokios paskolos realumu įmonei, kurios bankrotas įsiteisėjusiu teismo sprendimu yra pripažintas tyčiniu.

Be kita ko, teismas panaudojo ir svarbų kontekstinį argumentą, atliepiantį žinomą faktą, kad gerai apgalvotų nusikalstamų schemų dalyviai iš nusikaltimų gautas pajamas stengiasi paslėpti prisidengdami kitais asmenimis. Teismas pažymėjo, kad A, B, C, D ir kitų asmenų pripažinimas kaltais kitoje baudžiamojoje byloje dėl organizuoto grupės padaryto sukčiavimo užvaldant didelės vertės turtą pagal BK 24 straipsnio 4 dalį, 25 straipsnio 3 dalį ir 182 straipsnio 2 dalį esminės reikšmės nagrinėjamoje baudžiamojoje byloje neturėjo, tačiau kartu su kitomis aplinkybėmis

¹¹⁴ Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-11-655/2018.

sustiprino teismo vidinį įsitikinimą dėl kaltinamosios kaltės bei jos veikimo kartu su kitais asmenimis turint bendrus tikslus ir susitarimus (A yra išteisintosios sūnus, B – jos sutuoktinis), taigi ir dėl galimos jos turto neteisėtos kilmės¹¹⁵.

Konfiskavimo požiūriu faktinis bylos rezultatas – 26 tūkst. Eur vertės turto konfiskavimas nėra įspūdingas (dar reikėtų atsižvelgti į tai, kad neaišku, kokia verte valstybei pavyks šį turtą realizuoti ir kiek kainuos jo administravimas), tačiau laikytina vienu iš pirmųjų žingsnelių formuojantis sėkmingų neaiškios kilmės turto tyrimų praktikai ir svarbi teisiniu požiūriu.

Penkiolikoje bylų teismai konstatavo, kad nepavyko įrodyti, kad kaltinamųjų turto kilmė negali būti paaiškinta teisėtomis pajamomis.

BK 189¹ straipsnio požymių įrodinėjimo požiūriu, gan menkas buvo perspektyvumas tokių bylų, kuriose neteisėtą praturtėjimą mėginama inkriminuoti verslininkams, aptikus neapskaiytų jų lėšų ar užfiksavus turto apskaitos ar deklaravimo pažeidimų, bet nesant duomenų ar prielaidų apie galimas turto sąsajas su pajamomis iš nusikaltimų (kitų, nei numatytų BK 202, 220–223 straipsniuose). Visų pirma, remiantis BK 190 straipsnio 2 dalyje pateiktu įstatyminiu išaiškinimu, turtas ar pajamos negali būti pripažintos BK 189¹ straipsnyje numatyto nusikaltimo dalyku vien dėl to, kad apskaitytos teisės aktų nustatyta tvarka¹¹⁶. Antra, paskolos (ir platūs ryšiai su nemažomis sumomis disponuojančiais asmenimis, galinčiais suteikti paskolas), taip pat pelnas yra natūrali verslo dalis, dėl to įrodinėjimas, kad verslininko turtas negalėjo būti įgytas iš šių teisėtų šaltinių, visada yra gan komplikuoatas. Paskolų egzistavimas buvo įrodinėjamas jas patvirtinančiais verslo partnerių parodymais ir pateikiant pasirašytas paskolų sutartis. Dėl šių paskolų realumo jei teismams ir kilo abejonų, tai tos abejonės nepasiekė „įsitikinimo paskolų netikrumu“ lygmens, kuris būtinas baudžiamajame procese pagrįstai atmetant kaltinamojo gynybinę versiją¹¹⁷. Vienoje bylų kaltinamojo turto kilmė buvo aiškinama gautomis paskolomis, kurių ekonominė logika ir realumas prokurorams kėlė labai didelių abejonų – paskolų terminas siekė keliasdešimt metų (jam suėjus, tiek paskolų davėjai, tiek gavėjas būtų virš 80 metų amžiaus, taigi, tai buvo iš esmės negražintinos paskolos¹¹⁸), jos nebuvo užtikrintos jokių garantu, nors paskolų vertė didelė – viena 300 000 Eur, kita 285 000 Eur, paskolų teikėjai nežinojo, kokių tikslu jų lėšas planuojama panaudoti. Šių paskolų realumas buvo įrodinėjamas remiantis jų sudarymo faktu, t. y. formaliais pagrindais – jų sudarymo sutartimis, paskolos davėjų (verslininkų, Rusijos piliečių) parodymais, tuo, kad

¹¹⁵ Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-347-190/2018.

¹¹⁶ Tai pažymi ir S. Makūnaitė (2014), p. 181.

¹¹⁷ Vilniaus miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-1277-716/2015; Šiaulių apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-5-300/2018.

¹¹⁸ „Negražintinos paskolos“ taktika gali būti naudojama pridengiant įvairaus pobūdžio neteisėtą praturtėjimą, taip pat ir kyšius.

tikėtina, kad paskolos davėjas ir gavėjas iš tiesų galėjo būti susitikę tuo laiku, kuris nurodomas kaip paskolų teikimo laikas, ir kad paskolų davėjai verslininkai, tikėtina, turėjo ekonominę galimybę tokio dydžio paskolas suteikti. Kažin ar sutarties formalus sudarymo faktas patikimai įrodo, kad ekonomiškai nepagrįsta sutartis buvo sudaryta ne dėl akių ir iš tiesų vykdoma. Tačiau remdamiesi baudžiamojo proceso įrodinėjimo standartu tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijų teismai nepriėjo prie išvados, kad tokios paskolos buvo apsimestinės, teismams dėl to liko abejonių¹¹⁹. Nesiimame vertinti konkrečios bylos, ar joje remiantis baudžiamojo proceso įrodinėjimo standartu tokių sutarčių fiktyvumas negalėjo būti įrodytas. Tačiau galima manyti, kad, būtų sprendžiant civilinio turto konfiskavimo procese ir taikant tikimybių persvaros įrodinėjimo standartą, paskolų ekonominės logikos argumentai (kitais tariant, turinio argumentai) galėtų nusverti formalius (formas) argumentus. Turinio argumentus dar labiau sustiprintų apčiuopiami duomenys apie galimas kaltinamojo neteisėtas veikas ar ryšius su pajamų iš nusikaltimų galimai turėjusiais asmenimis.

Mūsų tyrimo imtyje buvo ir tokių bylų, kuriose neteisėtos ūkinės ar finansinės veiklos požymiai buvo sėkmingai įrodinėjami. Kita vertus, kartu reiškiamas kaltinimas pagal BK 189¹ straipsnį tokiose bylose neturėjo prasmės (buvo perteklinis), kadangi iš minėtos veiklos gautos pajamos būtų konfiskuojamos kaip iš BK 202 ar BK 222 straipsniuose numatytų nusikaltimų gautos pajamos¹²⁰.

Nebuvo rezultatyvios ir tokios bylos, kuriose nebuvo jokių duomenų apie neteisėto praturtėjimo kilmę, nebuvo duomenų apie jo galimas sąsajas su kokiais nors nusikaltimais, juos darančiais asmenimis. Aštuoniose iš devynių tokių bylų buvo konstatuota, kad nėra įrodyta, kad turto nebuvo galima gauti iš teisėtų šaltinių. Vienu atveju jau anksčiau aptarta byla nutraukta remiantis *non bis in idem* principu, kadangi asmeniui dėl to paties turto jau buvo pritaikyta mokestinė atsakomybė.

Įrodinėjimo požiūriu kiek perspektyvesnėmis laikytinos bylos, kuriose tiriama turto kilmė turint duomenų, kad tai galimai iš uždraustų, tiksliau, nusikalstamų veikų gautas turtas. Kita vertus, išskyrus du jau minėtus apkaltinamųjų nuosprendžių priėmimo atvejus, kitos šios kategorijos bylos baigėsi išteisinimais ir didelė dalis iš jų (6 iš 8) – neįrodžius neaiškaus ar neteisėto praturtėjimo požymių.

Kaip praktikoje interpretuojama aplinkybė „turėti duomenų apie (susijusio ar artimo) asmens neteisėtą veiklą“? Visose išskyrus vieną bylose savanaudiškų nusikalstamų veikų ar administracinių nusižengimų padarymo kontekstas (faktas, kad pats turto turėtojas ar su juo susiję asmenys yra padarę tokių pažeidimų) buvo grindžiamas teismų sprendimais¹²¹. Vis dėlto LAT, panašu, bylose dėl neteisėto

¹¹⁹ Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-563-498/2017.

¹²⁰ Kauno apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-299-288/2017; Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-204-150/2015.

¹²¹ Mums pavyko aptikti tik vienintelį atvejį, kai pirmosios instancijos teismas pripažino patikimai

praturtėjimo, yra pasirėmęs gan lanksčia pozicija, pagal kurią išvadą apie veikos, iš kurios turtas gautas, neteisėtumą teismas gali padaryti ir nesiremdamas dėl jos priimtu nuosprendžiu. Ne vienoje nutartyje yra pažymėta, kad neteisėto praturtėjimo bylose nustatant neteisėtą turto kilmę turi būti vertinami duomenys apie turto įsigijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, <...> ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą *turima duomenų*¹²². Frazė „*asmuo, apie kurio neteisėtą veiklą turima duomenų*“ skamba kur kas lanksčiau, nei, pavyzdžiui, „*asmuo, kuris yra padaręs nusikalstamą veiką*“. Pastarasis teiginys, skirtingai nuo pirmojo, atsižvelgiant į nekaltumo prezumpciją, galėtų būti konstatuojamas tik esant jį pagrindžiančiam įsiteisėjusiam teismo sprendimui.

Kitas klausimas, kokios išvados apie neaiškaus turto kilmę darytinos, kai nustatoma, kad turto turėtojas susijęs su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima duomenų?

Pavyzdžiui, praktikoje nereta situacija, kai artimas asmuo yra ne kartą teistas ir baustas už savanaudiškus pažeidimus. Ar daugkartinis asmens teistumas dėl savanaudiškų nusikaltimų gali pagrįsti kaltinimą jam ar su juo susijusiems asmenims dėl neteisėto praturtėjimo? Ar galima teistumo ar baustumo faktą priežastiniu ryšiu sieti su asmens turimu abejotinos kilmės turtu?

Tiesioginis priežastinis ryšys tarp nusikalstamos veikos ir turto, kuris galimai yra tos nusikalstamos veikos rezultatas, yra nustatinėjamas taikant klasikinį turto konfiskavimą remiantis BK 72 straipsniu. Šis mechanizmas tinka siekiant konfiskuoti tokį turtą, kuris gautas iš vieno konkretaus nusikaltimo, už kurį asmuo yra nuteisiamas. Jeigu asmuo sistemingai užsiima savanaudiškų nusikaltimų darymu ir ne visi šie nusikaltimai yra išaiškinami, ar tegu ir išaiškinami, bet neįrodomas ryšys tarp nusikaltimų ir turto, taikant klasikinį turto konfiskavimą iš nusikaltimų sukauptą turtą konfiskuoti nebūtų pagrindo. Tokiam turtui konfiskuoti yra skirti vadinamieji modernieji turto konfiskavimo mechanizmai – išplėstinis turto konfiskavimas ir civilinis turto konfiskavimas, besiremiantys tam tikromis turto neteisėtumo prezumpcijomis, kurios padeda išspręsti nusikalstamu būdu įgyto turto konfiskavimo problemas, kurių negali įveikti klasikinis konfiskavimas.

nustatyta aplinkybę, kad asmuo galimai darė nusikalstamas veikas ir iš jų gavo pajamų, nors minėtas asmuo nebuvo nuteistas dėl šių nusikaltimų. Teismas, motyvuodamas apkaltinamąjį nuosprendį dėl neteisėto praturtėjimo, atsižvelgė į aplinkybę, kad kaltinamosios tėvas, iš kurio ji gaudavo lėšų, remiantis žvalgybine informacija, yra galimai lyderis grupuotės, kuri gauna pajamų iš Prancūzijoje ir Ispanijoje platinamų narkotinių ir psichotropinių medžiagų. Teismas rėmėsi FNNTT pareigūno tarnybiniame pranešime pateikta informacija, taip pat šio pareigūno parodymais teisme. Deja, vėliau byla ne kartą nagrinėjant apeliacinės instancijos teisme prie šio klausimo nebuvo prieita, 2015 metų nutartimi byla buvo grąžinta prokurorui kaltinamojo akto trūkumams ištaisyti, o 2017 metais nutraukta remiantis įstatymo taikymo atgal draudimu. Vilniaus miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-127-716/2014. Vilniaus apygardos teismo nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 1A-52-497/2015 ir 1A-6-487/2017.

¹²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys bylose Nr. 2K-48/2014, 2K-P-93/2014.

Neteisėto praturtėjimo kriminalizacija dažnai pristatoma kaip modernus turto konfiskavimo mechanizmas, tačiau ar taikant šią normą galima pasiremti turto neteisėtumo prezumpcijomis, kai įtariamas sistemingai savanaudiškus nusikaltimus darantis asmuo?

Vienoje bylų Gariūnuose prekyba besiverčiantis asmuo K buvo kaltinamas dėl teisėtomis pajamomis nepagrįsto daugiau kaip 160 tūkst. Eur vertės turto turėjimo ir dokumentų klastojimo. Kaltinime buvo akcentuojama, kad K buvo kelis kartus teistas dėl savanaudiškų veikų: 2006 ir 2010 metais pagal BK 204 straipsnį, 2012 metais pagal BK 199¹ ir 204 straipsnius, t. y. dėl neteisėto svetimo prekės ženklo panaudojimo ir pasikėsinimo padaryti muitinės apgaulę, iš to buvo išvedama (iš esmės preziumuojama), kad turimi neaiškios kilmės pinigai yra neteisėtos kilmės. Tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos teismai teisingai pastebėjo, kad iš minėtų konkrečių nusikaltimų K negalėjo sukaupti tiriamo turto, nes nusikaltimai buvo išaiškinti, prekės konfiskuotos, o K nubaustas piniginių baudomis, tai visiškai nepadidino jo santaupų, bet atvirksčiai. Atitinkamai teismai konstatavo, kad vien tik asmens nuteisimas praeityje negali būti pagrindas išvadai, jog dėl teistumo asmuo yra įgijęs neteisėtų pajamų¹²³.

Gyvenimiška išmintis kužda, kad jeigu asmuo yra daug kartų nuteistas dėl savanaudiškų nusikaltimų, yra kažkiek tikėtina, kad asmuo tokius nusikaltimus daro sistemingai ir ne kiekvienas jo padarytas nusikaltimas yra išaiškinamas. Tokia tikimybė stipriai padidėja, jeigu pas asmenį ar jam artimus asmenis aptinkama didelės vertės turto, kurio kilmės paaiškinimai kelia didelių abejonių. Tačiau ar toks netiesioginis įrodinėjimas – loginė dedukcija iš neaiškios kilmės turto ir ankstesnių teistumų į neišaiškintų savanaudiškų nusikaltimų padarymo faktą ir jų ryšį su sukauptu turto – nėra asmens kaltės preziumavimas? Ar kaltinant asmenį galima taikyti tokias prezumpcijas? Taikant teisinius prevencinio, o ne baudžiamojo pobūdžio mechanizmus, skirtus nustatyti turto kilmę, bet ne asmens kaltę (t. y. taikant išplėstinį turto konfiskavimą arba civilinį turto konfiskavimą) – manytina, taip, vertinimai ir prezumpcijos, paremtos gyvenimo logika ir tikėtinumu, galimos. Sprendžiant dėl asmens kaltės – manytina, kad ne, nes tai draudžia nekaltumo prezumpcija ir kaltės klausimams keliami aukščiausi įrodinėjimo standartai. Taigi, neteisėto praturtėjimo nusikaltimo įrodinėjimas inkriminuojant BK 189¹ straipsnį turi reikšmingą apribojimą, kuris faktiškai eliminoja galimybę suteikti didesnės reikšmės labai svarbiai aplinkybei – daugkartiniam asmens teistumui ar baustumui – ir tai stipriai siaurina galimybes pasitelkus šią normą siekti vieno esminių jai keliamų tikslų – padėti konfiskuoti iš latentinių savanaudiškų nusikaltimų gautą turtą. Galimybės yra kur kas siauresnės lyginant su išplėstinio turto konfiskavimo ar civilinio turto konfiskavimo taikymo galimybėmis.

¹²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-306-942/2015.

Manytina, būtent dėl šio neteisėto praturtėjimo nusikaltimo požymių įrodinėjimo ribotumo teismai ne tik minėtoje, bet ir kelete kitų bylų itin rezervuoti vertino bylose surinktus duomenis, kad su kaltinamaisiais artimai susiję asmenys yra daug kartų teisti dėl savanaudiškų nusikaltimų.

Pavyzdžiui, jau minėtoje 2015 metų byloje KA buvo nuteistas už tai, kad įgijo ir laikė nelegalias cigaretes, kurių vertė buvo 11 730 Eur. KA anksčiau buvo teistas už analogiškų nusikaltimų ekonomikai ir verslo tvarkai padarymą 2002, 2004, 2007 ir 2008 m., baustas pagal LR ATPK 163² straipsnį už administracinio teisės pažeidimo – neteisėto disponavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis padarymą bei kitus ATPK pažeidimus. Toje pačioje byloje buvusi KA sutuoktinė KB buvo kaltinama dėl neteisėtos kilmės daugiau kaip 120 tūkst. Eur vertės turto turėjimo. Byloje buvo nustatyta, kad KA ir KB 2006 metų pradžioje formaliai nutraukė santuoką, bet vėliau jie kartu susilaukė vaiko, pasistatydino namą, kuriame kartu gyvena.

Nepreziumuojant, kad KA 2002–2015 metais padarė daugiau nusikaltimų negu tie, už kuriuos jis buvo nuteistas ir nubaustas, būtų sunku pagrįsti teiginį, kad jo faktinės sutuoktinės turtas, be jokių pagrįstų abejonių, yra gautas iš sutuoktinio daromų pažeidimų. Kadangi tokia prezumpcija grįsti kaltinimo baudžiamojoje byloje negalima, gan logiška, kad teismas šioje byloje KB išteisino, kartu pažymėjęs, kad aplinkybės, kad kaltinimai šioje byloje pareikšti jos buvusiam sutuoktiniui dėl pastarojo nusikaltamos veikos bei galimos sąsajos su kaltinamajai šioje byloje reiškiamais kaltinimais, tėra baudžiamojoje byloje surinktais įrodymais nepatvirtintos prielaidos¹²⁴. Visai kitokias išvadas, matyt, būtų galima daryti, jei ši situacija būtų nagrinėjama civilinio turto konfiskavimo byloje, kurioje būtų taikomas tikimybių persvaros įrodinėjimo standartas, o civilinio turto konfiskavimo įstatyme numatytos prezumpcijos suteiktų daugiau reikšmės asmens ankstesnio teistumo už savanaudiškus nusikaltimus faktui.

¹²⁴ Panevėžio apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-25-581/2015.

4. KONFISKUOTO TURTO REALIZAVIMO PROBLEMATIKA

Šiame darbe jau buvo pažymėta, kad civilinis turto konfiskavimas yra ne baudžiamojo, o restitucinio ir prevencinio pobūdžio. Prevencija ir restitucija konfiskuojant neteisėtai įgytą turtą iš asmenų, susijusių su sunkiais organizuotais, korupciniais nusikaltimais, įgyvendinama ne tik surandant ir paimant tokį turtą (užtikrinant, kad turtas būtų paimtas iš neteisėto valdymo ir kartu mažinant motyvaciją daryti savanaudiškus nusikaltimus), bet ir efektyviai jį realizuojant, taip suteikiant apčiuopiamą materialinę naudą valstybei ar konkrečioms bendruomenėms, ar asmenų grupėms (pvz., nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų).

Jeigu turtas nėra efektyviai realizuojamas, tai gali kompromituoti pačią konfiskavimo idėją, mažinti tiek teisėsaugos institucijų iniciatyvą ją taikyti, tiek visuomenės pasitikėjimą nusikaltimų kontrolės priemonių efektyvumu. Neapgalvotai ar neatsakingai vykdant turto realizavimo procedūrą, turtas gali, pavyzdžiui, po kelių neįvykusių aukcionų labai pigiai sugrižti į asmenų, iš kurių jis konfiskuotas, rankas. Antai italų ekspertai nurodo, kad, nesiėmus atsargumo priemonių, realizuojamą konfiskuotą mafijos (ar nebūtinai mafijos) turtą per savo statyinius gali nesunkiai susigrąžinti tie patys asmenys, iš kurių turtas konfiskuotas, arba tai gali padaryti kitų mafijos tipo organizacijų nariai, turint omenyje, kad paklausos tokiam turtui dėl nepatrauklios to turto kilmės nebūtų¹²⁵. Bulgarų ekspertai tame pačiame raporte pateikia pavyzdį apie mėginimus realizuoti didelės vertės nekilnojamąjį turtą, konfiskuotą civilinio turto konfiskavimo tvarka iš pagarsėjusio mafiozo, tačiau tai nepavyko net ir surengus penkis pakartotinius aukcionus¹²⁶. Jeigu ir nesugrižta į buvusių neteisėtų valdytojų rankas, nerealizuotas ir rūpestingai neprižiūrimas turtas greitai nuvertėja, o jo tinkamas administravimas ir priežiūra valstybei kainuoja didelius pinigus (šie kaštai gali gan greitai viršyti likutinę turto vertę)¹²⁷.

Jeigu visuomenė ar konkrečios nusikaltimo paliestos bendruomenės ar asmenys pajustų naudą iš turto konfiskavimo, tai, be kita ko, stipriai prisidėtų prie teisėtumo palaikymo mentaliteto formavimo¹²⁸. Tai ypač svarbu bendruomenėse, kur neteisėtumo toleravimo ar nusilenkimo jam mentalitetas yra stipriai išsisknijęs. Mafijos

¹²⁵ Transparency, 2015, p. 48.

¹²⁶ Ten pat, p. 42. Konfiskuoto turto realizavimo Europoje problematiką gan išsamiai apibendrina raportas: *Vettori B., Kalarov T., Rusev A.* Disposal of Confiscated Assets in the EU Member States, Laws And Practices // Center for the Study of Democracy, 2014.

¹²⁷ Į konfiskuoto turto nuvertėjimo problemą (angl. *attrition*) yra atkreipę dėmesį ne vienas ekspertas, pavyzdžiui, žr.: *Bullock K., Mann D., Stree R., Coxon C.* Examining attrition in confiscating the proceeds of crime. Home Office, 2009.

¹²⁸ Į tai dėmesį atkreipia ir S. Montaldo, žr.: *Montaldo S.* Directive 2014/42/EU and social reuse of confiscated assets in the EU: advancing a culture of legality // *New Journal of European Criminal Law*, 2015, Vol. 6, Issue 2, p. 199, 200.

saitais persmeltos bendruomenės Italijoje yra klasikinis pavyzdys. Bet bendruomenių, kuriose neteisėtumo toleravimo ar nusilenkimo jam mentalitetas yra gerokai paplitęs, yra daugelyje šalių. Šiuo požiūriu, manytina, labai pažeidžiamos socialinę ir ekonominę atskirtį patiriančios bendruomenės, sulaukiančios mažiau valstybės ar savivaldos dėmesio ir investicijų, kuriose kartais ima dominuoti korupciniais ryšiais susiję ar (ir) kitaip neteisėtai praturtėję asmenys ir jų klanai. Pavyzdžiui, korupcijos toleravimo mentalitetas galėtų būti kažkiek pakoreguotas, jei iš korupcinių nusikaltimų gautas turtas būtų ne tik surastas ir konfiskuotas, bet ir efektyviai panaudotas vietinės bendruomenės socialinėms reikmėms. Tokiomis lėšomis bent iš dalies finansuotas socialinės ar kultūrinės paskirties objektas bendruomenėje galėtų tapti net savotišku įpaminklinimu korupcijos ir apskritai neteisėtumo netoleravimui. Galima paminėti mokslinėje literatūroje teigiamai vertinamą Škotijos pavyzdį, kuriuo įgyvendinamos šios idėjos, konfiskuotas lėšas nukreipiant į skurdesnius ir mažiau išsivysčiusius regionus, finansuojant įvairius projektus, skirtus jauniems žmonėms, skatinančius socialinę integraciją, padedančius įgyti išsilavinimą, susirasti darbą ir kt.¹²⁹ Atsižvelgiant į gan didelę pajamų nelygybę ir socialinę atskirtį Lietuvoje¹³⁰, aptariama problema labai aktuali ir mūsų šaliai. Ji, manytina, verta išsamesnių sociologinių-kriminologinių tyrinėjimų.

Turto konfiskavimo restitucinio ir prevencinio potencialo efektyvaus išnaudojimo problema ir kartu svarba yra tapusi ne tik akademinųjų ir praktinių diskusijų objektu¹³¹, ji yra pabrėžta ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2014/42/ES. Šios direktyvos preambulės 35 punktą kviečia valstybes nares atlikti teisinę analizę dėl konfiskuoto turto panaudojimo galimybių viešaisiais interesais arba socialiniais tikslais bei diskutuoti apie priemonių, skirtų šiems tikslams įgyvendinti, įvedimo

¹²⁹ *Martin C., Colin K.* The disruption of crime in Scotland through non-conviction based asset forfeiture // *Journal of Money Laundering Control*, 2013, Vol. 16, Issue: 4, p. 383. Oficialiame škotų „CashBack for Communities“ programos puslapyje minimas gerokai platesnis sąrašas renginių, finansuojamų iš lėšų, gautų pardavus konfiskuotą turtą. Žr.: <<https://cashbackforcommunities.org/about/>>.

¹³⁰ *Tereškinas A., Bučaitė-Vilkė J. et al.* Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Versus aureus, 2015, p. 341–352. Vadovaujantis 2017 m. „Eurostat“ duomenimis, Lietuvoje su skurdo ir socialinės atskirties rizika susiduria 29,6 proc. visų gyventojų. Pagal šį rodiklį už Lietuvą blogesnėje padėtyje visoje Europos Sąjungoje yra tik Rumunija, Bulgarija ir Graikija. Žr.: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_50&language=en>. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenis apie Lietuvos gyventojų pajamas. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/3329771/Gyventoju_pajamos_ir_gyvenimo_salygos.pdf>.

¹³¹ Šalia kitų minėtų šaltinių, tai pabrėžiama ir 2010 metais Europos Parlamento iniciatyva atliktame tyrime, kuriame prieita prie išvadų, kad konfiskuoto turto panaudojimas socialinėms ir viešosioms reikmėms atlieka prevencinę funkciją organizuoto nusikalstamumo atžvilgiu bei prisideda prie atskirų regionų ekonominių rodiklių gerinimo: Alfano Report on organized crime in the European Union, 2010/2309 (INI) of 6 October 2011.

privatumus ir trūkumus. Direktyvos 10 straipsnio 3 dalis įpareigoja valstybes nares apsvarstyti galimybę imtis priemonių, kuriomis būtų leidžiama konfiskuotą turtą naudoti viešiesiems interesams tenkinti ar socialiniais tikslais.

Idėja konfiskuotą turtą panaudoti viešiesiems interesams tenkinti arba socialiniais tikslais atliepia visą jau minėtą tokio turto realizavimo problematiką – sprendžia tokio turto realizavimo sunkumus bene efektyviausiais iš galimų būdų: užtikrina, kad realizavimo procesas įvyktų rezultatyviai ir palyginti greitai, eliminuoja riziką, kad turtas sugrižtų į buvusių neteisėtų valdytojų ar su jais susijusių asmenų rankas, suteikia apčiuopiamą ir matomą naudą vietos bendruomenėms ir kartu stiprina visuomenės teisėtumo mentalitetą (kultūrą). Įspūdingą tokio sprendimo pavyzdį pateikia vėlgi italų ekspertai: Kazal di Principo miestelyje, laikomame „Camorra“ mafijos galingos grupuotės „Casalesi“ citadele, teismas iš vieno grupuotės bosų civilinio turto konfiskavimo proceso tvarka nusprendė konfiskuoti pusę namo, kuriame jis gyveno su plačia itališka šeimyna. Iškilė sudėtinga, iš pirmo žvilgsnio neišsprendžiama, konfiskuoto turto prasmingo panaudojimo problema. Ji buvo išspręsta įrengus papildomas pertvaras (taip atskyrus bosų šeimos užimamas patalpas nuo konfiskuotųjų) ir konfiskuotą pastato dalį perdavus socialiniam centrui, besirūpinančiam autizmą turinčiais vaikais. Pasak raporto autorių, bosų šeimyna ir socialinis centras yra kaimynai ligi šiol¹³².

Tiesa, dalis konfiskuoto turto gali būti tokio pobūdžio, kad jį tiesiogiai panaudoti vietos bendruomenių, viešaisiais ar socialiniais tikslais būtų gana sudėtinga (pvz., miško sklypai, komercinės paskirties nekilnojamas turtas (viešbučiai, parduotuvės, gamyklos), įmonės). Bulgarijos ekspertai nurodo, kad efektyvus komercinės paskirties turto valdymas (pavyzdžiui, siekiant išlaikyti jo vertę iki parduodant) reikalauja specifinio, viešajam sektoriui nebūdingo požiūrio¹³³. Kita vertus, ne tik valdant komercinės paskirties turtą, bet visais atvejais efektyvus turto (taip pat ir konfiskuoto) panaudojimas reikalauja iniciatyvos ir lankstumo. Tam reikia ne tik pareigingų turto administratorių, bet ir iniciatyvių, motyvuotų asmenų iš turto buvimo vietos bendruomenių. Vėlgi italų ekspertai dalijasi patirtimi ir pristatydami keletą mafijos turto realizavimo sėkmės istorijų, cituoja porą italų konfiskuoto turto administratorių, kurie nurodo, kad sėkmė nebūtų aplankiusi, jeigu ne vietos miestelių merų bendradarbiavimas, iniciatyva ir atsidavimas¹³⁴.

B. Vettori, T. Kalarov, A. Rusev 2015 metais atlikto tyrimo duomenimis, dalis Europos valstybių nėra numatiusios specialaus viešosios ar socialinės paskirties prioriteto realizuojant konfiskuotą turtą, gautos lėšos tiesiog pervedamos į valstybės biudžetą (tarp jų patenka ir Lietuva), dalis siekia tokį turtą tiesiogiai perduoti viešie-

¹³² Transparency, 2015, p. 46.

¹³³ Transparency, 2015, p. 126.

¹³⁴ Transparency, 2015, p. 111.

siems poreikiams ir socialinėms reikmėms (Belgija, Estija, Čekija, Graikija, Italija, Portugalija, Slovakija, Slovėnija, Švedija, Vengrija, Vokietija), kai kurios yra įkūrusios specialius fondus, į kuriuos nukreipiamos lėšos, gautos realizavus konfiskuotą turtą (Ispanija, Jungtinė Karalystė, Liuksemburgas ir Prancūzija)¹³⁵.

Lietuvoje šiuo metu turto konfiskavimo¹³⁶ vykdymo stadijos klausimus reglamentuoja BPK 342 str. 4 d. 7 p., pagal kurį nuosprendis, kuriuo nuspręsta konfiskuoti turtą, pateikiamas vykdyti antstoliams. Šį teisinį reguliavimą konkretizuoja CPK 692 straipsnis, numatantis, kad teismo konfiskuotą ar perduotiną valstybei turtą antstolis perduoda realizuoti VMI įstaigai, jeigu įstatymai nenustato kitaip. Turto realizavimo procedūrą detalai reguliuoja Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 634 „Dėl Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, valstybei perduoto turto, daiktinių įrodymų, loblių ir radinių perdavimo, apskaitymo, saugojimo, realizavimo, grąžinimo ir pripažinimo atliekomis taisyklių patvirtinimo“ (toliau – Vyriausybės nutarimas Nr. 634)¹³⁷. Šio nutarimo 2 punkte įtvirtinta nuostata, jog pagrindinė institucija, kuri priima, apskaito, saugo, realizuoja, grąžina ir pripažįsta atliekomis konfiskuotus daiktus, yra VMI ir jos teritoriniai padaliniai, o Centralizuotai valdomo valstybės turto valdytojas (Turto bankas) ir Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos teritoriniai padaliniai administruoja nekilnojamąjį turtą. Nutarime numatyta, kad konfiskuotas turtas, priklausomai nuo jo vertės ir pobūdžio, gali būti parduodamas konkurso būdu, aukcione, elektroninėje parduotuvėje, taip pat gali būti perduodamas patikėjimo teise, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo (toliau – LRVSTVNDĮ) nuostatas¹³⁸. Kai turtas parduodamas, tai gautos lėšos sumokamos į atitinkamos mokesčių inspekcijos biudžeto pajamų surenkamąją sąskaitą, o kai perduodamas patikėjimo teise – priimamas atitinkamas turto perdavimo patikėjimo teise dokumentas (neatlygintinai perduodamo patikėjimo teise turto perdavimo aktas). Be to, Lietuvos Respublikos finansų ministro įsakymo Nr. 1K-269 „Dėl Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, į valstybės pajamas perduoto turto, kuris patikėjimo teise perduodamas valdyti, naudoti ir disponuoti subjektams, nurodytiems Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 7 straipsnio 2 dalyje, sąrašo patvirtinimo“¹³⁹ nuostatos papildo Vyriausybės nutarime

¹³⁵ *Vettori B., Kalarov T., Rusev A.*, 2014, p. 33–45.

¹³⁶ Tiek paprasto, tiek išplėstinio turto konfiskavimo kaip baudžiamojo poveikio priemonių.

¹³⁷ Vyriausybės nutarimas Nr. 634 „Dėl Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, valstybei perduoto turto, daiktinių įrodymų, loblių ir radinių perdavimo, apskaitymo, saugojimo, realizavimo, grąžinimo ir pripažinimo atliekomis taisyklių patvirtinimo“ // *Žin.*, Nr. 86-3119.

¹³⁸ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas // *Žin.*, Nr. 54-1492.

¹³⁹ Finansų ministro įsakymas Nr. 1K-269 „Dėl Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, į valstybės pajamas perduoto turto, kuris patikėjimo teise perduodamas valdyti, naudoti ir disponuoti subjektams,

Nr. 634 numatytą daiktų, galinčių būti perduotais turto perdavimo patikėjimo teise dokumento pagrindu, sąrašą¹⁴⁰ ir jį praplečia įtraukiant tokius daiktus kaip techniškai tvarkingi automobiliai, kompiuterinė technika, elektros prekės, baldai, seifai, muzikos instrumentai, biuro technika, mobilieji bei stacionarūs telefono aparatai ir kt.

Aptartas teisinis reguliavimas rodo, jog *de jure* egzistuoja dvi pagrindinės turto panaudojimo galimybės – arba pardavimas, arba perdavimas patikėjimo teise LRVSTVN-DĮ numatytiems subjektams. Konfiskuoto ar bešeimininkio turto realizavimo specialios paskirties ar prioriteto nėra numatyta, skirtingai nuo, pavyzdžiui, baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą, kuria finansuojama dalis Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo programos¹⁴¹.

Manytume, reguliuojant civilinio turto konfiskavimo procesą, įstatyme būtų tikslinga, remiantis Direktyvoje įtvirtinta nuostata, numatyti gaires dėl konfiskuoto turto tiesioginio ir (ar) netiesioginio panaudojimo viešiesiems interesams tenkinti ir socialiniais tikslais. Šios gairės galėtų tapti pagrindu kitų teisės aktų reikiamiems pakeitimams, kurie užtikrintų lankstų ir efektyvų, visuomenei naudingiausių konfiskuoto turto valdymą.

Pabaigoje reikėtų aptarti vieną nevienareikšmiškai vertinamą konfiskuoto turto panaudojimo viešajam interesui kryptį, nebūdingą kontinentinei Europai, bet aptinkamą Jungtinėse Amerikos Valstijose, Anglijoje ir Velse – neteisėtos kilmės turto paieškos ir tyrimo subjektų finansavimą¹⁴². Suprantama, civilinis turto konfiskavimas yra didelių resursų ir kaštų reikalaujantis procesas, ypač turint omenyje būtinybę pritraukti ir išlaikyti geriausius finansų tyrimo ekspertus. Lietuvoje būtų ne kitaip. Neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekto rengėjai aiškinamajame rašte nurodo, kad „įstatymams įgyvendinti reikės papildomų valstybės biudžeto lėšų. Papildomų lėšų poreikis susijęs su papildomų žmogiškųjų išteklių poreikiu (reikėtų steigti apie 40 naujų pareigybių) ir sudarytų pirmaisiais metais apie 1,3 mln. eurų (iš jų apie 1 mln. eurų per metus – darbo užmokesčiui ir socialinio draudimo įmokoms, o likusi suma – kompiuterinei ir organizacinei technikai, programinei įrangai, licencijoms įsigyti, naujoms darbo vietoms įrengti, policijos pareigūnų standartui įsigyti)¹⁴³. Į šį poreikį Finansų ministerija atsakė, kad, šiuo metu turimais duome-

nurodytiems Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 7 straipsnio 2 dalyje, sąrašo patvirtinimo“ // Žin., Nr. 115-4315.

¹⁴⁰ Sutarties dalykas pagal šį nutarimą gali būti specialioji technika, kultūros ir meno vertybės, netikri pinigai, vertybiniai popieriai, transporto priemonės ir kt.

¹⁴¹ Plačiau žr.: *Levon J.* Įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą kaip baudžiamojo poveikio priemonė: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015. Taip pat: Teisingumo ministerijos informacija apie Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą. Prieiga per internetą: <<http://www.tm.lt/tm/nusikaltimufondas>>.

¹⁴² *Martin C.*, 2013, p. 382.

¹⁴³ Lietuvos Respublikos neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo

nimis, išlaidų limitai, nustatyti pagal fiskalinės drausmės taisykles, yra išnaudoti visu 2019–2021 m. laikotarpiu¹⁴⁴. Susidūrus su tokiais sunkumais (o pinigų poreikis valstybėje įvairioms funkcijoms atlikti nuolat yra didelis), natūralu, gali kilti pagunda pagalvoti apie savotišką „savifinansavimo“ modelį. Tokio modelio taikymo praktika JAV sulaukė gausios kritikos iš šios šalies ekspertų. Buvo atkreiptas dėmesys, kad civilinio turto konfiskavimo procesas pasižymėjo piktnaudžiavimų gausa ir viena priežasčių (šalia labai nedidelės minimalios neaiškios kilmės turto vertės ir žemo jo neteisėtumo įrodinėjimo standarto) buvo tai, kad pareigūnus skatino piktnaudžiauti jų finansinio skatinimo sistema, pagal kurią net iki 90 procentų konfiskuoto turto vertės patekdavo į konfiskavimą vykdančių tarnybų biudžetus¹⁴⁵. Manytina, iš tiesų, esant tokiam finansavimo modeliui, kiltų didelė rizika, kad turto tyrėjai imtų teikti prioritetą ne sudėtingoms ir reikšmingoms byloms, bet tokioms, kuriose rezultatą galima būtų pasiekti greitai ir nesunkiai. Be to, toks modelis nepasižymi finansiniu stabilumu. Taip pat pažymėtina, kad šio modelio kritikai yra iškėlę fundamentalių abejonių dėl jo suderinamumo su konstitucinio valdžių padalijimo principu, jei faktiškai vykdomosios valdžios institucijos pačios dalyvautų savo biudžeto formavime¹⁴⁶. Manytina, galėtų būti numatyta tam tikra tyrėjų skatinimo sistema, kurioje įvairūs paskatinimai priklausytų nuo tyrėjų darbo rezultato (tai yra įprasta praktika ir šiuo metu), tačiau tokia sistema neturėtų peraugti į savęs finansavimo modelį (stabilus finansavimas turėtų būti užtikrinamas iš valstybės biudžeto), o didžioji dalis iš civilinio turto konfiskavimo gautų lėšų turėtų būti nukreiptos socialinėms reikmėms finansuoti.

kodekso 189¹ straipsnio pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas.

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos finansų ministerijos 2018 m. lapkričio 23 d. išvada Nr. ((1.19 E-0206)-5K-1820498)-6K-1806211 „Dėl neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekto“.

¹⁴⁵ *Mellor C.* Civil Forfeiture Laws And The Continued Assault On Private Property. Prieiga per internetą: <<http://www.forbes.com/2011/06/08/property-civil-forfeiture.html>>; *Pilon R.* The Civil Asset Forfeiture Reform Act (testimony). Prieiga per internetą: <<http://www.cato.org/publications/congressional-testimony/civil-asset-forfeiture-reform-act-0>>; *Weld J. B.* Forfeiture laws and procedures in the United States of America. Prieiga per internetą: <http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No83/No83_06VE_Weld1.pdf>. Taip pat žr.: *Bikelis S.*, 2014, p. 335.

¹⁴⁶ *Worrall J. L.* The Civil Asset Forfeiture Reform Act of 2000: A sheep in wolf's clothing? // *Policing: An International Journal Of Police Strategies & Management*, 2004, Vol. 27, Issue: 2, p. 220.

IŠVADOS

1. Civilinio turto konfiskavimo (toliau – CTK) procesas ŽTKL 6 straipsnio kontekste klasifikuotinas kaip civilinės prigimties procesas, o konfiskavimas – kaip civilinės prigimties priemonė. Iš to išplaukia, kad šio proceso kontekste nekaltumo prezumpcijos keliami reikalavimai netaikomi.
2. CTK laikytinas proporcinga sunkių savanaudiškų, organizuotų ir korupcinių nusikaltimų prevencijos ir teisinės tvarkos restitucijos priemone.
3. CTK turėtų reikšmingą pridėtinę vertę Lietuvos teisinėje sistemoje.
4. CTK nekonkuruoja su šeimininkio turto paėmimo institutu. CTK teikia galimybes paimti kur kas didesnę dalį neteisėtos kilmės turto nei mokestinės priemonės, kurios galėtų atlikti subsidiarų vaidmenį.
5. CTK ir išplėstinio turto konfiskavimo konkurencija galima tik specifinėje srityje – siekiant konfiskuoti labai didelės vertės turtą, susijusį su sunkiais savanaudiškais, aukšto organizuotumo ir korupciniais nusikaltimais. Dėl palankesnio įrodinėjimo standarto, procesų dėl konfiskavimo ir kaltės klausimų atskyrimo galimybės, taip pat galimos aukščiausios kvalifikacijos tyrėjų specializacijos, pirmenybė teiktina būtent CTK. Kitoks sprendimas (CTK subsidiarumas baudžiamajam procesui) nemažai atvejų lemtų konfiskavimo uždelimą ir su tuo susijusį menkesnį efektyvumą.
6. CTK pranašumas prieš neaiškaus praturtėjimo kriminalizaciją (BK 189¹ straipsnis) nekelia abejonių. Šie institutai net nelygintini, kadangi neaiškaus praturtėjimo kriminalizacijos idėja pati savaime yra ydinga ir jos turėtų būti atsakyta.
7. Neaiškaus praturtėjimo kriminalizacijos idėja nesprenžia vienos iš problemų, kurią siekia spręsti – aukšto įrodinėjimo standarto keliamų sunkumų. Ji nesuteikia teisinio pagrindo rezultatui, kuriam pasiekti yra sukurta – konfiskuoti neaiškos kilmės turtą. Jos pagrindu numatyta baudžiamoji atsakomybė nemažai atvejų prasilenkia su teisingumo ir proporcingumo principais. Ši idėja nedera su reikalavimu, kad baudžiamasis draudimas būtų aiškus. Be to, nors formuluojant BK 189¹ straipsnį formaliai tarsi išvengta konflikto su nekaltumo prezumpcija, panašu, kad faktiškai toks konfliktas išlieka.
8. Dėl neaiškaus praturtėjimo kriminalizacijos idėjos kritinių trūkumų, kiek dviprasmiška vertinti jos įgyvendinimą teismų praktikoje kaip sėkmingą ar nesėkmingą. Absoliuti dauguma procesų 2015–2018 metais baigėsi nerizultatyviai ir tai, ko gero, vertintina kaip adekvatus teisminis neaiškaus praturtėjimo kriminalizacijos idėjos vertinimas. Teiginys, kad procesų nerizultatyvumui esminės reikšmės turėjo baudžiamojo įstatymo taikymo laiko atžvilgiu ypatumai, nebūtų pagrįstas.
9. Svarbu skirti deramą dėmesį konfiskavimo proceso baigiamajai daliai – konfiskuoto turto realizavimui (taip pat administravimui). Yra labai rimtų

pagrindų tiek turto realizavimo rezultatyvumo, tiek nusikaltimų prevencijos ir teisinės kultūros visuomenėje skatinimo požiūriu vadovautis gairėmis, nurodytomis Direktyvoje Nr. 2014/42/ES, ir nustatyti prioritetą, kad konfiskuotas turtas būtų realizuojamas siekiant tenkinti viešuosius interesus ir ypač socialinius bendruomenių poreikius.

LITERATŪRA

I. Tarptautinės sutartys

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir 14 su Pirmuoju protokolu ir papildomais protokolais Nr. 4, 6, 7, 12, 13 ir 16. Prieiga per internetą: <www.conventions.coe.int>.
2. Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją // Valstybės žinios, 2006-12-14, Nr. 136-5145.

II. Europos Sąjungos teisės aktai

3. 2014 m. balandžio 3 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2014/42/ES dėl nusikaltimų priemonių ir pajamų iš nusikaltimų išaldymo ir konfiskavimo Europos Sąjungoje // Europos Sąjungos oficialusis leidinys, L 127, 29/04/2014, p. 39–51.
4. Komisijos komunikatas „Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo: užtikrinkime, kad nusikalsti nebūtų pelninga“, COM (2008) 766 galutinis, 2008 m. lapkričio 20 d. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0766:FIN:LT:PDF>>.

III. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

5. EŽTT 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas *Gogitidzé ir kiti prieš Sakartvelą*, pareiškimo Nr. 36862/05.
6. EŽTT 2002 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Butler prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 41661/98.
7. EŽTT 2001 m. liepos 5 d. sprendimas byloje *Arcuri ir kiti prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 52024/99.
8. EŽTT 1994 m. vasario 22 d. sprendimas byloje *Raimondo prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 12954/87.
9. Europos žmogaus teisių komisijos 1991 m. kovo 15 d. sprendimas dėl pareiškimo *M. prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 12386/86.

IV. Nacionaliniai teisės aktai ir projektai

10. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
11. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir pa-

- pildymo ir Kodekso papildymo 72-3, 189-1 straipsniais įstatymas. Patvirtintas 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymu Nr. XI-1199 // Valstybės žinios, 2010, Nr. 145-7439.
13. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
 14. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Patvirtintas 2000 m. liepos 18 d. įstatymu Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
 15. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
 16. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Patvirtintas 2004 m. balandžio 13 d. įstatymu Nr. IX-2112 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 63-2243.
 17. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo Nr. IX-2112 2, 38, 68, 87, 100, 132, 139, 140 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 40-1 straipsniu įstatymas. Patvirtintas 2018 m. birželio 28 d. įstatymu Nr. XIII-1329 // Teisės aktų registras, 2018, Nr. 10972.
 18. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. Patvirtintas 1998 m. gegužės 12 d. įstatymu Nr. VIII-729 // Valstybės žinios, 1998, Nr. 54-1492.
 19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, valstybei perduoto turto, daiktinių įrodymų, lobių ir radinių perdavimo, apskaitymo, saugojimo, realizavimo, grąžinimo ir pripažinimo atliekomis taisyklių patvirtinimo“. Patvirtintas 2004 m. gegužės 26 d. nutarimu Nr. 634 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 86-3119.
 20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 14 d. nutarimo Nr. 1031 „Dėl bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio patvirtinimo“ pakeitimo“. Patvirtintas 2017 m. rugpjūčio 30 d. nutarimu Nr. 707 // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 14215.
 21. Lietuvos Respublikos finansų ministro įsakymas „Dėl Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, į valstybės pajamas perduoto turto, kuris patikėjimo teise perduodamas valdyti, naudoti ir disponuoti subjektams, nurodytiems Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 7 straipsnio 2 dalyje, sąrašo patvirtinimo“. Patvirtintas 2004 m. liepos 20 d. įsakymu Nr. 1K-269 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 115-4315.
 22. Lietuvos Respublikos neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projektas Nr. 18-12906, registracijos data 2018-11-09.
 23. Lietuvos Respublikos neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio pakeitimo įstatymo projektų Nr. 18-12906 aiškinamasis raštas.

24. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos 2018 m. lapkričio 23 d. išvada Nr. ((1.19 E-0206)-5K-1820498)-6K-1806211 „Dėl neteisėto praturtėjimo prevencijos įstatymo projekto“.
25. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 1681 straipsniu įstatymo projektų, dokumento numeris XIP-2344.

V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. KT4-N3/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Teisės aktų registras, 2017, Nr. 4356.

VI. Lietuvos teismų praktika

27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-245-1073/2018.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. e3K-3-201-695/2018.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-76-1073/2018.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-306-942/2015.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-93/2014.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-407/2014.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-226/2014.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-48/2014.
35. Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-178-628/2017.
36. Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-80-165/2016.
37. Lietuvos apeliacinio teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-204-150/2015.
38. Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-424-397/2018.
39. Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-347-190/2018.
40. Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-11-655/2018.
41. Šiaulių apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-5-300/2018.
42. Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-563-498/2017.
43. Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-6-487/2017.
44. Šiaulių apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-1-519/2017.

45. Vilniaus apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-52-497/2015.
46. Kauno apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-35-348/2015.
47. Panevėžio apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-25-581/2015.
48. Kauno apygardos teismo civilinė byla Nr. 2A-715-480/2012.
49. Kauno apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-299-288/2017.
50. Vilniaus miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-1277-716/2015.
51. Klaipėdos miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-50-795/2015.
52. Vilniaus miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-127-716/2014.

VII. Užsienio valstybių įstatymai ir konstitucinių teismų sprendimai

53. Italijos antimafijos kodeksas (Codice antimafia) // Decreto legislativo, 06/09/2011 n° 159, G.U. 28/09/2011.
54. Italijos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 17 d. nutarimas byloje Nr. 48/1994.
55. Portugalijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2012 m. balandžio 4 d. nutarimas byloje Nr. 179/12, 2015 m. liepos 27 d. nutarimas byloje Nr. 377/152012.
56. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 14 d. sprendimas Nr. 2 BvR 564/95.

VIII. Mokslinės publikacijos

57. *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir *non bis in idem* principas // Teisės problemos, 2015, Nr. 2(88).
58. *Bikelis S. et al.* Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinių ir kontrolės priemonių analizė. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2017.
59. *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų. Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Justitia, 2014.
60. *Bikelis S.* Kaltininko abejonė dėl nusikalstamos veikos aplinkybių ir jos baudžiamasis teisinis vertinimas // Jurisprudencija, 2007, Nr. 8(98).
61. *Bikelis S.* Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective // Journal of Money Laundering Control, 2017, Vol. 20, Issue: 2.
62. *Boles J. R.* Criminalizing the problem of unexplained wealth: illicit enrichment offenses and human rights violations // N.Y.U. Journal of Legislation & Public Policy, 2014, Vol. 17, No. 4.

63. *Bullock K.* Criminal benefit, the confiscation order and the post-conviction confiscation regime // *Crime Law and Social Change*, 2014, 62, p. 45–64.
64. *Drakšas R.* Atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą: reguliavimo tikslai ir kriminalizavimo problemos // *Jurisprudencija*, 2016, Nr. 23(2).
65. *Fedosiuk O.* Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19(3), p. 1215–1233.
66. *Gutauskas A.* Nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto legalizavimo baudžiamasis teisinis vertinimas // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 8(98).
67. *Levon J.* Įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą kaip baudžiamojo poveikio priemonė: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
68. *Makūnaitė S.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas // *Teisė*, 2014, t. 90, p. 175–187.
69. *Martin C., Colin K.* The disruption of crime in Scotland through non-conviction based asset forfeiture // *Journal of Money Laundering Control*, 2013, Vol. 16, Issue: 4.
70. *Montaldo S.* Directive 2014/42/EU and social reuse of confiscated assets in the EU: advancing a culture of legality // *New Journal of European Criminal Law*, 2015, Vol. 6.
71. *Namavičius J.* Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo konstitucinė problematika // *Teisė*, 2016, t. 101.
72. *Pakštaitis L.* Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20(1), p. 319–341.
73. *Piesliakas V.* Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė // *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18(2), p. 675–688.
74. *Tereškinas A., Bučaitė-Vilkė J. et al.* Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Versus aureus, 2015.
75. *Worrall J. L.* The Civil Asset Forfeiture Reform Act of 2000: A sheep in wolf's clothing? // *Policing: An International Journal Of Police Strategies & Management*, 2004, Vol. 27, Issue: 2.

IX. Kiti šaltiniai

76. Alfano Report on organized crime in the European Union, 2010/2309 (INI) of 6 october.
77. *Bullock K., Mann D., Stree R., Coxon C.* Examining attrition in confiscating the proceeds of crime. Home Office, 2009.
78. CashBack for Communities. Prieiga per internetą: <<https://cashbackforcommunities.org/about/>>.
79. *Galabov A., Putaturo Ch., Marà C., Kovatcheva D., Fraschini G., Milcheva K., Hristo-*

- va-Valtcheva K., Zarkov K., Maier M., Ivanova P., Soare R., Mihailova-Goleminova S.* Legislation meets practice: national and European perspectives in confiscation and forfeiture of assets. Comparative report. Transparency International, Sofia, 2015.
80. *Greenberg T. S., Samuel L. M., Grant W., Gray L.* Stolen asset recovery: a good practices guide for non-conviction based asset forfeiture. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development // The World Bank, 2009. Prieiga per internetą: <<http://siteresources.worldbank.org/EXTSARI/Resources/NCBGuideFinalEBook.pdf>>.
81. Eurostat: People at risk of poverty or social exclusion. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_50&language=en>.
82. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas, medžiaga klausymams dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 723 Ir 1891 straipsniais įstatymo projekto Nr. XIP-2344, 2010 m. spalio 28 d.
83. *Mellor C.* Civil forfeiture laws and the continued assault on private property. Prieiga per internetą: <<http://www.forbes.com/2011/06/08/property-civil-forfeiture.html>>.
84. *Pilon R.* The Civil Asset Forfeiture Reform Act (testimony). Prieiga per internetą: <<http://www.cato.org/publications/congressional-testimony/civil-asset-forfeiture-reform-act-0>>.
85. Statistikos departamento duomenys apie gyventojų pajamas ir gyvenimo sąlygas Lietuvoje. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/3329771/Gyventoju_pajamos_ir_gyvenimo_salygos.pdf>.
86. Teisėsauga atrado aukso gyslą: aferistų milijonus pumpuoja į Lietuvos biudžetą // 15min.lt, 2018-09-20. Prieiga per internetą: <<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/teisesauga-atrado-aukso-gysla-aferistu-milijonus-pumpuoja-i-lietuvos-biudzeta-59-1026426>>.
87. Teisingumo ministerijos informacija apie nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą. Prieiga per internetą: <<http://www.tm.lt/tm/nusikaltimufondas>>.
88. *Weld J. B.* Forfeiture laws and procedures in the United States of America // 146th International Training Course Visiting Experts' Papers. Prieiga per internetą: <https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No83/No83_06VE_Weld1.pdf>.

Skirmantas BIKELIS, Simonas MIKŠYS

PROSPECT OF CIVIL CONFISCATION IN LITHUANIA

Summary

The study marks another milestone in the long run research of the confiscation based strategies aimed at the prevention of serious crime. The spectrum of the strategies of this kind has been within the academic focus of Skirmantas Bikelis since 2012. Skirmantas Bikelis with colleagues published a monograph on this topic in 2014. Later couple of articles have been published, including publication in *Journal of Money Laundering Control*¹⁴⁷, that debated a specific strategy – the criminalization of illicit enrichment. The current study takes into focus two strategies – the civil confiscation (CC) and the aforementioned criminalization of illicit enrichment.

The main research question in this study was if civil confiscation would contribute substantial added value to the prevention of serious greedy and organized crime and corruption in the Lithuanian legal system.

Before coming to this question, the civil confiscation compliance with human rights standards had been re-examined. The issue of the legal nature of CC served as starting point for the examination. The analysis of the *Engel* criteria with the focus on the aims of CC allowed to reaffirm that within the meaning of the Article 6 of Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms legal nature of CC is civil, not criminal. This conclusion goes in line with the practice of the European Court of Human Rights and diminishes relevance of the presumption of innocence in the CC proceedings. The practice of the ECHR also defines the main areas (serious organized crime, corruption) where CC could be considered as the proportionate interference with the peaceful enjoyment of person's possessions.

The question of the added value of the CC was approached by discussing the existing strategies of expropriation of property. Firstly, expropriation of ownerless things was discussed. This strategy is being increasingly used in the investigations of suspicious funds flows (in the cases of suspected money laundering). This strategy turns out to be efficient but it does not compete with CC. The first focuses on the cases where the genuine ownership of the funds may not be established and the second focuses on the origin of the property with the established ownership.

Later, tax proceedings and measures are discussed. Lithuanian tax laws provide the tax inspectorate with the authority to impose tax fines to the owners of the unexplained wealth. The fine may amount from 50 to 100 per cent of income tax duties. Thus in total tax measures enable the State to claim up to nearly 50 per cent of unexplained property's value. The specific

¹⁴⁷ Skirmantas Bikelis, (2017) "Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective", *Journal of Money Laundering Control*, Vol. 20 Issue: 2, pp. 203-214.

rules of evidence that shift the burden of proof on a respondent and allow indirect and even statistics based evaluation of his or her income enable tax inspectorate run very fast and efficient tax proceedings. It makes huge advantage for tax proceedings comparing to any other strategy. However, the value of the unexplained property that might be claimed in the tax proceedings cannot amount to the value that might be claimed in the CC proceedings. Also, some doubts rise if such proceedings, in case they resulted in withdrawal of very significant share of respondent's property, on one hand, still constituted fair proceedings and, on the other, were compatible with the principle of proportionality.

Considering grounds for CC provided in the draft of the law on Illegal Enrichment Prevention and provisions on the extended confiscation in Lithuanian penal code, the enforcement area of CC and the extended confiscation would overlap in the most serious cases, where value of property would exceed 100 000 Eur and where property would be related to serious profitable crime, organized crime or corruption. The preference for the CC proceedings is recommended in these cases. This finding is based on the assumption that rules of evidence in the CC proceedings are by some degree more efficient than rules in the proceedings on extended confiscation. In addition, the possibility to run the confiscation proceedings independently from the criminal proceedings provides significant practical advantages.

The advantage of CC over criminalization of illicit enrichment leaves no room for a doubt. It even does not make much sense to compare these directly competing strategies as we find the concept of criminalization of illicit enrichment erroneous.

As far as the presumption of innocence is respected, the concept of criminalization of illicit enrichment (Lithuanian penal code actually criminalizes *unexplained* enrichment instead of *illicit* enrichment) does not solve the problem that it was designed to solve – the difficulties of proof of the illicit origin of property. Even more, Lithuanian penal code does not provide legal ground for the result, that this strategy is aimed at – confiscation of property of unclear origin. Lithuanian penal code provides for confiscation of proceeds of crime, not for the confiscation of proceeds of unknown and unexplained origin. Also, we come to the conclusion that criminal liability for illicit enrichment in some cases confronts the principles of deserved and proportionate liability. I. e. in the cases where it targets the owners of property that was actually proceeds of minor crimes, misdemeanours, or even lesser infringements of laws. It has been also reasonably argued that the legal norm of criminalization of property of unexplained origin does not meet the requirements of the principle that the rules of law must be precise and clear. There are also grounds to believe that despite the effort to use legal wording that would avoid conflict with the presumption of innocence, in practice the conflict cannot be avoided.

The analysis of criminal cases for illicit enrichment in Lithuania covered all 25 proceedings that took place in the period 2015 – III quarter of 2018. Among other things, it provided insights into values and type of the property that had become subject of financial investigations, alleged origin of the property and concealment schemes, the variety of explanations from the defendants. The legal analysis of the judgements in the proceedings has shown that only in 3 out of 25 defendants had been convicted and only in 3 out of 25 judgements the courts decided to confiscate the property of unclear origin. In terms of property value, a property of total value of 250 000 Eur has been confiscated thou prosecution requested

confiscate property of value 9,2 million Eur. It makes only 12 per cent success rate in terms of convictions and even less – 2,7 per cent – success rate in terms of the confiscated property value. The main reasons to acquit the defendants were 1) failure to prove illicit origin of property – in 15 cases, 2) issue of the retroactive application of the criminal law – in 3 cases as the primary reason and in 5 cases as the supplementary reason, 3) the property did not correspond definition of the law (it's value was below required minimum or it did not belong to defendant) – in 2 cases as the primary reason and in 3 cases as the supplementary reason, 4) conflict with the tax proceedings (*non bis in idem*) – in 1 case, and 5) conflict with another criminal prosecution and confiscation of the same property on other grounds – in 1 case.

We conclude that the criminalization of illicit enrichment did not work very well in practice. Considering the fundamental critic against this strategy, failure to implement it in practice may be regarded as a positive result. In addition, this result supports the assumption that criminal liability for illicit enrichment may not compete with other confiscation strategies. Even more, it creates conflicts within the legal system. We firmly stand for the abolishment of criminal liability for illicit enrichment.

The final chapter of the study is devoted to the issue of the use of the confiscated property. The practices of countries that already implement civil confiscation are discussed. The experience in Italy, Bulgaria and the United Kingdom support the idea that confiscated property should be used for social purposes when it is possible. This assumption goes in line with the guidelines provided by the Directive 2014/42/EU. On the other hand, experience from the USA warns against use of a confiscated property for “self-funding” of the investigative agencies.

Key words: *civil confiscation, illicit enrichment, principle of proportionality*

